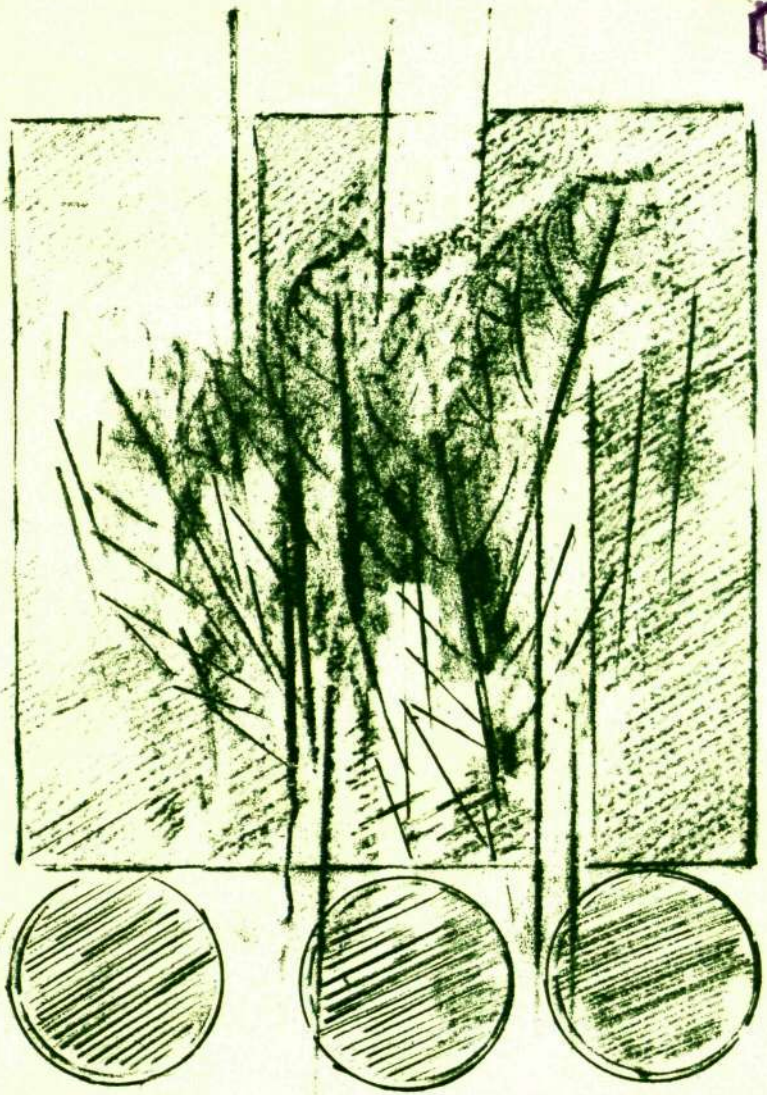

kūryba ir analizė 43 1982 metmenys

metmenys

Delija J. Valiukėnaitė, Donelaičio *Metai:* eilės iš sakyklos 3 * *Rimvydas Šilbajoris,* Teksto plotmių santykiai Donelaičio *Metuose,* 26 * *Aldona Gustaitė,* Iš „Voratinklių narveliai: lietuviška vaikystė" 52 * *Aušra Liulevičienė,* Ar įmanomas radikalumas katalikybėje? 60 * *Kristina Brazaitienė-Česnaitė,* Dialektinis principas *Lietuviškuose fortepijonuose* 92 * *Lidija Šimkutė,* Nuotaikos 118 * *Vincas Trumpa,* Lietuvos XIX amžiaus istorijos modelio beieškant 123 * *Genovaitė Kazokienė,* Muzikalumas tapyboje 143 * *Vytautas Kavolis,* Rimtai ir laisvai su Vincu Rasteniu 161 *

Išeivijos lietuviai socialiniuose moksluose: I, Vytautas Kavolis 165 * *Ne Viešpaties valia,* Aušra Jurašienė 177 * *Tavo žodžiai liečia mano kūną gyvybės vandeniu,* Birutė Ciplijauskaitė 185 *

D 97-5588
Lietuvos Respublikinė Biblioteka

Dailės darbai: *Vytas B. Kapočiūnas* 25, 81; *Audrius Plioplys* 82-91.

DONELAIČIO *METAI:* EILĖS IŠ SAKYKLOS

DELIJA J. VALIUKĖNAITĖ

Pradinis šio straipsnio tikslas buvo palyginti Donelaičio *Metus* su Thomsono *The Seasons* ir su Vergilijaus *Georgikomis.* Panašumų tarp jų visų yra. Donelaičio *Metai* — aiškiai XVIII a. racionalizmo raidos etapo reiškinys ir kai kuriais esminiais bruožais susijęs su ankstyvąja XVIII a. pasaulėjauta. Savo atsišaukimu į „sveiką protą" („common sense"), savo supratimu, kaip gamta atspindi Dievo nustatytą visuomeniską santvarką, *Metai* artimi XVIII a. racionalizmo principams. *Metai* panašūs ir į kai kuriuos to amžiaus kūrinius, būtent į angliškąjį *The Seasons* (1726-30). Nestebėtina, kad *Metai* lyginami ir su *Georgikomis,* kurių įtakoj rašė ir pats Thomsonas. Savo tematika (žemdirbystė), žanriniu stiliumi (didaktinis traktatas), gamtos ir kaimo aprašymu *Metai* artimi Vergilijaus poemai. Dėmesys pirmajam panašumui (XVIII a. racionalizmui), padeda suprasti *Metų* moralizuojančius elementus, tačiau bet koks išsamesnis lyginimas su *Georgikomis* privestų vien prie skirtumų išryškinimo. *Metams* stinga tų techniškų žinių, kurios sudaro *Georgikų* pagrindą*(1)* — ir vaizdinio gamtos konkretumo

1. Vergilijus, pav., paaiškina ne tik kaip medžius ir krūmus veisti (būtent, alyvmedžius iš lazdų; vijuoklius iš atlankų; mirtas iš kietų stiebų; lazdynus, šermukšnius ir palmes iš atžalų ir t.t.), bet kada ir grūdus sėti (miežius, linus ir aguonas ne vėliau rudens ekvinokcijos; žirnius ir dobilus pavasarį; sorą balandžio 17-tą; kviečius lapkričio 11-tą ir t.t.). Donelaitis į tokį ūkinį detališkumą nesileidžia.

aprašyme. Nors Donelaičio kalba (t.y. pats žodžių parinkimas) yra sodri, dažnai komiška ir visada gaivalinga, be jokio dirbtino „literatūriškumo" pėdsakų, Donelaitis nėra gamtinės detalės meistras. Aprašant pirmus pavasario reiškinius, Vergilijus rašo „telyčia, žvelgdama dangun, išplėstom šnervėm pagavo vėjus", O Donelaitis: „Pelės su vaikais ir kurmiai šilumą gyrė". Vergilijus aprašo objektyviai, ką akys mato, Donelaitis subjektyviai tai, ką jis įsivaizduoja.

Donelaitis „savo kūrinį rašė, plėtė ir redagavo ilgesnį laiką";*(2)* gal dėl to *Metai* neturi to simfoniško vientisumo, kuris randamas *Georgikose.* Nepasakyčiau, kad *Metuose* būtų gilaus filosofinio susimąstymo; Donelaičio filosofiniai motyvai pasižymi liaudiška išmintim ir „sveikaprotiškumu", ko reikalauja poemos didaktiškas tikslas. Vergilijaus poema (skirtinga Donelaičiui) didaktiška tik savo paviršutiniškam pavidale, juo praeityje apgavusi net daugelį skaitytojų, kurie laikė *Georgikas* vien didaktiniu traktatu, davusiu ūkininkams praktiškus patarimus apie žemdirbystę; bet dabar šios minties niekas nebeskelbia. Vergilijaus tikslas nebuvo mokinti ūkininkus, bet džiuginti skaitytoją.*(3)* Donelaitis džiugino savo XVIII a. tautietį tik su tikslu jį pamokinti. Bet šiandieninio skaitytojo — nors jis gali džiaugtis atskirais poemos aspektais, kaip kalba, kaimiečio buitim, humoru — *Metai* savo pilnatyje nepajėgia dominti dėl to, kad jie parašyti labai aiškiu kaimiečio adresu ir gan siauru tikslu ir savo didaktinių rėmų nepranoksta, universalumo neįgauna.

---

2. L. Gineitis, „Kristijonas Donelaitis", *Lietuvių literatūros istorija,* I (Vilnius: Vagos leidykla, 1979), p. 46.
3. S. T. Coleridge apibūdina eilėraštį šitaip: „that species of composition which is opposed to works of science by proposing for its immediate object pleasure, not truth; and from all other species (having this object in common with it) it is discriminated by proposing to itself such delight from the whole as is compatible with a distinct gratification from each component part." *Biographia Litteraria,* Skyrius XIV.

Vergilijaus veikale ūkiški vaizdai ir rūpesčiai išvystyti į grandiozinę metaforą apie patį gyvenimą: ūkininko kova su išorine gamta aprašyta su tikslu atliepti vidinę kovą žmoguje tarp primityvumo ir rafinuotumo, tarp tvarkos jausmo, kuris atspindi „dieviškas" galimybes, ir polinkiais į barbariškumą, kurie artina jį prie gyvulių. Vergilijaus gamtoje viskas veda link suirimo („entropy"), jo visuomenėje dažnai sėjama kariai ne grūdai, žmogaus kovingi impulsai nesutramdomi protu, ir nyksta viltis pasiekti tobulai civilizuotą gyvenimą. Be abejo ir Donelaitis turėjo tokių minčių; jo tematika derinasi su panašia filosofija: būrams gamta nėra dosni, susitaikymo tarp jų nėra; ne tik būrai, bet ir ponai linkę į barbarizmą, ir paskutinis įvykis žiemos giesmėje yra Pričkaus mirtis. Tačiau Donelaitis taip atkakliai laikosi kelių didaktiškų temų, primygtinai jas kartodamas, kad poema nesileidžia į jokius filosofinius sluoksnius, kurių autorius viešai poemoje nėra paskelbęs.

Metų su *The Seasons* palyginime problema kitokia. Tiesa, abi poemos aprašo keturius metų laikus, kaimo gyvenimą, įterpia religines pažiūras ir gamtą aprašo sentimentaliai, ne objektyviai, pagal romantizmo amžiaus prielaidas. Deja, abi poemos panašios ir kai kuriais savo defektais, savo fragmentiškumu. Tačiau *nūdienos skaitytojai dėkingi Donelaičiui*, kad jis išvengė paties pagrindinio angliškosios poemos defekto, jos perdėto „literatūriškumo". Kaip tik dėl to Thomsono poema užkerta galimybes į bet kokį dėmesį šių dviejų kūrinių išsamesniam palyginimui. Modernų skaitytoją *The Seasons* veikia migdančiai ir dėl to ji neskaitoma. Bet savo laiku ši poema buvo bene populiariausia anglų kalboje — buvo išleista arti 500 jos leidinių vien Anglijoje. Darbininkija ją laikė garbingiausioje vietoje virtuvėje šalia biblijos, o aukštesnioji klasė salione įrištą prašmatniuose viršeliuose — bet neskaitytą. Kiekvienas mokinys buvo jos ištraukas išmokęs atmintinai, ir ištisą šimtmetį poetai rašė jos įtakoje. Šiandien studentai jos nebeskaito, ir kritikų, kurie

nesigaili energijos jos gvildenimui, nedaug. Tokie stambūs kritikai kaip F. R. Leavis ir Reuben A. Brower Thomsonui kritiškos simpatijos ne tik nerodo, bet ir jo kūrinį peikia. Verta atsižvelgti, kodėl šios poemos vertinimas taip smarkiai pasikeitė, kadangi toks atsižvelgimas į kintančius kritinius standartus nušvies tam tikras mano pastabas apie *Metus* vėliau šiame straipsnyje.

Literatūros įvertinimai keičiasi, kadangi analitiniai metodai ir interpretacijos keičiasi. Kritika, kaip ir pats samprotavimas, yra susijusi su prielaidomis ir hipotezėm, kurias suformuoja kritiko skaitomi literatūriniai veikalai ir tų veikalų teorijos apie charakteristiką, kalbą, aprašymą ir ypatingai apie vienybę (santykį tarp dalies ir visumos). Formalizmo dėka, literatūriniuose veikaluose reikalaujama ne vien tikslo vienybės (t.y., ne tik kad visos dalys sektų vieną tikslą, paskirtį, „design"), bet ir veiksmo (t.y., kad kiekviena dalis santykiautų su kiekviena kita dalimi); reikalaujama paišybinio ar „matematiško" tikslumo aprašymuose. Priešmodernieji kritikai sudarė grupę, kurią galima būtų pavadinti „impresionistais"; juos pakeitė kita grupė, kurią galima vadinti „organicistais". Impresionistai (kartais net ir neatsižvelgdami į literatūrinius kriterijus) atsiliepė į kūrinį, susidarę apie jį įspūdį, kuris kūrinio vertinime turėjo pagrindinį vaidmenį; jeigu ir buvo pastebima koks netobulumas ar „netvarkingumas", šis sprendimo nelėmė, kadangi veikalo vertė buvo aiškinama atsižvelgiant vien į teigiamas dalis. Tokie kritikai neanalizavo veikalo, kaip ištiso vieneto. Iš kitos pusės, modernūs kritikai, organicistai, reikalauja, kad viskas būtų gvildenama glaudžiame santyky su kūrinio organiniu vientisumu.

Aišku, kritikas nepabėgs nuo asmeninio elemento. Žinome, kad kritikas yra pats duotasis veiksnys („koeficientas") pačioj savo analizėje, bet jeigu kritikas nesiriboja kokiu nors siauru normatyviniu standartu, jam lieka pasitikėti savuoju skoniu, kuris yra nustatomas savos kultūros,

aplinkos ir istorinių sąlygų, kurios kai kuriais atvejais skatina objektyvesnį tyrinėjimą negu kitais atvejais.

* * *

Nestebėtina, kad šiuolaikinį kritiką, subrendusį anglo-amerikiečių kultūroj, sudomintų Donelaičio subtilios (nors ir galų gale nesėkmingos) pastangos sukurti visa, ką tikimės rasti dramatiniuose kūriniuose: dramatinį konfliktą, charakteristiką, šabloniškų (balta-juoda) kontrastų ir paviršutiniško moralizavimo vengimą; *Metuose* randame, kad „gerieji" veikėjai yra ne vien lietuviai ir „blogieji" — ne vien imigrantai ar valdantieji ponai. Nors Donelaitis tokio literatūriško užsimojimo nepajėgia ištesėti iki galo, visas keturias dalis sujungti į literatūrinį vienetą, ir pranokti didaktiško tikslo, jo užmojis ir pastangos išvystyti šį pamokslą į literatūrinį veikalą yra įdomios ir dėmesio vertos.

Šią dramatišką sąveiką (kartais išsivysčiusią net į konfliktą) Donelaitis pradeda vystyti „Pavasario linksmybėse" tarp pasakotojo ir veikėjo, pavadinto Pričkum. Iš visko atrodo, kad pasakotojas ir Donelaitis yra vienas ir tas pats asmuo; galima spręsti iš to, kad šitokį sutapatinimą būtų padarę ir Donelaičio klausytojai,*(4)* kadangi pasakotojas poemoje yra vienintelis veikėjas be vardo ir be savitų bruožų. Todėl klausytojas automatiškai sutapatintų pasakotojo „aš" su pačiu pastorium Donelaičiu, kuris viešai skaitydamas savo kūrinį, automatiškai atkreiptų klausytojo dėmesį į save, pasakodamas pirmuoju asmeniu. Iš kitos pusės, Pričkus yra Donelaičio apibūdintas ne vien kaip kaimietis-baudžiauninkas („būras"), bet ir kaip autoritetingas seniūnas Vyžlaukio valsčiuje. Jo žodžiai ne mažiau didaktiški, kaip pasakotojo — Donelaičio; tačiau skirtumas tarp jų didelis. Taigi šie du veikėjai — pasakotojas ir Pričkus — išvysto dramatišką

4. Ir Gineitis tvirtina: „Yra pagrindo manyti, kad Donelaitis savo hegzametrus bus skaitęs ir parapijiečiams iš sakyklos" (p. 46).

tarpusavio sąveiką, kurios, deja, Donelaitis neišlaiko iki kūrinio galo. O kad jie du iš tikrųjų santykiauja poemos pradžioje, aišku tik perskaičius „Pavasario linksmybes".

Iš karto matyti, kad pasakotojas — Donelaitis yra, kaip dera pastoriui, pamaldi, dievobaiminga ir politiniai doktrinieriška asmenybė, kuri aiškina, kad „dėl žmogaus griekų Dievs*(5)* vargina svietą",*(6)* kurio apibūdinti paukščiai skelbia „Dievo did[ę] galyb[ę]" (p. 12), ir kuri, nors retkarčiais ir pasišaipo iš ponų, bet visada viešai skatina būrus prisiderinti prie santvarkos. O Pričkui, kuris dominuoja pirmosios giesmės paskutinį trečdalį, autorius duoda sunkesnį uždavinį: būtent, Vyžlaukio valsčiaus būrus (kurie, reikia atsiminti, sudaro poemos pagrindinius klausytojus) pamokyti, su reikalu pabarti, kartais jiems papriekaištauti ir, kas svarbiausia, neleisti jiems įsikalbėti, kad jie esą dvasiškai ir morališkai ponams lygūs — o gal ir tobulesni. Kadangi toks būrų įsikalbėjimas veda ne į tobulėjimą, o į sustingimą, merdėjimą ir pražūtį, Pričkus jiems tokio požiūrio neleidžia savintis; vietoj to, nesmerkdamas ir neaukštindamas nei vienos klasės nei kitos, jis su giliu sąmoju sulygina klases visada vienodai aiškindamas, kad būrai ir ponai savo „kūniškumu" nesiskiria; jog kiekvieno gimusio žmogaus pirmas pasireiškimas šiame pasaulyje yra verksmas, arba, kitaip aiškinant, skausmas:

> Bet jau taip visur, kol sviete kūdikiai augo,
> Vargt ir verkt vaikų pirmiausias buvo remestas.
> Dar nei viens ikšiol n'užaugo vis besijuokdams;
> Ir iš lopšio dar nei viens n'iškopo neverkęs. (23)

Tokiu būdu pavasario giesmėje Donelaitis sumaniai manipuliuoja klausytojais-būrais. Tokia dramatinė sąveika

5. Šiame *Metų* leidiny „Dievas" visur rašytas mažąja raide.
6. Visos ištraukos yra paimtos iš K. Donelaičio *Metai* (Kaunas: K. Požėlos vardo spaustuvė, 1956), p. 17. Toliau puslapiai, iš kurių ištraukos paimtos, bus pažymėti pačiam tekste ir skliausteliuose.

veda kritiką prie išvados, kad Donelaitis pasirinko labai sudėtingą uždavinį: pamokyti, auklėti, ir dažnai išpliekti klausytojus-būrus, bet kartu jų neužgauti ir, kas svarbiausia, jų neatstumti, neatitolinti nuo savęs ir nuo bažnyčios. Todėl Donelaitis, pasirinkdamas poetinį, o ne sakyklinį žodį, tam tikslui sukūrė veikėją Pričkų (jo rolę vėliau užims ir kiti veikėjai), kurio žodžiams Donelaitis paskyrė dvigubą autoritetą: būro ir seniūno. Būdamas būras, Pričkus žino jų vargus ir kalba kaip savas, o ne svetimas, ir, būdamas seniūnas-šaltyšius, jis vertas pagarbos. Taigi barimą ir griežtą žodį Donelaitis priskiria Pričkui; švelnesnį žodį, kuris staigmenos nesukels, ir pataikavimą — tiek būrams tiek feodalinei santvarkai — Donelaitis pasilieka sau — pasakotojui. Pasakotojas — Donelaitis reprezentuoja visas tradicines, nusistovėjusias socialines ir religines pažiūras, kurios palaiko žmonių suskirstymą klasėmis; o Pričkus reprezentuoja visas tas — dažnai humanistines — pažiūras, kurios tradicinėm pažiūrom priešinasi. Pasakotojo viešosios pažiūros aiškiai išreikštos eilėse apie kukliąją lakštingalą, kurią jis sutapatina su kukliuoju būru:

Tu sermėgų poniškų, puikiai padarytų,
Ir žiuponiškų turbonų niekini rėdą
.....
Tu, paukšeli miels, ne poniškai prisivalgai
.....
Tu neliūbiji pyragų neigi ragaišių
Irgi nevožiji gardžiausio gėrimo ponų;
Bet, pasisotinusi prastai, tik vandenio trokšti. (14-15)

Pasakotojas — Donelaitis ragina būrą iš lakštingalos ne tiek pasimokyti, kiek pasisemti paguodos — nes kaip Dievo sutvertoj gamtoj, taip ir žmogaus gyvenime: „taip paukščiams, taip ir mums pasidaro; / Irgi be vargo būt negal nei viens šiame sviete" (24). Kitaip sakant, viskas Dievo sukurtajame pasaulyje seka Dievo nustatytą tvarką; renesansiniais ir XVIII a. racionalizmo principais kalbant, Dievas,

angelai, žmogus, gyvuliai, augalai sudaro Didžiausiąją Būties Grandinę („the Great Chain of Being"), kurioje kiekviena būtybė turi savo vietą ir paskirtį — ne tik santykiuose su kitom gyvybės rūšim (žmogus viršija gyvulius, bet ne angelus), bet ir tarpusavyje (karalius viršija pavaldinį, erelis žvirblį, ir ponas būrą). Taigi nors ir pasakotojas retkarčiais pasityčioja būrų malonumui iš ponų engėjų (pasakydamas, kad „Diksas. . .besišypsodamas kaip pons glūpumą parodo" [14] arba kad „viens pons . . ./ . . . prisiėdęs/ . . . rinčvynių . . . prisikošęs/ Voliojos antąslos ir prasikeikdamas rėkė" [18]), jis niekada nenukrypsta nuo savo konservatyvaus nusistatymo. Iš ponų galima juoktis, bet juos pašalinti, pasakotojas teigia — tai ne žmogaus, o Dievo valioj.

Žodžiu, iš pat poemos pradžios pasakotojas — Donelaitis stengiasi būrą-klausytoją linksminti, sutaikyti su likimu ir nukreipti jo nepasitenkinimą į nežalingą juoką. Išdavoje pasakotojo asmenybė gerokai lėkšta, banali, kontroversijų nesukelianti ir švelniai pastoriška.

Tačiau Pričkus — kitas reikalas. O jeigu dar prisiminsim, kad Pričkus yra Donelaičio tvarinys, nemažiau kaip pasakotojas, Pričkaus simpatingo charakterio bruožai tampa iš karto įdomesni ir stebinantys, nes Donelaitis jam suteikia gana pavojingų polinkių, kurie ardo feodalinės santvarkos prielaidas.

Pričkus savo charakterį ir nusistatymą pirmą kartą atskleidžia klausytojui per aštrų pasikalbėjimą su tinginiu Slunkiu, kurio pats vardas (kaip ir kitų veikėjų) iš karto jį charakterizuoja. Scena vystosi šitaip: pasakotojas visiems primena, kad tai Adomas „Sau ir mums, nebagėliams, daug padar[ė] vargelių" (25). Slunkius, sutikdamas, kad visas gyvenimas yra vien darbas ir vargai, džiaugiasi ateinančia žiema, nes ji duos jam laiko patinginiauti:

> Ak! kieksyk aš, rūpesčių visų neminėdams,
> Ištisas ir užklots krankiau pas kakalį šiltą.
> Ak! kad būt ilgiaus žiema pas mus pasilikus,
> Ir kad vis miegot mums būtų sviete paskirta! (27)

Įsidrąsinęs Slunkius tęsia savo kalbą ir visiems tvirtina, kad jis tai tikrai nemano dirbdamas užsimušti; anaiptol, jis seks ne tik savo tėvo, bet ir senelio patarimų:

> ‚Vaikai!' rėkdavo jis [tėvo tėvs], ant demblio girts išsitiesęs
> Ir su žaku prastu, kaip prastas būrs, užsiklojęs,
> ‚Vaikai! šiukštu jums naujus niekus pramanyti.
> Taip gyvenkit, kaip mes, tėvai jūsų, gyvenom.
> Vis protingai, vis pamaži nusitverkite darbus.
> Čėdykitės kytriai jauni, dar būdami klapais,
> Kad dar ir senysta ką ras, atšokdama kartą.' (29)

Žodžiu, tinginiaukit, kol jauni! Už tokį pražutingą įsitikinimą Pričkus ima pliekti Slunkių, nesigailėdamas žodžių:

> Eik . . . šūdvabali, kur šūdvabaliai pasilinksmin!
> Juk tu jau su savo namais kasmets šūdinėdams
> Sau ir mums, lietuvninkams, padarei daug gėdos. (29)

Šie žodžiai išreiškia poemos antrąją temą. Pirmąją pravedė pats pasakotojas — Donelaitis, išreikšdamas dievobaimingą paklusnumą ir susitaikymą su likimu, o antrąją sudaro vis pasikartojantys būro išbarimai — visų pirma už tinginiavimą, o vėliau ir už „glūpumą", vulgarumą ir žiaurumą. Iš visos šitos kritikos išeina, kad autoriaus tikslas įrodyti tą paprasčiausią principą, kurio būrai nėra dar suvokę, jog kiekvienas būro nevėkšlus elgesys turi ir savo nepageidautinas pasekmes:

> Neprieteliau! [t.y. Slunkius]tu, lėbaudams ir vis smaguriaudams,
> Lauką su tvoroms ir namą visą suėdei
> .....
> Nes be triūso Dievs mus išmaitint nežadėjo,
> O tingėdami vis ir snausdami sviete netinkam.
> Kad skilvys išalkęs nors gardžiai pasilinksmint,
> Tai pirma tur visas kūns viernai pasipurtint. (29-30)

O „pasipurtint", paaiškintų Pričkus, tai ne vien tik auginti ir skersti gyvulius („Juk negali maitintis vis vienais riebumynais"), bet arti laukus ir sėti grūdus, kad galima būtų

išsimaitint ne tik vasarą ir rudenį, bet ir žiemą bei liesąjį pavasarį. Ir ne tik sėt, liepia Pričkus, bet ir čėdyt:

Eik, žioply! tu juk kasmets dėl ėdesių skundies.
Kas tau kalts? Kam vis, sulaukęs rudenį riebų,
Taip nesvietiškai sugramdai savo zopostą,
Kad prieš Mertyną tik vos paršiuks pasiliekti?
Čėdyk, neprieteliau, kol riebų šutini puodą,
Tai tau kūdą nereiks prisikaist, kad vasara grįžta. (34)

Šios kalbos tęsinys įveda poemos trečiąją temą: būtent, etninį konfliktą, kuris paraleliai vystosi su klasiniu konfliktu, pasakotojo — Donelaičio jau nubrėžtu anksčiau. Ir taip, kaip pirmiau Pričkus būrų iliuzijom nepritarė ir neleido jiems neužsitarnautai didžiuotis, ir čia jis negiria būrų palyginimuose su vokiečiais ar prancūzais; tiesą pasakius, jis nei giria, nei peikia, bet su didaktišku sumanumu panaudoja tariamą nuosaką, kuri išreiškia veiksmą tiktai tariamą, nesamą, tokį veiksmą, kurs *gali* arba *galėtų* (ar turėtų) įvykti:

Ak! kad visos moters taip kytriai *padarytų (7)*
[t.y. ratelius *suktų*, verpalus *austų* ir austas drobes *baltintų*]
Mislyk tik, ar *būtų* tiek nuogų nabagėlių?
Ak, išties! mūsų būrai, nei rėdyti ponačiai,
Dar su dumčiais vokiškais susisėst *užsigeistų*.
Ir prancūzai juos toliaus išpeikt *negalėtų*. (35-36)

Taip diplomatiškai Pričkus išreiškia visiems aiškų, bet nemalonų faktą, būtent, kad patys lietuviai būrai nesijaučia lygūs vokiečiams ir, atrodo, prancūzų pažeminami. Kitur Pričkus užsiima auklėti būrus švelnumo, kad kankindami jaučius patys nepavirstų galvijais (32).

Tokia poemos pradžia, kurioje vyksta autoriaus sąmoningai surežisuotas konfliktas tarp dviejų veikėjų — vienam duota būrus glostyti, kitam barti — atrodytų daug žadanti. Deja, vasaros, rudenio ir žiemos giesmės, švystelėjusios tuo pažadėtu dramatiškumu dar vieną ar kitą kartą, jo toliau

7. Pabraukimai mano.

neišvysto. Išeina lyg keturios atskirtos poemos, kuriose skirtingais metų laikais pasikeičia jiems būdingas gamtos fonas, ūkinis stovis ir buitinių ūkinių patarimų detalės, bet iš esmės pasikartoja tos pačios temos ir motyvai. Kitaip sakant, kalbos tampa veikėjams nebūdingos, nebelengva atsiminti, kas ką barė, kas kuo skundėsi, kas kaip ponus ir imigrantus vertino. Priešingai negu pirmojoj giesmėj, kurioje veikėjų charakteriai buvo susieti su tam tikrom temom, antrojoj vis dažniau Donelaičiui rūpi tik būrų pamokymas — tiesiogiai ir netiesiogiai — o ne veikėjų charakterizavimas ar konfliktas. Ne todėl, kad Pričkus, sakykim, ar pasakotojas nebeprašneka sau būdingu balsu; bet dėl to, kad jiem būdingos ypatybės nebepasireiškia kiekvieno jų kalboje. Taigi kartais Pričkus skamba švelniai ir pataikaujančiai, kaip pasakotojas turėtų skambėti, ir atvirkščiai, pasakotojas kartais būna griežtas ir įpareigojantis, kaip Pričkus; kartais net ir pristatytas kitas veikėjas (pavyzdžiui, Lauras) kartoti Pričkaus anksčiau išvystytą pamoką.

Dažnai dėl tokio nenuoseklumo kai kurių veikėjų žodžiai tampa neaiškūs. Iš karto (kadangi vasaros giesmė jau įpusėjus, o konflikto, kaip kad vyko pavasario giesmėje, nėra buvę) neaišku, kodėl pasakotojas — Donelaitis taip smarkiai supyksta ant Pričkaus, kai pastarasis, ragindamas būrus į mėšlavežį ir išbardamas kažkokį „ponpalaikį" už tai, kad jis pasijuokia iš tokio darbo, aiškina ne tik, kad „iš mėšlo smirdančio žegnonė pareina" (53), bet, dar svarbiau, klausia:

kur dingtų ponai, kad jie būro netektų
Ir kad bėdžius toks su šūdais jiems nepadėtų.
.....
Rods, darbelio jūsų ponačių lepusi nosis
Baidos ir vis poniškai užkumpusi juokias;
Ale dabok tiktai, kaip veikiai ji nusilenktų,
Kad barščius nedarytus ir prisvilusią grucę
Taip, kaip bėdžiai mes, kasdien į vėdarą kištų
Ir su mumis drauge prisivargt į baudžiavą suktųs. (53-54)

Pričkus aiškina, kad tokios ponų klasės tada ir nebūtų. Sulygindamas klases ir žmones, Pričkus ne tiek pajuokia ponus, kiek primena visiems, kad ne daug ką skirtųsi ponas nuo būro, jeigu ponas turėtų pats tvartus mėžti. Šiuolaikinio skaitytojo Pričkaus pasakymas nestebina; kas stebina, tai pasakotojo staigus nepasitenkinimas tais Pričkaus žodžiais:

> Pričkau! ką kalbi? ar ponams taip pasakysi?
> Ar nežinai, kad būrs, iš tolo poną pamatęs,
> Tur kepurę nuvožt ir poniškai pasikloniot?
> O tu dar drįsti jiems taip durnai pasitursint?
> Ar nebijais, kad jie dėl to tau sprandą nusuktų
> Argi, nutvėrę prie plaukų, stalde pakabintų? (54)

Iš karto neaišku, ko pasakotojas taip įsikarščiuoja, kol neprisimenam, koks konservatyvus yra pasakotojas ir kaip subversyviai prabyla Pričkus: o jeigu ponai būtų būrais . . .! Taigi, nors ir pasakotojas — Donelaitis pats dažnai, net ir čia, išvadina poną „žiopliu", jis apie tvarkos suardymą ir klasių sulyginimą net ir juokais užsimint neleidžia. Tai buvo — iki romantizmo laikų — neatleidžiama nuodėmė (už kurią net ir Miltono Luciferis buvo išmestas iš dangaus, t.y. už pasipriešinimą hierarchijai). Tad tik supratus, kad pasakotojas — Donelaitis laikosi vidurio kelio ir vengia susirėmimo tiek su ponais, tiek su būrais, pasidaro aiškus jo atsakymas Pričkui. Ir su tuo atsinaujinusiu konfliktu tarp tų dviejų veikėjų vėl atsiranda dramatiškas poemos vientisumas.

Autorius jį tęsia toliau šį kartą ne pamokslo forma, bet pasakos, kuri „Vasaros darbuose" paryškėja, bet deja poemos nedominuoja. Vienur girdim Pričkų skaitant „gromatą" iš pono, kuriame jis varo baudžiauninkus į mėšlavežį; vėliau pasakotojas ragina būrus staldus apleisti ir skubintis pievas šienauti. Tačiau šis pasakos siūlas neriamas tik tam, kad būtų galima keisti aplinkybes ir pristatyti vis naujas pamokas. Pasakotojas piešia gerokai idealizuotą skubančių į darbą — mėšlavežį — kaimiečių vaizdą:

O bernai visi, naujas vyžas nusipynę
Ir autus naujus iš drobės sau pasidaro,
Vis tekini, kits kitą neigi pranokdami, šoko. (48)

O po šitokios idilės (pavaizdavimo tvarkingo, darbštaus būro), pasakotojas aprašo ir idealų poną amtsrotą (karališkų dvarų valdytoją), tuo piešdamas idilės antrąją pusę:

Tai buvo pons! ak, tokį vos vėl rasime sviete!
.....
Daug yr ponpalaikių, kurie, pamatydami būrą,
Spiaudo nei ant šuns ir jį per drimelį laiko,
.....
Ale nabašninks amtsrots taip nedarydavo būrui,
Bet visur aštriai, kaip tėvs, užstodavo bėdžių.
Keikesčių niekados iš jo burnos nesulaukėm;
.....
Jis nesakydavo ‚tu,' bet vis pasakydavo ‚jūsų';
Ir iškoliodams jis vis ištardavo ‚jūsų,'
Nes tik vokiškai jisai mokėdavo koliot.
O kad kartais šį ar tą reikėdavo garbint,
Tai jis tam lietuviškai padarydavo garbę. (49)

Tuo pačiu pamokymo sumetimu, Donelaitis pristato ir du Kasparo dvarbernius, Milkų ir Diksą, kurie atlieka neigiamo pavyzdžio vaidmenį: išponėję, bet ponais netapę, jie laikomi niekšais ir pajuokos objektais. Nenorėdami pritapti vienur ir negalėdami pritapti kitur, jie užsitarnauja *Metuose* pačių griežčiausių paniekos žodžių:

Juk tik viens glūpums, kad Milkus, Kasparo tarnas,
Poniškai pasirodydams, kožnam pasitursin
Ir būrus prastus per kiaulių jovalą laiko.
Tu, nenaudėli, dėl ko taip iškeli nosį?
Ar jau užmiršai, kaip pernai, piemeniu būdams,
Ožkas ir kiaules glūpas pas Bleberį šėrei
.....
Snargliau! eik pirma mokinkis kakalį šildyt
Ir savo pono suteptus sopagus nušluostyt.

. . . . . .
Tik atsimink, kaip jis [Bleberis] tave nuogą priėmė slūžyt
Ir kiek utėlių jis tau kasdien nušukavo,
Ik išmokai jo penkias kiaules surokuoti
. . . . . .
Ogi dabar, žioply, jau gėdies Bleberio namo
. . . . . .
Tič tiktai, ponat! mažu vėl teks žingine žengti,
Ir, kad Dievs koravos, dar verkdamas ubagais eisi. (20-22)

Tokie tarnai kaip Milkus ir Diksas, kurie, save aukštindami, kitus žemina, Donelaičio pavaizduoti tinginiais, kvailiais, nenumaldomais garbėtroškom ir žiauresniais už pačius ponus.

Vasaros giesmės pabaiga derinasi su ligi šiol pastebėtu poemos dėsningumu; tiktai čia vakmistrui (dvaro administracijos pareigūnui), ne pasakotojui ar Pričkui, duotas paskutinis žodis. Vakmistras pasirodo giesmės gale, kad primintų baudžiauninkams, jog reikia „čėrauti", nes duoklę duot „ponams reiks. . . maloningiems / Ir. . . šiuilėms ir bažnyčioms. . ." (71). Iš karto stebimės, kokie žvelnūs, nuosaikūs ir sąmoningi vakmistro žodžiai:

Taigi dabokitės ir mašnas šėsu prisikraukit,
Kad kožnam, kas reiks į šėso reikalą tikrą,
Čiuptert irgi nutvert tuojaus su sauja galėsit. (71)

Tačiau vakmistras pasirodo tuo momentu, kad būrai pasakotojo ir Pričkaus yra raginami „suvalyt vasaroją" (64) ir griežtai barami už tai, kad per jų tinginį ir žioplumą ne tik „pupos pernokusios", „žirniai . . . susiraukia", ir „Avižas ir miežius taipjau kone sulesė paukščiai" (64), bet ir linai moterų palikti ant laukų, ir nei grybų, nei riešutų nepririnkta. Taigi šitoks pasakos veiksmo suderinimas su tiesioginiu pamokymu, vakmistro pasirodymo su būrų išbarimu, yra Donelaičio dramatiška priemonė būrui priminti, kokios baisios gali būti tingėjimo pasekmės: atėjus rudeniui ir žiemai, jie ne tik neturės nei kisieliaus nei pagardintų barščių, bet ir ponams duoklių nepajėgs atiduoti. Jeigu skaitytojas norėtų

įžiūrėti autoriaus simpatiją būrams šiame poemos momente, kada vakmistras pareikalauja iš būro jo „paskutinį duonos kasnį", siūlau atkreipti dėmesį į vakmistro kalbos pradžią ir galą; abejose vietose jo žodžiuose girdėti pasakotojo — Donelaičio atgarsiai: jo atsidavimas Dievui ir jo mažybinių žodžių vartojimas (69, 72). Kadangi abi ypatybės primena pasakotoją — Donelaitį, tad aišku, kad pastarasis vakmistrui pritaria. Taigi išvada gali būti tik viena: jeigu vakmistro ponas atims iš būro paskutinį jo zopostą, kaltas bus ne ponas, bet būras — kad tingėjo ir savo gerove nesirūpino.

Taip iki šiol viskas, atrodytų, derinosi su nustatytu charakterizavimu bei poemos ribotu dramatiškumu — nuoseklumas yra. Vis dėlto pačioj vasaros giesmėje tas nuoseklumas mažiau jaučiamas negu „Pavasario linksmybėse", kadangi jau nuo pat „Vasaros darbų" pradžios ima reikštis klaidinanti priešingybė: Pričkui duoti pirmieji giesmės žodžiai, bet jie atitinka ne jo, o pasakotojo charakterį:

> Sveiks, svieteli margs, šventes pavasario šventęs;
> .....
> Taip Dieve duok kožnam, kurs mūsų Lietuvą garbin
> Ir, lietuviškai kalbėdams, baudžiavą seka,
> Tam Dieve duok sulaukt kasmets pavasarį sveiką,
> Ogi pabaigus tą, po tam ir vasarą linksmą. (41)

Šie žodžiai būdingi pasakotojui, kadangi tik jo pamaldiems nusistatymams tinka sutapatinti Lietuvos garbinimą su baudžiavos sekimu. Ir tik pasakotojas galėtų su tokiu sentimentaliu naivumu nuraminti būrus:

> Tas žmogus, kurs, daug triūsinėjęs bei prisivargęs,
> Savo prastus valgius vis su pasimėgimu valgo,
> O, prisivalgęs ir viernai dėkavojęs Dievui,
> Linksmas, sveiks ir drūts miegot į patalą kopia;
> Tas apgauna tą, kurs vis kasdien išsirėdęs,
> Ale dūsaudams ir vis sirgdams nutveria šaukštą!

A 27 5588

LTSR valstybinė Respublikinė Biblioteka

Nors Pričkus teisus, dirbti yra sveika, bet badaujančiam ir lazda pliekiamam būrui tai maža paguoda. Sunku įsivaizduot badaujantį būrą džiaugiantis, kad jis bent podagra neserga, kaip ponas, ir kad jam duona skaniau nei ponui „kabiaras". Šie žodžiai neturėtų būti Pričkaus, o pasakotojo, kurio tikslas sutaikinti būrą su likimu.

Kitais atvejais Donelaitis neteisingai — pamiršęs ankstyvesnę seką — atiduoda Pričkui pritinkančią kalbą kitam veikėjui. Pavyzdžiui, prievaizdas šaukia tokius svarbius žodžius:

Vaikai! kam vis vėpsot taip?
.....
Bėkim skubinkimės greiti suvalyt vasarojį. (64)

Šie žodžiai ir ištisa prievaizdo kalba atitinka Pričkaus kalbą „Pavasario linksmybėse", kur Pričkus ragina būrus sėti ir sodinti. Tad ūkiškam ir praktiškajam Pričkui, kurio žodžiai visada rodo sveiką protą, turėjo būti skirtas nepalankus lietuvių palyginimas su vokiečiais (kaip jis darė pirmojoje giesmėje). Tačiau ne Pričkui, o prievaizdui duota pasakyti:

Ar jau norit vokiečiams nuogi pasirodyt
Ir kaip drimeliai ant slovnų česnių nusigėdėt?
Jūs, apjekėliai! ar jau visai nesuprantat,
Kokią sau ir mums visiems padarysite gėdą,
Kad su buksvoms lopytoms į baudžiavą žergsit
Ir mišion sudriskę bei skaroti nukaksit?

Juk ne prievaizdui svarbu būrų garbė (nors ir svarbu jam būrų darbštumas). Būrų raginimai, pabarimai, nepalankūs palyginimai su svetimšaliais — visa tai Pričkaus darbas. Bet Donelaitis paaukojo tęstinumą dėl įvairumo ir poetiką dėl didaktikos. Dėl to nestebėtina, kad veikėjai vienas kitą kartoja: Lauras Pričkų, aiškindamas, kad ponai irgi pradeda gyvenimą „lopšy verkšlendami", (44) ir Selmas pasakotoją, bardamas būrus už keiksmą.

Rudenio giesmėje literatūriškas vientisumas nyksta toliau. Pavasarį, atsiminkim, būrai buvo mokomi sėti, vasarą derlių

nuimti, tai rudenį jie mokinami tvartus ir namus žiemai paruošti ir zopostų sau ir pašarų gyvuliams pasirūpinti. Visi tie lietuvių palyginimai su imigrantais ir būrų su ponais kartojasi; ir dar Donelaitis įveda du įdomius intarpus („set pieces"): vienas vaizduoja vestuves, kitas krikštynas. Čia randame etnografiškai tikslias detales, kurios atkuria mums XVIII a. aprangą, maistą bei elgesį iškilmėse Lietuvos baudžiauninkų laikais: vyrai pasipuošę naujom kurpėm ar naujai nupintom vyžom, moterys su kykais ir nuometais, merginos su vainikais; šeimininkas svečius su „brangvynu" pamyli ir tai progai „Karvių tris beržDžias, o jaučių du mėsinėjo;/ Bet kiek kiaulių bei avių, mėsininks nerokavo; Ale žąsų bei vištų vos viena pasiliko"; šeimininkė plonom staltiesėm dengė stalą, o ir muzikos netrūko: viens „dambrelį skambino pūsdams", o kitas „čirškino smuiką". Netrūko ir „būriško" elgesio: lašinius stvėrė svečiai su nagais ir valgė kad „taukai per barzdą . . . nulašėjo"; „kiauliškas dainas" dainavo ir po suolu viens kitas girtas gulėjo (79-87). Tokias scenas piešia pats pasakotojas Krizo suruoštose vestuvėse. Vis didėja ir aštrėja dėmesys tam „būriškam" elgesiui, kurį Donelaitis kiekvienoj giesmėje vis daugiau išryškina; „Rudens gėrybių" giesmėje ne tik matome daug girtuokliavimo ir triukšmadariavimo per Krizo vestuvių puotą, bet ir tikro chuliganizmo Plaučiūno krikštynose, kuriose „Dočį taip nesvietiškai pagadino,/ Kad jį jo vaikai lovyj vos parnešė gyvą" (107). Nepagerėja būrų reikalai ir toliau: seniūną Pričkų būrai išjuokia; o mušeika Pelėda ir „valkata" Slunkius gyvena kaip kiaulės. Tiek neigiamumų autorius prirašo rudens giesmėje, kad Selmas į pabaigą ima kalbėt apie artėjančią „svieto pabaig[ą]": lietuviai „prancūziškai pasirėdę", bažnyčių rimtai nelanko, į karčiamas bėga, „ant aslos" vemia ir vaikus „į karčiamą velka" (109). Toks intensyvėjantis kritiškumas — grynai aprašinėjant, o ne pamokslaujant — lyg ir paaiškina, kodėl Donelaitis sumažina Pričkaus rolę, kuri iki šiol buvo naudojama atsverti

pasakotojo konservatyvumą. „Rudens gėrybių" giesmėje Donelaitis anekdotiniu būdu būrus piešia nors ir su humoru bet vis šiurkštesnius, kad ir pats būras, matydamas savo atvaizdą, turėtų pasišlykštėti. Tačiau autorius Pričkaus vaidmens visiškai neatsisako — nors geriau gal būtų be jo apsiėjęs — o sudaro jam labai keistas pasirodymo sąlygas.

Pavyzdžiui, trečioje giesmėje įsiterpia dvi scenos, kurių tarpusavio ryšys nevisai suprantamas: (1) Donelaitis Pričkui duoda išsakyti iki šiol negirdėtą kritiką ponų atžvilgiu. Kai pasakotojas išjuokia kai kuriuos ponus, kurie „poniškai daugsyk prisiriję,/ Būriškus štukius, kaip mes, pramanydami juokias" (86), Pričkus ne tik tai patvirtina, bet ir padvigubina, paaiškindamas, kad jis esą pats pasišlykštėjęs ponų valgymu:

Viens nešvankėlis mėsinėjo vanagą juodą,
O kitsai, su nagais draskydams ištisą zuikį,
Kirmėlių gyvų lizdus iš vėdaro krapštė;
Ale trečiasis, du biauriu ryku nustvėręs,
Rupuižes baisias į bliūdą tarškino platų,
Nes tas rupuižes mūsų ponai garbino skaudžiai. (87)

Ir (2) Donelaitis sumažina Pričkaus autoritetą, kai Pričkus visiems prisipažįsta, kad kartą buvęs ponų išplūstas, jis dabar nėra gerbiamas savųjų kaimiečių:

Ogi dabar taip gėdiškai visur pasirodau,
Kad ir vaikpalaikiai jau man išsišiept pasidrąsin. (96)

Ir dar blogiau, tokį sumenkintą Pričkų Enskys ima šaržuoti. Vienoj vietoj Pričkus atsidūsta ir, kaip pridera jau senam išvargusiam žmogui, gailiai padejuoja:

Ai! kaip jauns buvau
.....
Vislab ir visur, kaip girdit, liaupsino Pričkų.
Ogi dabar žilam visi jau juokiasi bloznui;
.....
O kad rudenyj per purvus į baudžiavą joju,
O mano kuinpalaikis klampodams žengt nenujėgia,

Aš jo taip gailiuos, kad kartais ašarų srovės,
Ypačiai kad iškoliots jodau, varva nuo zūbų. (97)

Enskys, „ištraukęs didelį peilį", šitaip atsako Pričkui:

Juk ir man taipjau, kaip tau, visai pasidarė.
Štai briedkriaunis šis [peilis], ant šalto preikalo kaltas,
Rods, tik žiūrėk, jau nei išdilusi delčia
.....
Kad aš tai pamatau, tuojaus man giltinė rodos,
.....
Ak, brolau! šio stungio, šio nudilusio stungio,
Aš taipo gailiuos, kad kartais verkt nesiliauju,
Nes jis trylika metų, man dešras mėsinėjant
Ir lašinių šmotus ant svodbų mandagiai piaustant,
Kaip ungis baisi per mėsą šokdavo kietą . . . (98)

Kyla klausimas, kodėl Enskys, kuris pats moko kitus ir buvęs net už tai Pelėdos apmuštas, pasijuokia iš to, kad Pričkus prisimena savo ištikimą arklį? Jeigu autorius leis veikėjams iš Pričkaus tyčiotis, tai kas beliks iš jo autoriteto, kaip gi būrai priims jo auklėjimą, ir kaip reikės mums jį vertinti?

Dar didesnis kyla klausimas, t.y. atsiranda dar didesnis nukrypimas nuo ankstyvesnio charakterizavimo, kai Donelaitis įveda naują, iki šiol nepasirodžiusį veikėją Bužą — kuris prabyla blaivaus proto žodžiais. Tačiau Bužas įneša į poemą nepatirtą dimensiją — gailestį. Iki šiol skaitytojui neteko gailėtis būro — dėl suprantamų priežasčių, būtent dažno retorinio perdėjimo, gyvos kalbos grubumo ir t.t. — kol neprabyla Bužas:

Bet nabagėlis būrs, skylėtą mučę nuvožęs,
Dėl jo [pono] žaibo lėts pas šaltą kakalį dreba
Ar iš tolo kloniojas, didiai pasilenkęs. (95)

Visa bėda su Bužu yra ta, kad jo pavardė primena ar vabalą (bužys), ar pasipūtusį žmogų ir kad Donelaitis jį pavadina šveplu. Ar tuo Donelaitis jį pajuokia (kaip jis pajuokia tinginį Slunkių ir tauškalą Bleberį)? Ar jis prašo klausytojo/skaitytojo į jo žodžius nekreipti dėmesio? Bet juk Bužo kalba rimta, nuvoki ir blaivi:

Kad ponačius į garbingą patalą deda
O būrus prastus į tamsų pašalį kiša
Ar suvystytus ant menko padeda demblio,
Kiek jie, mislyk tik, sau patys atneša lobių?
Ponų dar nei viens su kardu negimė sviete,
O tarp būrų vėl nei viens sau n'atnešė žagrę . . . (94)

Kaip suprasti tokią maskuotę? Ar kad tokiu būdu Donelaitis užslepia savo tikrąsias pažiūras, šiek tiek sumenkindamas ar pašiepdamas savo veikėjus, kartu sustiprindamas jų sąmojų? Juk sekantys Bužo žodžiai yra taikyti į pačią feodalinės santvarkos šerdį:

Kas grūdelius iškultų ir parduot nuvažiuotų,
Kad nei Lauro, nei dosningo Krizo nebūtų?
Žinom juk, kaip kožnas pons su savo namiškiais,
Rudenyj duonos ir gardžių pyragų netekęs,
Būrui iš bėdos į ranką pinigą bruka
Irgi beglostydams jį maldo, kad susimiltų.
O štai tuo paskui, kaip didis pons įsirėmęs
Irgi nesvietiškai darkydams, vargina bėdžių
Ar besišypsodams jo prastą niekina namą. (95)

Bužas pripažįsta, kad tikroji jėga yra ten, kur jos paprastai neieškoma — būtent, būrų rankose, ne ponų. Ne vakmistro ar amtsroto lazdoj esanti pagrindinė buities galia, o sėklas laikančioj būro rankoj ir laukuos sulinkusioj nugaroj. Kaip gailima poną vadinti turtingu ir pajėgiu, jeigu jo pati buitis priklauso nuo kito prakaito? Būro likimas, sako Bužas, nepriklauso nuo ponų, o atvirkščiai; jei būras turės, tai ir ponas gaus. Bužo pažiūrose matome tiek blaivaus, sąmoningo, apsišvietusio, pasaulietiško humanizmo, kad norėtųsi tikėti, jog tokia buvo ir Donelaičio tikra, bet užmasktuota, samprata.

Tad nepriėjus net poemos pabaigos, klausimas lieka tik vienas. Ar *Metai*, neišvystydami nei charakterizavimo nei dramatinės vienybės, tuo visiškai praranda galimybę sujungti visas atskiras dalis bent į tematinį vienetą? Atsakymas — ne. Nors Donelaitis veikėjų savitus bruožus išlygino ir tuo ištrynė

tarp pagrindinių veikėjų bet kokį dramatinį konfliktą, išsilaikiusios didaktinės temos ir motyvai (nekreipiant dėmesio, kuris charakteris ar kuris kalbėtojas juos išreiškia) sudaro tarpusavyje tą vieną išsilaikiusį vientisumą. Taigi *Metai* išlaiko tris pasikartojančias mintis, du motyvus ir keletą pamokų. Mintys tokios: (1) kad prigimties atžvilgiu visi žmonės lygūs, bet socialinis suskirstymas į klases yra pagal visus gamtinius ir religinius dėsnius neišvengiamas; (2) kad, nepaisant šio suskirstymo, kuris nustūmė būrą baudžiauninko-vergo klasėn, būras lieka iš dalies laisvas veikėjas, kuris gali pagerinti savo dalią, tik tapdamas civilizuotu individu; (3) kad nors ponai ir yra hierarchijos viršūnėje, jie ne tik dalinasi žmogiškąja buitimi su būrais, bet ir nuo jų priklauso. Motyvai susidaro iš (1) palyginimų lietuvių su svetimtaučiais ir (2) palyginimų būrų su ponais (kartais pirmųjų naudai, kartais pastarųjų). O pamokos *Metuose* duodamos prieš girtuokliavimą, keikimą, tinginiavimą, klastojimą, vagystę, nesaikingą „čėravimą" ir už darbštumą, maldą ir bažnyčios lankymą.

Bet kuri kita išvada palieka perdaug priešingybių. Galutinam įrodymui paimkim tą priešingybę, kuri sukelia didžiausią staigmeną skaitytojui. Žiemos giesmėje Pričkus stipriai pasisakęs už paklusnumą santvarkai —

> Tu . . . [Laurai] saugokis Kasparą kibint
> Ir tylėk, kad dumčius jo tau muša ausį.
> Dumplės yr naudingas daikts į kaminą pūsti,
> Bet prieš vėjus pūst dar jos niekados nederėjo (134) —

ir „į kailinius išverstus . . . įsinėręs/ Amtsroto javelius iškultus į Karaliaučių/ . . . nuvežė greitai" (135). Tačiau ne kas kitas, kaip pats Pričkus amtsrotui „šilingo pasiged[us]", yra tiek primuštas to paties amtsroto, kad „vos tris dienas sulaukęs, numirė bėdžius" (136).

Taigi „Žiemos rūpesčiai", ir tuo pačiu pati poema, baigiasi, atrodytų, labai „dramatiškai"; deja, kritiškai žiūrint, scena nėra dramatiška, kadangi dramatiškas momentas yra

tas, kur vyksta ne vien paprastas veiksmas, bet ypatingos rūšies veiksmas, būtent, tas, kuris atskleidžia veikėjų charakterį ir vysto veikalo tematiką toliau. Atkreipkim dėmesį į šią sceną: Pričkus yra pono primuštas iki mirties; dramatišku požiūriu, sakytumėm, kad toks Pričkaus pribaigimas labai ironiškas, atsižvelgiant į faktą, kad ankstyvesnėse giesmėse Pričkus įrodinėjo, jog būrai atsakingi už savo dalią. Ar ši jo netikėta ir žiauri mirtis nuo pono rankos yra Donelaičio sąmoninga priemonė Pričkui atkirsti ir klausytojui/skaitytojui įrodyti, kad Pričkus buvo neteisus, kad jėga ponų rankose, kad visame kame Pričkus klydo? Atsakymas turi būti neigiamas, kadangi ne tik Pričkus kritikavo būrus, bet ir pats pasakotojas ir Selmas nesigailėjo, jeigu ne papeikimų, tai bent anekdotinių pasakojimų, kurie parodė būrus nepalankioj šviesoj; ir ne tik Pričkus davė būrams praktiškų patarimų, bet ir Lauras skatino būrus „čėdyti". Žodžiu, ką Pričkus sakė, viežlybūs veikėjai tvirtino. Taigi belieka izoliuoti šį epizodą, kaip ir visus kitus epizodus bei kalbas, nesiejant jų nei su ankstyvesniais, nei su vėlesniais, ir aiškinti šią sceną vien kaip „poniško" gobšumo ir brutalumo pavyzdį, kuris pasmerkia ne baudžiauninkus, o valdančią klasę. Kitaip sakant, poemos dalys ir veikėjų kalbos savo tarpe nesijungia kaip gaidos dainoje ar raidės žodyje; tarp jų nėra nei tęstinumo nei gretinumo. Tačiau visi elementai elgiasi, kaip ląstelės kraujo srovėj, atskiros, bet atpažįstamos ir judančios ta pačia viena kryptim. Net ir sumaišius įvairias veikėjų kalbas, o tik palikus bendrą metų laikų tvarką ir išlaikius tuos patarimus, pamokas bei gamtos foną, kurie būdingi tam laikotarpiui, kūrinio mintis visai nepasikeistų.

Dėl to pabaigoje nėra nieko nuostabaus, kad Selmas ir Lauras perima Pričkaus ir pasakotojo roles vėl auklėdami būrus, kad jie pašertų gyvulius, sėtų sėklas, nuimtų derlių, prisikirstų žiemai malkų, pasidarytų zoposto, net ir pasisaugotų gaisro taukus bespirginant ant pečiaus. Taip poema ir priartėja prie pabaigos, vietomis būrus palinksmindama,

kitomis progomis išgėdindama (kad „Vokiečiai lietuvninką per drimelį laiko" 140), dažnai papliekdama, retkarčiais pagirdama (tai būrų duoną, tai rūkintas dešras) ir tuo skatindama būrų tobulesnį elgesį, kartais net pasmerkdama engėją ar kitatautį ir tuo išreikšdama neartikuliuotas būro mintis. Išdavoje, nors Donelaičio veikalas nėra tobulas literatūrinis laimėjimas, kuris būtų dramatiškai įkūnijęs nekintančias gyvenimo tikroves, *Metai* yra verti kritiško dėmesio, kaip pažymėtinas kūrybinis bandymas ir kaip turbūt pats patraukliausias pamokslas Vakarų raštuose.

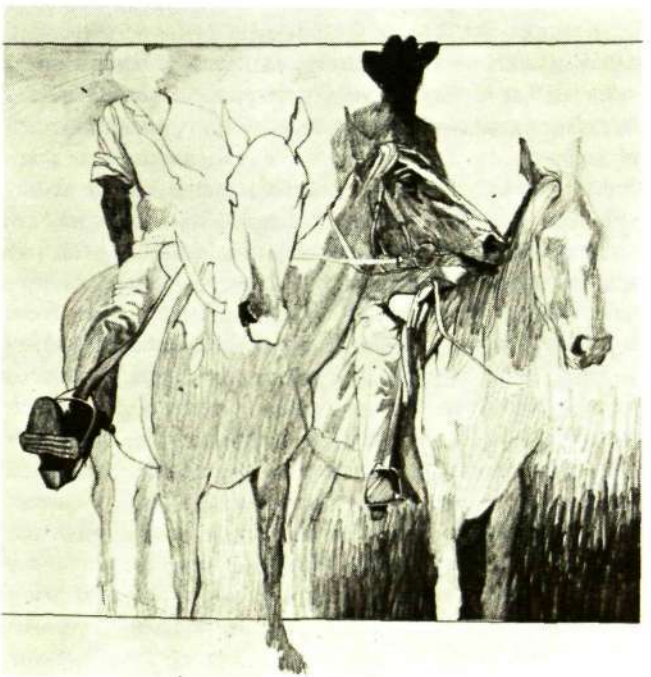

TEKSTO PLOTMIŲ SANTYKIAI DONELAIČIO *METUOSE*

RIMVYDAS ŠILBAJORIS

Nesunku pastebėti, kad Donelaičio *Metai* nėra vientisinis aiškiai nustatomo žanro kūrinys su nuoseklia fabulos linija ir sistematiškai išvystytais veikėjų tarpusavio santykiais, konfliktais ir panašiai. Svarstydami *Metų* žanrą, atsiduriam prieš abejojimus, ar čia epinė poema, ar idilių rinkinys, ar gal net ištęsta pasakėčia. Veiksmo plotmėj matome arba atskirus epizodus, kaip, pavyzdžiui, vestuves Krizo namuose, arba vien tik vinjetes, kurios savo ruožtu skaldosi bent į dvi grupes: prieš mūsų akis vykstančius atsitikimus (pvz. vakmistro pasirodymas „Vasaros darbuose") ir už scenos išsisprendžiančius konfliktus (pvz. Pričkaus užplakimas „Žiemos rūpesčiuose"). Pagrindinė *Metų* idėja ar, greičiau, idėjų pluoštas neišsipildo per kokio nors vieno herojaus kovą su priešais ar su kliūtimis, ir nėra nuosekliai pravedama vienu dominuojančiu, sakykim, autoriaus balsu, bet išsidėsto per kelis balsus-personažus, kurie neįsivelia į jokią tarpusavio kovą, bet tik sustoję, „ant kumpos lazdos pasirėmę", šnekučiuojasi tarp savęs kažkokioj neapibrėžtoj erdvėj, tartum mažoj platformoj scenos priešaky teatre. Iš ten jie kartas nuo karto pirštu parodo į už jų pačioje gyvenimo scenoje vykstantį „vaidinimą": gamtos procesus ar nutikimus su žmonėmis praeity ar dabarty. Galų gale, ir pats laikas

kūrinyje nėra apspręstas fabulos struktūra nuo užuomazgos iki atomazgos, bet eina savaime, pagal kalendorių. Todėl kiekvienas laiko tarpsnis gali turėti savo nuo fabulos nepriklausantį gyvenimą, nereikalaujantį išdėstymo kokioj nors su poemos turiniu susietoj eilėj. Iš tiesų, dar ir šiandien nėra visiškai aišku, kuria eilės tvarka Donelaitis buvo surikiavęs keturias poemos dalis.

Šitaip žiūrint, iškyla klausimas, ar iš viso *Metai* turi kokį nors vienijantį principą, organizaciją, ar ne — kitaip sakant, ar čia prieš mus tikra struktūra, ar tik agregatas, paskirų „faktų krūva". Jeigu *Metus* norime vadinti struktūra, tai turėtų būti įmanoma taip aprašyti jų sudėtines dalis, kad iš to kiltų jų tarpusavio santykiavimo sistema, koks nors dėsningumas, ar bent jau pagrindiniai tokios sistemos principai. „Sudėtinėmis dalimis" šiuo atveju vadiname atskiras *Metų* teksto plotmes: gamtinę, didaktinę (tematika), naratyvinę (pasakojimo eiga) ir dialoginę (veikėjų, įskaitant ir pasakotoją, „rolės", jų kalbos savybės). Čia taip pat priklausytų erdvės ir laiko kategorijos tekste.

Lengviausiai įžiūrimas visų šių plotmių tarpusavio santykis yra binarinis-priešpriešinis. Matome, kad gamtos ir gyvūnijos aprašymai poemoje įsiprasmina, kada juos pastatome prieš didaktinę plotmę: tada ir gamtovaizdis ir visa gyvybė jame įgyja visų pirma moralinį-pamokomąjį, o po to ir sakralinį, šventumo atspindį, tuo pateisinant ir išaukštinant gamtą kaip Dievo kūrinį, kai tuo tarpu pati didaktika įgyja tikroviškumo, pradeda atrodyti ne kaip abstrakčių tezių rinkinys, bet kaip organiška ir medžiagiška dorovės esybės apraiška. Pasakojimo eiga taip pat nuolat stovi priešpriešoj su dialogu. Iš vienos pusės, poemoje vystosi metų kaitos procesai ir į juos įsiterpia trumpi veiksmo epizodai, lyg miniatūriniai apsakymai. Naratyvinės teksto plotmės rėmuose tai irgi sudaro savitą binarinį santykį. Iš kitos pusės, abu šie pasakojimo siūlai pakartotinai nutraukiami pokalbiais tarp būrų arba, tiksliau sakant, į pokalbių formatą

įtalpintais monologais, aiškinančiais gamtos ir žmonių veiksmų prasmę, jų sąveiką su kalbančiojo veikėjo jausmais ir įsitikinimais. Visa tai abipusiai įprasmina ir įvykius ir komentarus, ir tuo pat metu organizuoja pačią laiko tėkmę, geriau pasakius, ją sukuria kaip specifinę *Metų* struktūros savybę. Laikas čia nėra matuojamas tik vienoj, kalendorinėj dimensijoj, nuo vienos dienos ar momento prie kito, bet keliose skirtingose dimensijose, kur vienas laiko momentas atžymimas kaip įvykis ar procesas gamtoje, kitas — kaip nuotolis dvasioje tarp pasakyto komentaro ir įžvelgimo į jo prasmę, trečias nurodo distanciją tarp sakralinio principo ir įvykių pasakojimo eigos, ir taip toliau. Gamtinė teksto plotmė, savo ruožtu, stovi priešpriešoj su pasakojimo eiga: visas veiksmas poemoj susideda iš metų laikams atitinkančių darbų bei rūpesčių, ir iš su jais susietų nutikimų. Tuo būdu jau pats sezonų pulsavimas įprasmina žmonių gyvenimą ir darbus, lygiai kaip, iš kitos pusės, būrų rūpesčiai ir epizodai iš jų kasdienybės praplečia ir pagilina metų laikų sąvoką, perkeldami ją į vidinių žmogaus išgyvenimų sferą. Didaktinė gi plotmė, jei ją suprasime kaip tam tikrų moralinių ir religinių principų kompleksą, pavirsta į žmogiškai reikšmingą tikrovę, kada jos turinys įgyja veikėjų tarpusavio pokalbio formą. Čia nesakome vien tik, kad Donelaičio-pastoriaus mintys *Metuose* yra išskirstytos tarp keletos veikėjų ir pasakotojo, bet ir tai, kad, kartą sujungtos su atskiro žmogaus reprezentacija, tos mintys įgyja ir grynai asmeniško, žmogiško pergyvenimo kokybę. Neieškant daug pavyzdžių, galima lengvai pajusti, kaip seniūno Pričkaus gražūs ir pikti pamokymai atstovauja ne tik poemos moralinius principus, bet ir paties Pričkaus asmenišką, bėdų ir rūpesčių, ambicijų ir nusivylimų kupiną gyvenimą, prisiliečiantį, galų gale, ir prie tragedijos slenksčio.

Priešpriešinis elementų santykiavimas, kurį pastebėjom pačios pasakojamosios plotmės viduj, panašiu būdu matyti ir kitose plotmėse. Pavyzdžiui, gamtos arba, plačiau, visos

žmogaus sąmonę supančios tikrovės plotmė poemoje išsireiškia taip pat binariniu principu. Gamtos aprašymai egzistuoja ne kaip saviti, su nieku nelyginami tekstai, bet kaip žmogiškojo vidaus pasaulio atspindžiai, įvaizdžiai ar simboliai. Kai skaitome, kad pavasarį drungni orai „žoleles visokias iš numirusių šaukė", galvojame ne tik apie želmenis, bet ir apie prisikėlimą pilna jo religiniai-žmogiška prasme, ir tada pavasaris pasidaro ne tik gamtiškas, bet ir sakralinis vyksmas, realizuotas žmogaus sąmonėje santykiavimu tarp „buvimo" ir „prasmės". Šis gamtos pašventinimas per tai, kas žmogui sudaro aukščiausią prasmę, kiek vėliau „Pavasario linksmybėse" pasitvirtina ir tiesiogiai, kada gervinas „iki debesių juodų dyvinai kopinėdams", skambina dangų ir „nor pamokint, kaip Dievo didė galybė/ Ir paukštelių balsuos yr didei stebuklinga". Aplamai, pavasario gyvūnai aprašomi antropomorfiškai: bitės žaidžia su birbynėmis, vorai audžia verpalus, pelės su vaikais ir kurmiais šilumą giria, ir taip toliau. Tas pats vyksta ir kituose metų laikuose. Ta saulelė, kuri pavasarį besijuokdama „budino svietą", žiemos segmente iš konkretaus dangaus kūno pirma pavirsta į sąvoką „Žiema" ir po to apsireiškia labai konkrečiai ir žemiškai: „Iš debesių žiema po tam iškišusi galvą/ Nei pikčiurna kokia su šūdais rudenio barės". Kad metų laikas turi „galvą", kurią gali pro debesį iškišti, kad gramatikos kategorija, būtent, žodžio „žiema" moteriška giminė iš tikrųjų pavirsta į piktą bobą, ir kad rudens nešvarybės gali su ja „bartis" — visa tai pažymi, kad gamtos aprašymuose Donelaičio kalbinės figūros realizuoja ne gamtą kaip tokią, o žmogaus santykiavimą su gamta. Be atspindžio žmogiškoje dimensijoj, įskaitant ir sakralinius jos aspektus, gamtos faktai Donelaičiui pasiliktų be prasmės.

Pasaulinėje literatūroje gamtos ir žmogaus sugretinimas, kad per tai įsiprasmintų kūrinio tekstas, aišku, yra seniai žinoma priemonė, ir Donelaitis tėra šios tradicijos tęsėjas, o ne pradininkas. Bene ryškiausia jos apraiška yra pasakėčios

žanras. *Metai* turi savyje labai aiškiai apčiuopiamų pasakėčios elementų. Tai pastebėjo ir Lietuvoj Donelaičio komentatorius Vytautas Vanagas (*Realizmas lietuvių literatūroje,* 1978, p. 71), sakydamas, kad „ ‚Metų' autorius mąsto pasakėtininkui charakteringu būdu", nes iš esmės seka pasakėčios schemą, kur „vaizdas yra tezės kūnas, o ši — vaizdo dvasia". Vanagas dar priduria, kad į *Metų* „statinį K. Donelaitis yra įmontavęs tokių epizodų (erelio, gandro, lakštingalos), kurie išimti iš poemos konteksto nenustotų savo gyvybės ir galėtų būti suvokiami, kaip kūriniai, artimi pasakėčiai". Šiuos Vanago tvirtinimus vertėtų praplėsti ir toliau, pastebint ir daugiau principinių bei struktūrinių panašumų tarp *Metų* ir pasakėčios žanro. Pagal nusistovėjusią normą, pasakėčioje veikia tam tikrų, gerų ar blogų, žmogiškų savybių personifikacijos, kurioms autorius prisiuva lapės uodegą, uždeda meškos ar liūto kaukę, pritvirtina gandro snapą ir taip toliau. Struktūroje visų pirma atpasakojamas koks nors incidentas iš neva „gyvulių" gyvenimo, turįs savyje gana negiliai užslėptą moralinę prasmę, o užsklandoj autorius atsisuka nuo savo teksto tiesiai į skaitytoją su pamokymu ir paaiškinimu, ką nupasakotas įvykis reiškia. Šitaip, pavyzdžiui, Krylovo pasakėčioje „Asilas ir lakštingala" iš pradžių lakštingala gražiai pagieda, o po to asilas nusprendžia, kad, girdi, neblogai, bet reikėtų dar iš gaidžio pasimokyti. Kada lakštingala supykus nuskrenda, autorius mums ir sako: „Išgelbėk, Viešpatie, ir mus nuo šitokių teisėjų". *Metuose* ši struktūra turi savo atitikmenį, kuris plačiai naudojamas per visą poemą. Kaip Vanagas pastebėjo, Donelaičio lakštingalos epizodas artimas pasakėčiai, nes irgi susideda iš dviejų dalių: lakštingalos giesmės ir iš to sekančių moralinių išvadų. Skirtumas tarp Donelaičio struktūros ir bendrai priimtos pasakėčios normos visų pirma matyti tame, kad nėra jokių „įvykių" fabulos prasme: pirmasis epizodo aspektas susideda ne iš dialogo tarp lakštingalos ir kokio kito gyvūno, bet iš jos giesmės ir autoriaus komentaro, giriančio ją kaip kuklų

Dievo paukštį. Pačios tos lakštingalos giesmės tiesioginio ar įvaizdinio aprašymo kaip ir nėra, o aprašoma, kaip ta giesmė į žmogų veikia, kitaip sakant, išreiškiamas pirmoj eilėj santykis tarp gamtos ir žmogaus. Moralas nėra sutrauktai duotas epizodo pačiam gale, kaip normaliai būna, bet palaipsniui pradeda įsipinti į pačios lakštingalos aprašymo eigą, greitai išsivystydamas į pastoviai pravestą paralelę tarp gamtinės ir moralinės dimensijos. Lakštingala mat prabunda pavasarį, kada jos balsas žmonėms reikalingas, nes linksmina, guodžia ir tuo suteikia moralinę paramą besiruošiant sunkiems darbams. Svarbu, kad, su visa jos giesmės grožybe, lakštingala yra „savasis" paukštis, kuris atrodo „kaip žvirblis būriškas" ir kuris „vargonų bei cimbolų" — išdidžiai poniškos muzikos simbolių — „niekina garsą". Būras gali tada išvesti sulyginimą tarp lakštingalos giesmės ir savo sielos grožio. Iš čia autorius ir išveda savo pirmąjį ištęstą moralą, pasakojimą apie Diksą, „žioplį" ir pasipūtusį, apsirengusį poniškais rūbais, bet pasilikusį su berno siela, lygindamas jį su romiuoju Krizu, kuris ir šneka tartum lakštingala giedotų. Lakštingala žmones ir varge ir alkyje paguodžia — ji „neliūbija pyragų nei ragaišių" ir užtat gauna iš autoriaus „dyviną žiogą", kad ir vėl pamokytų žmones savo būrišku maistu pasikakint. Gandro epizodas išlieka arčiau prie pasakėčios normų, nes ten matom nuoseklų ir išbaigtą gandrų šeimos gyvenimo vaizdelį, po kurio seka epigramatiška užsklanda: „Tu žmogau niekings! mokinkis čia pasikakint/ Ir pasisotindams gardžiau n'užmiršk savo Dievą". Erelio epizodas įdomus tuo, kad supina veiksmą ir moralizavimą iš karto dviejose — žmogaus ir gyvūno — plotmėse. Iš pradžių, ereliui paukščius sušaukus, gandras pasako ilgą kalbą, kurioj žmogaus veiksmų aprašymo priedangoj išreiškiamas priekaištas jo nedorybėms: plėšrumui, savanaudiškumui, gamtos niekinimui. Iš tiesų tada išeina, kad čia gandro snapu užsimaskavęs kalba pats autorius savąjį pasakėčios moralą. Tuoj po to matome veiksmą jau ne

gyvūnų, o žmonių plotmėj: persirijęs ponas ant žemės draskosi, pagalbos šaukia; kitaip sakant, išpildo normalioj pasakėčioj veikiančio gyvūno rolę. Šį atvirkščią santykį su norma iki galo išreiškia kaip tik ir vėl gyvūnas, šikšnosparnis, „graudendamas" poną už persivalgymą, reiškia, išpildydamas žmogaus, pasakėčios autoriaus vaidmenį. Galutinis šios dalies moralas išreiškiamas irgi paukščio, pelėdos vardu, kuri „žmogaus tamsoj dūsaudama verkia".

Plačiau paėmus, pasakėčios principą galima iš toliau atpažinti ir visose būrų kalbose, kur Pričkus, ar Krizas, ar Lauras, atpasakoja įvykius iš žmonių gyvenimo arba aprašo jų papročius, ydas, ir po to išvedamas koks nors moralas arba būrų arba paties autoriaus balsu. L.Gineitis savo išsamioje knygoje (*Kristijonas Donelaitis ir jo epocha,* 1964, p. 224 ir toliau) primena, kad Donelaitis pradėjo rašyti kaip tik nuo pasakėčių, ir kad jau tada jis neperdaug laikėsi nustatytų to žanro normų, o greičiau skverbėsi į prieš tai rašytojo Christian Gellert propaguotą savotišką lyg ir tarpinį žanrą tarp pasakėčios ir eiliuoto didaktinio pasakojimo. Gineitis visiškai tiksliai pastebi, kad: „Jau iš pirmo žvilgsnio matyti, kad Donelaičio pasakėčios . . . daugiau ar mažiau nukrypsta nuo klasikinių kompozicijos normų: pasakėčių moralai dauguma atveju yra plačiai išvystyti ir savo apimtimi tarsi lenktyniauja su siužetinėmis dalimis" (p. 224). Iš tiesų, pavyzdžiui, pasakėčioj „Lapė ir gandras", vieton dviejų-trijų baigiamųjų eilučių, Donelaitis turi 23 eilučių moralą, taigi, maždaug trečdalį visos 75-kių eilučių pasakėčios. „Ąžuols gyrpelnys" išsiskira net iš kitų paties Donelaičio pasakėčių tuo, kad moralas, susidedantis iš 28 eilučių, yra ilgesnis už patį siužetą, kuriame yra tik 21 eilutė. Šitokios proporcijos ne tik padidina autoriaus balso vaidmenį pasakėčioj, bet ir iš principo jį keičia: autorius jau nebestovi šalia siužeto, tartum dailininkas prie paveikslo, bet pats tampa jo dalim ir gal net vienu iš svarbiausių veikėjų-kalbėtojų, tuo sukeisdamas moralo ir siužeto funkcijas, nes gaunasi ne įvykis su

komentarais, o mintis su iliustracija. Pačiame *Metų* veikale šis principas kaip tik ir vyrauja, nes ten moralizuojantis didaktinis diskursas, tekantis per įvairių kalbėtojų balsus, yra pamargintas iliustracijomis iš būrų ir gamtos gyvenimo. Susidaro įspūdis, kad ši specifinė, „donelaitiška" pasakėčių struktūra atliko tartum bandymų, metmenų vaidmenį būsimam veikalui. Iš dalies tą mintį paremia ir kai kurie kiti Donelaičio pasakėčių bruožai, pavyzdžiui tai, kad jo moralai dažniausiai turi liepiamosios nuosakos formą: „Ak, mano miels žmogau, kentėk, kad skaudulį spaudžia/ Ir nuo skrandos tau paskutinį lopą nuplėšia" („Šuo didgalvis"); „Eik, tinginy, eik dirbt, pelnykis viežlybai duoną" („Rudikis jomarkininks"); „Eikš, mano miels gentie, mano išrinktas broleli!/ Eikš, mylėkivos taip, kaip mylėdavos broliai!" („Lapės ir gandro čėsnis"), ir panašiai. Tai atitinka kai kuriems *Metų* moralams, užsklendžiantiems kurio nors veikėjo monologą, arba aprašomąjį epizodą. Jau buvom minėję tokį moralą gandro „pasakėčios" gale. Lakštingalos giesmės epizodas baigiasi labai panašiu komentaru: „Tu niekings žmogau! mokinkis čia pasikakint,/ Kad tau kartais tropijas skūpai prisivalgyt./ Į paukščius žiūrėk!" Pasakėčiai struktūriškai tolygų Milkaus, Kasparo tarno, aprašymą Lauras irgi komentuoja liepiamojoj nuosakoj: „Snargliau! eik pirma mokinkis kakalį šildyt/ Ir savo pono suteptus sopagus nušluostyt". Atskiros giesmės, į kurias galima būtų žiūrėti kaip į pasakėčių atitikmenis, nes jos gi susideda iš gamtos ir gyvūnijos aprašymų, pamokančių pavyzdžių iš žmonių gyvenimo, kuriuose žmonės iš tiesų atlieka tą pačią funkciją, kaip pasakėčiose gyvuliai, tik „be kaukių", ir iš ištęstų donelaitiškų moralų, taip pat baigiasi liepiamojoj nuosakoj. Skaitom: „Nugi dabar, ką tikt įmanot, sėkite sėklas!" („Pavasario linksmybės"); „Jaugi gana šiamsyk, jau mielą vasarą baikim/ Ir prieš rudenį, kas mums reik, nugamint n'užsimirškim" („Vasaros darbai"); „Duokim, bet vis su protu padalydami duokim!/ Nes ateinančios žiemos

ilgumo nežinom" („Rudenio gėrybės"), ir galop, jaudinančiai, kreipimasis į Dievą „Žiemos rūpesčių" pabaigoj: „Taigi, tetuti, toliaus už kožną reikalą mūsų/ Rūpink tėviškai, kad vėl jau vasara rasis/ Ir mes vėlei ant laukų triūsinėdami vargsim". Gaunasi Donelaičio pasakėčioms ir *Metams* bendra struktūrinė kreivė: mintis, moralas, išsivysto nuo ekspozicijos iki imperatyvo, o ne iki komentaro tiesioginėj nuosakoj, kaip paprastai pasakėčiose.

Atskirais atvejais pasitaiko ir kitų struktūrinių panašumų. Paimkim kad ir „Pasaką apie šūdvabalį", įdomią ne tik savo ypatingu pagrindiniu veikėju, kuris, anot Donelaičio, „linksmas šūde gyvena", bet ir tuo, kad viena šios pasakėčios dalis labai suglaustai atkartoja „Pavasario balsų" pradžioj išvystytą struktūrinę liniją, kopiančią kartu su saule aukštyn nuo bičių „birbynių" iki Dievo garbinimo apoteozės gervino balse. Tos linijos crescendo prasideda su 65-tąja eilute: „Krūmus ir girias visokios ošino dainos", veda prie gegužių ir strazdų, kurie „Sutvertojį linksmai rykaudami gyrė", ir pasiekia viršūnę su gervinu „Gervins iki debesių juodų dyvinai kopinėdams/ Ir neigi verkdams irgi dejuodams skambino dangų". Užsklandai nusileidžiama nuo gervino aukštybių į pakelės dulkes, kur žvirblių šeima savo čirškėjimu „taip jau vis šlovina Dievą". Visas segmentas užima 15 eilučių. Pasakėčioje gi viskas, nuo saulės iki paukščių, sutelpa į keturias eilutes:

> Nes darželiai visi ir visos pūstos vietelės
> Judinos iš kapinių, saulelei budinant svietą.
> Varnos ir varnai ir daug pažįstamų paukščių
> Išlėkė ir dainas, kaip buvo mokinti, dainavo.

O žvirblių vietoj turime patį pasakėčios herojų: „Štai ir šūdvabalis pradėjo šūde dainuoti/ Ir atsitūpęs po tam papratusį ėdesį kramtė".

Artimi Donelaičio pasakėčioms *Metų* elementai dar neišsemia visų juose matomo santykiavimo tarp gamtos ir

žmogaus aspektų. Yra ir daugiau paralelių; vienos iš jų gali visuomet pasitaikyti ir pasakėčiose, bet pačios savimi šio žanro dar neapibrėžia, o kitos — atlieka struktūrines funkcijas, išeinančias už pasakėčios ribų. Tarp pirmųjų dažniausiai randame atskirus įvaizdžius, staiga sugretinančius žmogaus ir gyvūnijos charakteristikas. Štai, pavyzdžiui, sulyginimas tarp žvirblių, kurių giminė, kaip matėme, „garbina Dievą", ir lakštingalos, ir pačių būrų:

Tai tu tarp kitų paukštelių nei karalienė
Vis dailiaus ir šlovingiaus savo šūkteri šūtką.
O kad kartais kobotą mes tavo pamatom,
Tai tu mums nei žvirblis būriškas pasirodai.
(„Pavasario linksmybės", eil. 111-114)

Svarbiausia šio sugretinimo funkcija — paruošti skaitytoją tuoj sekančiam Krizo palyginimui su lakštingala:

Ak! kiek sykių Krizas, į vyžas įsinėręs
Ir savo skrandą būrišką viešėt užsimovęs,
Po prastu savo stogu nei lakštingala čiauška,
Kad širdingai jis savo Dievą pradeda garbint.
(eil. 127-130)

Tuo būdu, žvirblio čirškėjimas, lakštingalos giesmė ir žmogaus balsas išsitiesia į vieną nenutrūkstančią maldos melodiją, garbinančią Dievą, lygiai kaip žvirblio kuklios plunksnos, lakštingalos „kobotas" ir Krizo prasti rūbai vienodai nusako tas pačias paukščius ir žmones kartu apibrėžiančius nusižeminimo ir paprastumo savybes, priartinančias Dievo malonę. Kaip jau minėjom, šitokie suartinimai gali būti vartojami ir pasakėčiose, kaip stilistinė priemonė, bet pats gamtos ir žmogaus priešpastatymo principas yra ne tas: pasakėčioj paukštis ar gyvulys yra ne „tikros" būtybės, o tik scenos kostiumai, parinkti tam, kad atvaizduotų įvairias žmogiškas savybes ir joms atitinkančius veiksmus, iš kurių tada išvedamas moralas. Jeigu pasakėčia ta prasme yra tik

„kaukių balius su teze", tai Donelaičio išryškinami sąryšiai įkūnija visą pasaulį interpretuojančią mintį kaip egzistencinę tikrovę: ir gamta ir žmonės pašvenčiami Dievo viską apjungiančiam buvime.

Šis sakralinis pasaulio suvokimas „Pavasario linksmybėse" išsiplėtoja ne tik per atskirus sugretinimus, bet ir kaip vientisa metaforų sistema, kurioje tarp savęs santykiauja keturi pagrindiniai elementai: paukštis, erdvė, muzika ir žmogus. Jau minėjom gervino balso apoteozę; visas šis crescendo yra dalis nuo pat „Pavasario linksmybių" pradžios rūpestingai išvestos paralelės tarp gamtos ir žmogaus, kurioje muzika, giesmė atlieka metaforinio sąryšio funkciją, o erdvė — saulė ir vėjas ir atviras dangus sukurtas metaforas įprasmina, atstovaudami viską apgaubiantį Dievo buvimą. Kad Donelaičio erdvė giesmės pradžioje yra išskirtinė, turinti simboliškų implikacijų, galime pamatyti kad ir eilutėse: „Tuo laukus orai drungni gaivindami glostė/ Ir žoleles visokias iš numirusių šaukė" (eil. 5-6). Prieš akis įvaizdis kažko skrendančio per erdvę ir kažko skelbiančio prisikėlimą — tai savo struktūra visiškai atitinka mintį apie Viešpaties angelus, šaukiančius pasaulį paskutiniam teismui, reiškia, ir paskutiniam prisikėlimui. Prileidus tokį skaitymą, seka ir tai, kad visas donelaitiškas pavasaris kokia nors prasme yra „teismas"— išreiškia moralinį sprendimą. Ir iš tiesų, šiame epizode apsvarstoma ir pasmerkiama Slunkiaus idėja apie tinginystę, nupeikiamas žmonių tuščias pasipūtimas, apsirijimas, aptariama esminė žmogaus būklė glaudžiam sąlytyje su gamta: „Taigi matai, taip paukščiams, taip ir mums pasidaro,/ Irgi be vargo būt negal nei viens šiame sviete" (eil. 346-7) ir, visko pagrinde, prisimenama pirmoji nuodėmė: „Ak Adom! tu, peržengdamas prisakymą Dievo/ Sau ir mums padarei vargus ir didelę bėdą" (eil. 389-90). Tačiau galbūt įdomiausias „Pavasario linksmybių" aspektas, iš esmės pagrįstas Donelaičio protestantiška teologija, yra tai, kad jis daro didelę moralinę pastangą į šį žmogaus teismą pažvelgti kaip

tik iš „linksmybių" taško, užtvirtindamas, kad gamta sutinka šį momentą teisiojo veidu, su džiaugsmu: „nei viens iš didelio pulko/ Verkdams ar dūsaudams mus lankyt nesugrįžo;/ Ne! ne verkt, bet linksmintis visi susirinko" (eil. 27-29) ir tuo pačiu įtaigodamas, kad ir žmonės turėtų šitaip pavasario teismą sutikti, būti verti gamtos džiaugsmo. Žmogaus atsiliepimas į pavasario šauksmą, pripildantis erdvę malda, kaip tik ir sudaro gamtos — žmogaus — muzikos metaforų evoliucijos galutinį tikslą. Kada pirmą kartą paminima muzika, ją groja bitės: „Tuo pulkai jų pro plyšius išlysti pagavo/ Ir lakstydami su birbynėmis žaisti pradėjo" (eil. 21-22). Išsiveda paralelė tarp džiaugsmo, muzikos, gamtos ir vaikiško nekaltumo, žaismo, kuriam kontrastu stovi kaip tik tyla: vorai „tinklus tyloms kopinėdami mezgė" ir bauginančiam savo džiaugsme meškos ir vilkai „suplėšyt ką tyloms į pagirį traukės". Tą mirtim dvelkiančią tylą ir tą vorų gūdų kopinėjimą tuoj atsveria garsai, džiaugsmas ir Dievo garbinimas:

> Irgi, bešūkaujant pulkams, ošims pasikėlė.
> Viens storai, o kits laibai dainuoti mokėdams
> Ir linksmai lakstydams ik debesių kopinėjo;
> O kits ant šakų kopinėdams garbino Dievą.
>
> (eil. 33-36)

Po gandro epizodo, giriančio darbą ir dievobaimingą kuklumą, šeimos meilę — visas išganingas žmogui savybes — vėl grįžta muzika, dabar praturtinta šiuo tarpusavio meilės ir darbo turiniu, ir iškyla iki gervino balso aukštybėse, kada jis „skambina dangų". Kaip tik ties tais žodžiais staiga ir susijungia to gervino įvaizdis su pavasario šventės sakraline prasme žmogui: juk tas „kopinėjantis" gervinas, spiralėm kildamas į dangų, kad jį ten „skambintų", iš tiesų primena, sakykim, bažnyčios varpininką, šaukiantį į pamaldas. Saulė budina, vėjas iš numirusių kelia, gervinas skambina, ir štai jau skambina žmogus, džiaugsmingu tikėjimu ir malda atsiliepdamas į Dievo šauksmą: pasaulis tampa šventove.

Svarbu dar paminėti, kad Donelaičio pasaulio transformacija į šventovę jokiu būdu jo nesuabstraktina, nenustelbia jo normalaus, organiško gamtiškumo. Donelaitis nėra nei mistikas, nei simbolistas, kuriam „šioji" tikrovė mažiau tikra būtų už „aną" — mistinę, pavirtusią į kokią nors „gryną idėją". Anaiptol, kaip tik per žemę, su visu jos žemiškumu, ir apsireiškia dieviškoji būtis: nieko nėra tikresnio už augalą, molį, mėšlą, taigi — už Dievo malonę čia ir dabar, žemėje. Gal kaip tik su ta mintim Donelaitis ir pakartoja atkopiančios saulės įvaizdį, šį kartą pabrėžtinai žemišką, laisvą nuo mistinės potekstės:

Vei saulelė tikt žiūrėk! atkopdama greitai,
Brinkina jau laukus ir žolę ragina keltis;
Vei! ne daugio reiks, tuo vėl kvietkas pasidarę
Uostysim ir garbinsim pavasarį margą.
(eil. 400-403)

Žemė kaip giesmė dangaus erdvėj ir žemė kaip gėlių puokštė rankoje: iš šitokio priešpastatymo ir kyla Donelaičio pasaulėjautos visuma.

Žmogaus ir gamtos sugretinimai *Metuose* išsivysto ir į platesnį struktūrinį principą, kurį gal mėgintumėm aprašyti šitaip: priešpastatymas, kuriame viena „lygties" pusė yra gamta, o antra — žmogus, vėliau struktūriškai atsikartoja, kada abu priešpriešoj esantys poliai jau priklauso žmonių pasauliui. „Pavasario linksmybėse", pavyzdžiui, erelio žodžiai: „Bet toksai razbaininks dar tarp mūs nesirodo,/ Kaip žmogus tūls yra, kad jis smaguriaut išsižioja" (eil. 200-1) tuojau pat palydimi pavyzdžiu iš ponų pasaulio, taip išgąsdinančiu paukščius, kad „ir pats erelis jau kribzdėt nedrįso", kada „iš aukščiausių ponų viens, prisiėdęs/ Ir visokių rinčvynių svetimų prisikošęs,/ Voliojos ant aslos ir prasikeikdamas rėkė" (eil. 21-213). Šie du elementai: erelis-pasakėčia ir apsirijėlis-moralas duodasi atitraukiami nuo konkrečios tikrovės eigos ir aprašomi kaip struktūriniai principai todėl, kad jie jokiais logiškais ar įtikimais ryšiais su

tikrove ir nėra surišti — kartą jau erelis ir kiti paukščiai prabyla žmogaus balsu, viską reikia suprasti perkeltine prasme, kaip inscenizaciją, ir lygiai taip inscenizuotas yra staigus to pono pasirodymas, nes negalim prileisti, kad jis su visa asla ir „rinčvyniais" apstatytu stalu būtų kažkaip atsiradęs pamiškėj, šalia paukščių sąskrydžio. Vyksmo logika kyla ne iš tikrovinio priežastingumo, bet iš retorinio: iškėlęs kokią nors mintį, kalbantysis visuomet gali ją pailiustruoti pavyzdžiais iš dabarties, atminties ar ir visai iš galvos. Šiuo atveju Donelaičio autoriaus balsas, neva tik pasakojantis „tai, kas buvo", iš tiesų susilieja su pamokslininko, naudojančio pamokančius palyginimus.

Atitraukę šį epizodą į minties-pavyzdžio schemą, galime ją atpažinti ir kitur *Metuose,* sakykim, Pričkaus ir Lauro sugretinime su staigiai pasirodžiusiu vakmistru „Vasaros darbuose". Pričkus, linksmai sveikindamas žmones, apie jį susirinkusius būrus: „Sveiks, svieteli margs, šventes pavasario šventęs;/ Sveiks ir tu, žmogau! sulaukęs vasarą mielą" („Vasaros darbai", eil. 1-2), atitinka ereliui, sakančiam savo įžanginį žodį, nors tiesa, liūdnoką, „Pavasario linksmybėse": „mes, — atsiliepdamas jiems erelis, — norime tardyt,/ Kaip jūsų mylista žiemos bėdoj išsilaikėt" (eil. 162-3). Lauras, „Vasarą" porinantis apie žmogaus, nelyg anų erelio sušauktų paukščių, trumpą gyvenimą: „Tugi matai, kaip žmogiškas trumpintėlis amžis/ Žydinčiom ir krintančiom prilygsta žolelėm" (eil. 94-5), atlieka tą patį, ką „Pavasarį" gandras, irgi antrasis kalbėtojas, „linksmai šokinėdams" ir aiškindams, nelinksmai, apie paukščių bėdas. Mintis — gandro skundas, kad žmogus yra pats plėšriausias — staiga pasitvirtina pavyzdžiu, persirijusiu didžpilviu ponu, kuris:

> Voliojos ant aslos ir prasikeikdams rėkė:
> Nes jis velnius ir velniūkščių kaimenę visą,
> Dievą bluznydams, taip baisiai šaukti pagavo,
> Kad visa pekla dėl to nusigandusi rūko
> Irgi bedugniai jos bei pamotos prasivėrė.
>
> (eil. 214-217)

Iš tiesų, šis peklos įvaizdis atrodo paimtas tiesiai iš Paskutiniojo Teismo scenų, ir tuo paremia paradoksišką „Pavasario linksmybių" kaip teismo ir Dievo apoteozės semantiką.

„Vasaros darbuose" gi Lauro mintis — kad žmogaus gyvenimas yra vargingas ir laikinas, engėjų prislėgtas — staiga pailiustruojama konkrečiu pavyzdžiu, vakmistro pasirodymu, kuris: „. . . besispardydams taip baisiai keikti pagavo,/ Kad sviets visas su visais daiktais padrebėjo" (eil. 97-8). Tada labai ryškiai iškyla Donelaičio per abi šias *Metų* dalis einanti mintis apie ponų gąsdinančiai šlykštų rajumą ir apie jų plėšrų įtūžį dar daugiau tų žemiškų gėrybių išgauti iš sulinkusio baudžiauninko žmogaus. Eventualiai šis pats gobšumas, pasiekęs tiesiog isterijos laipsnį, ir priveda prie Pričkaus mirties „Žiemos rūpesčiuose", kur „amtsrots" dėl pinigų nerimdamas „Kartais keikė taip, kad jo vaikai nusigando,/ O vėl kartais iš knygelių poterius imdams/ Irgi dūsaudams pas knygas aukštyn pažiūrėjo" (eil. 440-3), o galų gale, Pričkui su būrais grįžus:

> Bet kaip jo tarnai, kiek yr, surokuoti pagavo,
> Štai kokia nečėstis! Šilingo pasigedo.
> Amtsrots dėl iškados tos taipo nusigando,
> Kad per visą naktį vėl miegot negalėjo,
> O, išaušus jau, taipo sumušdino Pričkų,
> Kad vos tris dienas sulaukęs numirė biedžius.
>
> (eil. 453-458)

Tačiau, kaip ir visada Donelaityje, šlykštus ir pasibaisėtinas elgesys nėra vien ponų yda. Būrai taip pat, stovėdami „pono" santykyje su gamta ir jos gyvūnais, moka, kaip gandras „Pavasarį" pasakoja, būti visų didžiausiais žudikais, naikintojais to, kas gyva. O „Vasaroj" Selmas neužmiršta priminti, kad yra nevienas „apjekėlis", kuris: „Poterių jau nemokėdams ar skaityt nenorėdams,/ Su perkūnais ir

velniais iš patalo kopa" (eil. 117-8). Gaunasi ištisa, sielą slegianti, minčių grandis: paukštis plėšo paukštį, būras niokoja gyvybę dar baisiau, o būrą spaudžia ir žudo plėšrūs ponai, kurių keiksmus būrai patys ir vėl kartoja. Atitraukčiau pasižiūrėjus į *Metų* struktūrą, pastebime, kaip gamtos -muzikos-šventovės linija binariniu principu išsitiesia prieš gamtos-mirties-gobšumo-prasikeikimo liniją, ir matome, kaip tarp šių dviejų priešingybių sudėtingai vystosi įtempta veikalo mintis.

Pats minties vyksmas savo ruožtu Donelaičio įpavidalinamas priešpriešos metodu: iš vienos pusės yra tiesioginė kalba — keiksmai, pamokymai, maldos ar maldavimai, o iš kitos — tos tiesioginės kalbos tezes iliustruojantys įvaizdžiai arba, jų vietoje, trumpi apsakymai, kaip Evangelijos palyginimai, užtat iš esmės irgi iliustratyvinio pobūdžio. Pasižiūrėjus dar kartą į keiksmus ir prasikeikimą *Metuose*, galima pastebėti principą, pagal kurį keiksmo žodis sukelia, kaip iliustraciją, pasibaisėtinas pasekmes, aprašomas hiperboliškai ir dėl to kartais net su šiek tiek humoristiniu efektu, ar Donelaitis to būtų norėjęs ar ne. Štai „Pavasario linksmybėse", tam persirijusiam ponui besikeikiant, ne tik pekla „nusigandusi rūko", bet ir ant žemės buvo sukrėsti visi gyvi daiktai:

> Tuo visi pulkai to garso taip nusigando,
> Kad ir pats erelis jau kribždėt nedrįso;
> Tikt šikšnosparnis dar viens su pilka pelėda
> Iš biaurių pašalių pamaži pasidrąsino lįsti.
>
> (eil. 205-9)

Kiek vėliau, kada jau didžpilvis, paskutinėj desperacijoj, ėmė taikstytis pats sau pjauti gerklę, pritrūko narsumo net ir pelėdai su šikšnosparniu:

> Čia šikšnosparnio širdis jau taipo nusigando,
> Kad šikšniniai jo sparnai jau lėkt n'įgalėjo;
> Ale pelėdpalaikė, dėl to smertnai nusiminus,

Vėl atpenč tuojau į namą savo sugrįžo
Ir naujienas tas bei tokį dyviną trūsą,
Kad orai pikti, kasnakts dar praneša svietui
Ir dėlto žmogaus tamsoj dūsaudama verkia.

(eil. 238-244)

Čia Donelaitis siekia ypač komplikuoto ir turtingo įvaizdžio, gal net peržengdamas savo poetinės kalbos pajėgumo ribas. Tą įvaizdį galime mėginti analizuoti sekančiu būdu. Visų pirma, atsimenant, kad pavasarį visa gyvybė, anot Donelaičio, „iš šalto pašalio" išeina į erdvę ir saulę, pono keiksmai, privertę išgąsdintą pelėdą trauktis „atpenč į savo namą", tartum sustabdo visą pavasario eigą. Vietoj „gerų naujienų" (gal net, turint omeny poemos sakralinę potekstę, Gerų Naujienų) tada ateina „dyvinai" blogos — jos yra kaip „orai pikti", kaip „šaltos žiemos trūsai", kuriuos saulelė buvo pradėjus „pargriaudama juoktis". Toliau, su pelėdos pasitraukimu atsitraukia tarytum ir pati saulė (nors pelėdos-saulės sugretinimas yra ir paradoksiškas), ir žemę apgaubia tamsa, pelėdos naktinė karalystė, iš kurios ji ir ūbauja savo „naujienas". Galų gale, ir ta tamsa, aišku, yra alegorija moralinėj plotmėj; čia pat, nelaukta metafora, Donelaitis ir išaiškina jos prasmę — toji tamsa pareina iš žmogaus, iš jo keiksmų ir nuodėmių, ir pelėdos nykus balsas yra viso Dievo pasaulio rauda „žmogaus tamsoj".

„Vasaros darbuose", vakmistrui vis daugiau ir daugiau keikiantis:

. . . visoki paukščiai po dangum nusigando
Syveida kytra nulenkus uodegą bėgo;
O sturluks, ausis iškėlęs irgi drebėdams
Į arčiausius krūmus vos nusikakino slėptis.
Bet ir rupuižės ir varlės taip nusigando,
Kad jos umaru su vaikais į vandenį šoko.
Žiurkės po kraiku su pelėms irgi pelėdoms
Dėl tokių baisybių jau apalpti pradėjo.

(eil. 104-111)

Donelaičio staiga pavartoti labai specifiškai kaimiškos aplinkos, tautosakinės kilmės žodžiai „syveida, sturluks", reiškiantys „lapę" ir „kiškį", visas „apokaliptines" keiksmų pasekmes suminkština, aptraukia tuo pačiu komiškumu, kuris, pagal baroko literatūrinių taisyklių nurodymus, visuomet seka „žemo" lygio žodyną literatūrinėj kalboj. Varlės ir rupuižės, „umaru" balon neriančios, ir alpstančios pelės taip pat duoda visam epizodui komišką atspalvį. Čia galime įžiūrėti Donelaičio moralinio balso moduliacijas: mintis ta pati, kad keiksmai yra nuodėmė ir baisenybė, bet iliustracija-įvaizdis gali išplėsti ir praturtinti šios minties emocinio pergyvenimo matavimus.

Abiejuose čia aptartuose epizoduose matyti tam tikra struktūrinė tvarka: iš pradžių žmonių („Pavasarį" — paukščių, taigi, žmonių surogatų) sambūris, po to kalbamasi tarp savęs apie gyvenimą ir vargus, tada pokalbis staigiai pertraukiamas dramatiškai šlykščiai besielgiančių ir besikeikiančių „ponų" ir galop aprašomas tų keiksmų pasibaisėtinos pasekmės, savyje talpinančios moralinę išvadą ar jos implikacijas. Tuo pačiu principu sustatomi ir kai kurie kiti incidentai „Rudenio gėrybėse" ir „Žiemos rūpesčiuose". Rudenį, per Krizo iškeltas vestuves, visų pirma prieš mus žmonių sambūris. Po to patys tie svečiai nešvankiai paleidžia gerkles, išgąsdindami gamtą: „Štai tuo svodbiškas bliovims visur pasikėlė,/ Taip, kad ir arkliai blogi šokinėdami žvengė" (eil. 120-1). Kiek vėliau, ta pati seka ir vėl kartojama; dabar netikėti įsibrovėliai yra Slunkius ir Pelėda, ir jie sukelia nemažesnę paniką, negu savo laiku vakmistras: „Todėl viežlybi svoteliai taip nusigando,/ Kad jie neigi tabako jau rūkyt negalėjo" (eil. 242-3). Įtaigingiausias tokios struktūros epizodas „Rudenio gėrybėse" yra Pričkaus pasakojimas, kaip jis kartą lankėsi ponų virtuvėj. Atėjęs į puotaujančių ponų sambūrį, Pričkus buvo staiga sukrėstas dviejų dalykų: kad šie ponai prieš valgydami neketino pasimelsti, ir kad valgė jie tikras šlykštynes:

Čia trys kukoriai duži man tuo pasirodė;
Viens nešvankėlis mėsinėjo vanagą juodą,
O kitsai, su nagais draskydamas ištisą zuikį,
Kirmėlių gyvų lizdus iš vėdaro krapštė;
Ale trečiasis, du biauriu ryku nusitvėręs,
Rupužes baisias į bliūdą tarškino platų.

(eil. 279-284)

Prie anksčiau matytų autoriaus, ar jo veikėjų, moralinio balso moduliacijų — daugiaklodžio alegoriško įvaizdžio ir lengvo humoro — čia galime įžvelgti prisidedant dar vieną, būtent, savotišką liaudies pasakų parodiją. Virėjai yra trys, kaip pasakose, ar dainose, būna, ir verda jie neįtikėtinus dalykus, tiesiog priešingus išsvajotiems pasakų valgiams arba ironiškiems jų „gandro snapo taukams". Beje, apie visos poemos vientisumą galvojant, darosi žingeidu, ar tas vanagas nebus iš „Pavasario" erelio draugas ar giminė, ir ar tas zuikis ir rupūžės nėra jau pažįstami persigandėliai iš „Vasaros", dabar iš balų ir pakrūmių išgaudyti. Kaip ten bebūtų, baisios tokios kulinarijos pasekmės šį kartą išreiškiamos paties Pričkaus reakcija:

Taipgi bežiūrint man jau dūšiai pikta pastojo,
Ir aš pro duris iššokęs vemti pradėjau.
Taip nesvietiškai nusivėmęs, vėl pasirodžiau.

(eil. 286-8)

„Žiemos rūpesčiuose" panašiu būdu, autoriui bedūmojant apie žmonių ir gyvūnijos vargą šalčiams užėjus, staiga pasirodo vilkai: „. . . gaujomis susibėgo/ Ir, kaip pratę yr, tralalaudami staugė" (eil. 72-3). Po to autorius išskaičiuoja visų tų vilkų plėšikavimus, ir mes, jau įpratę gretinti gamtos ir žmonių pasaulius, nesunkiai čia išskaitome dar vieną paralelę su savimi pačiais.

Binariniais kontrastais remiasi ir tos santykių sistemos *Metuose*, kurios su gamtine ir su iš jos kylančia pasakėčios

plotme tiesioginį priklausomybės ryšį palaiko tik tiek, kiek to reikalauja visos poemos struktūrinis vientisumas. Jei užsiminsime naratyvinę, pasakojimo eigos plotmę, tai visų pirma teks pastebėti, kad ši plotmė jau kaip tokia savyje sutalpina visus aukščiau aprašytus gamtiškos plotmės binarinius santykiavimus, nes juk viskas ten vyksta kaip *Metų* pasakojimo eigos realizacija. Tačiau šalia to, atsitolinus nuo gamtinių įvaizdžių, visvien matome veikiant tą pačią mintiesiliustracijos struktūrą, tik dabar mintį daugiau paremia ne aplamai vaizdai ar metaforos, bet tiesiog atpasakojamas veiksmas. Šie veiksmai daugumoj atvejų turi dramatišką ar net katastrofišką pobūdį, tuo būdami panašūs į gamtinės plotmės įvaizdžius, išreiškiančius nelaimę. Dažnai tie veiksmai būna susieti tiesiogiai su būrų socialiniu stoviu ir su jų pačių, tokiam stovy esančių, sužvėrėjimu, abu šiuos aspektus apjungiant jiems bendra būriškų žemės darbų tematika. Galima, pavyzdžiui, žvilgterėti į dažnai visose poemos dalyse pasitaikantį žiaurų jėgos vartojimą — mušimą. Iš tam tikro taško žiūrint, jį galima interpretuoti kaip negatyvią alternatyvą dialogui, taigi, vidiniam sąryšiui tarp gamtos ir būro, ir tarp būro ir pono. Nesant dorovės ir meilės šilto žmogiško ryšio, jo vietą užima rimbas ir lazda. Štai, kaip Pukys „Pavasario linksmybėse" traktuoja savo jaučius:

> Tu kasmets juk nei razbaininks vargini jaučius
> Ir nei koks lupiks galvijį kankini biedną.
> Tikt baisu žiūrėt, kad kerdžius išgena bandą
> Ir tavo jaučiai pro vartus vaitodami žergia:
> Nės čia bėdžius viens vos vieną paneša ragą,
> O kits ten uodegos netekęs vos rėplinėja.
>
> (eil. 490-494)

Panašiai būrai elgiasi ir vienas su kitu. „Vasaros darbuose" tinginys Slunkius su draugais drįso net primušti ir gerąjį, turtingąjį Krizą:

Juk žinai, brolau! kaip pernai valkata Slunkius,
Jomarke brangvyno stuopą visą nurijęs,
Man iš papykio kone visą nupešė kiaušę.
O paskui razbainiks tas, beržinį nutvėręs,
Su kitais draugais pasiritę nugarą skalbė,
Taip, kad man kelias nedėlias sirgti reikėjo.
(eil. 426-432)

Turbūt dėl „poetinės teisybės" Donelaitis neužmiršta „Rudens gėrybėse" duoti Krizo bernui Enskiui apskaldyti tą patį Slunkių su Pelėda, irgi su „beržiniu" iš „papykio", kai šie pasirodo nekviesti vestuvėse. Valdžios atstovas Pričkus savo ruožtu neabejoja, kad daro teisybę, kada jis „kaip šulcui reik", būrams botagu „strėngalį drožia". Gal įsivaizdavo, kad apie teisybę — vagystės ar nerūpestingumo nubaudimą — galvojo ir amtmonas „Žiemos rūpesčiuose", kada mirtinai užplakė tą patį Pričkų.

Tiek įvaizdžiuose gamtinėj plotmėj, tiek ir veiksmuose naratyvinėj, krinta į akį jų abiejų negatyvus charakteris, atstumiantis, gąsdinantis, katastrofiškas. Galima susidaryti įspūdį, kad pelėdos apraudota „žmogaus tamsa" apgaubia ir paties Donelaičio viziją. Tačiau binarinis principas ir čia leidžia save pajusti, nes juk visiems tiems negatyviems dalykams nuolatine atsvara būna visi didaktinėj plotmėj iškelti dorovės, pasišventusio darbo, kuklumo, dievobaimingumo principai. Kaip nebūtų protarpiais poemoje tamsu, Donelaitis nuolatos nepavargdamas kviečia savo būrus ir savo skaitytojus išeiti iš tų „šaltų pašalių" į saulės, į Dievo malonės šviesą.

Toje didaktinėj plotmėj ne tik kad kalbama apie nusižeminimą ir Dievo skirtos socialinės būklės kuklų priėmimą, įsipareigojimą jos funkcijas atlikti, bet dar dedamas tokiai laikysenai ir pagrindas, giliai pozityvus tuo, kad iš esmės paneigia mintį, jog įsirikiavimas į gamtos-žmonijos struktūrų hierarchiją privalo kilti iš neišvengiamo lygybės trūkumo natūralioj visako eigoj. Kaip tik priešingai

— Donelaičio pakartotinas kalbėjimas apie viską apgaubiančią, šildančią, auginančią Dievo meilę remiasi visiškai logiškai ta prielaida, kad giliausioj būties dimensijoj visi mes — ponai ir būrai, gamta ir žmonės — esame viena, esame lygūs. Ta graži mintis tačiau netrukdo Donelaičiui ją įpavidalinti įvaizdžiuose, kurie nepasižymi gražumu, patrauklumu, o turi greičiau žemą ir komišką atspalvį. Pavyzdžiui, Pričkaus spakaina kaimiška išmintis žmonių lygybę suvokia pradedant tiesiog nuo to paties „strėngalio", kurį jis, šulcas būdamas, mėgo būrams „drožti":

Žinom juk, kaip vaikėsčiai savo vasarą švenčia.
Poniški vaikai, su būriškais susisėdę,
Kartais broliškai purvus krapštydami žiopso
Ir taip viens, kaip kits, niekus be razumo plūsta;
Juk ir ponų vaikesčiai taip jau per subinę gauna,
Kad jie, kaip kiti vaikai, į patalą meža.

(„Pavasario linksmybės", eil. 308-313)

„Rudens gėrybėse" Bužas atkartoja Pričkaus mintis su panašiais žemiškais įvaizdžiais:

Taip didžiausias pons, kaip mes, vyžoti nabagai,
Ciesorius taip jau, kaip jo skaroti padonai;
Ubags taip, kaip pons kytriausias, užgema glūpas,
Ir taip viens, kaip kits, iš papo moterų siurbia.
Pons šilkuos, o būrs šiauduos verkšlen pasislėpęs,
Ik abu po to protingai pradeda mislyt.
Būrui, taip, kaip ir ponaičiui, kad susiderkia,
Reik su marškonio sklypu pasturgalį šluostyt
Ir jo vystyklus biaurius su vandeniu plauti.
Ak, nepadyvyk man dėl tokio dyvino žodžio;
Juk žinai, kad vis tiesa, ką čia suvapėjom.

(eil. 440-450)

Donelaičio poetinės kalbos žodynas dar ir šiandien turi perdaug „stiprų kvapą", kad juo norėtų kas pasekti mūsų poezijoj, iškilusioj iš sentimentalizmo ir romantizmo laikotar-

pio, kada būtinai reikėjo, kad poeto žodis būtų „gražus", t.y., nudailintas, atrinktas iš tų kalbos sluoksnių, kuriuose „pasturgaliai", būdami nepoetiški, visai neegzistuoja. Pats Donelaitis suvokė dalykus visai kitaip, būtent, kad, pagal jį, iš „mėšlo smirdinčio žegnonė pareina", kad poetiška kalba turi būti daugialypė visose žmogiškos tikrovės dimensijose. Jam ypač ir buvo svarbu tikrovė, o ne poetinės stilistikos, kalbos tradicija, nes jam rūpėjo kaip tik tiesa, taip, kaip tiesa yra pats mūsų purvinos ir gražios žemės buvimas Dievuje. Donelaitis nenori puošti tiesos, nes tada ji taptų tik žodžiais, kitų poetų jau suaustais į nuo tikrovės nepriklausantį ir užtat nieko apie ją nebesakantį audinį, į hermetišką poeziją, aidais atsišaukiančią tik į pačią save. Donelaitis gi iš tiesų savęs „poetu" ir nelaikė, o tik protestantišku sakytoju, skelbiančiu tiesą.

Dialoginėj teksto plotmėj taip pat yra išlaikomas binarinis principas, eventualiai irgi vedantis į kontrastų ir priešpriešų eigoj išsivystantį pasaulėjautos vientisumą. Pirmojoj stadijoj, kaip jau buvo pačioj pradžioj minėta, pastebime išskyrimą į naratyvinę ir dialoginę teksto plotmę, dažniausiai įvykdomą tuo, kad pasakotojo balsą pertraukia veikėjų komentarai ar monologai. Naratyvinėj plotmėj autorius paprastai pradeda kiekvieną naują sezoną (išskyrus vasarą) aprašydamas jį ne kaip gamtovaizdį-panoramą, bet dinamiškai, kaip vyksmą, lyg savotišką dramą gamtoje, paženklintą taip pat ir kontrastais tarp skirtingų metų laikų. Pavasarį matome viską sukylant, virstant didele giesme Dievui, o rudenį viskas vyksta atvirkščiai: saulelė „nuo mūs atstodama ritas", „orų drungnums atvėsti pagavo", ir žemė „su visais pašaliais įmurusi verkia". Žiemą tie atvėsę „orai" virsta šiaurės vėjais, sausinančiais ir ledu dengiančiais žemę. Kaip pavasarį ir rudenį, tie „orai" ar vėjai atlieka saulės palydovų, pasiuntinių rolę, vykdydami jos valią, arba šaukti svietą iš numirusių, arba, žiemos pradžioj, paruošti sceną saulės pasirodymui su piktos bobos veidu. Tik vasaros

epizodas, pats įvairiausias ekspozicinėmis priemonėmis, turįs daugiausia dialogo, prasideda kitaip. Čia pirmieji žodžiai priklauso ne autoriui, o Pričkui, sveikinančiam žmones su vasaros pradžia. Tuoj po to įsijungia autorius su pamokymu apie sveikatą nešantį būrišką darbą. Kitose dalyse tokius pamokslus sako veikėjai, o ne autorius, ir užtat atrodo, lyg čia autorius ir Pričkus būtų apsikeitę rolėmis. Tik po to seka bendras gamtovaizdžio aprašymas, bet irgi ne iš autoriaus, o iš Lauro lūpų. Jis taip pat dinamiškas, nupiešiantis rudenį kaip myriop linkstančių procesų grandinę. Šis vyksmo procesas aprašant metų laikus leidžia autoriui pačiam į savo kalbą įterpti atskirus, tiesiogiai su vaizduojama gamta nesusietus epizodus, kaip „Pavasarį" gandro, erelio, persirijusio pono bei lakštingalos epizodai, „Vasaroj" besikeikiančio vakmistro užsipuolimai, „Rudenį" ištisos Krizo iškeltos vestuvės su įvairiais šalutiniais autoriaus arba būrų papasakotais epizodais, o „Žiemą" su kaimo gaisru, Dočio teismu ir Pričkaus užplakimu. Kadangi tie visi epizodai tarp savęs nėra susieti jokia aiškia fabulos linija, jie patys tampa savotiškais „hibridais" — atlieka iš karto ir veiksmo ir aprašymo funkcijas. Tuo jie tampa panašūs į skaidres, kurias autorius mums rodytų ryškindamas ir gilindamas savo vedamą metų laikų aprašymą. Iš struktūrinio taško žiūrint tai, tarp kitko, visiškai atitinka pačių veikėjų užuominas į įvairius įvykius, kaip jau minėjom, tartum jie stovėtų šnekučiuodami scenos priešaky, nurodinėdami į savo minčių iliustracijas. Abu balsai, ir autoriaus ir veikėjų, šiuo atžvilgiu primena principą, pagal kurį būdavo paišomos viduramžių ikonos. Paveikslo viduryje stovi šventasis (mūsų atveju, autorius, veikėjai, metų laikas, arba ir pati mintis); jis yra apsuptas mažais paveiksliukais, vaizduojančiais epizodus iš jo gyvenimo. Pašaliečiui, dar nežinančiam šio šventojo istorijos, tie epizodai atrodo nesusieti vienas su kitu jokia fabulos tąsa, bet žinantys žmonės greit savo mintyse užpildo visas spragas, lygiai kaip ir Donelaičio būrai „tikrajam" savo gyvenime

žinotų visus ryšius tarp atskirų poemos momentų ir galėtų aiškiai atsakyti, kada gi nudegė Krizo ūkis, kaip, ryšium su kuo, numirė tas gerasis amtsrotas, kur eilės tvarkoj reikėtų įstatyti Dočio primušimo, miško vogimo, Pričkaus atsilankymo į ponišką virtuvę ir kitus epizodus.

Veikėjai taip pat nuolat įsiterpia į autoriaus pasakojimo eigą, ir tai dažniausiai aiškiai nurodoma pakartotinais standartiniais signalais. Versdami *Metų* puslapius mes tuos signalus, su mažais variantais, nuolat iš naujo randame. Štai tipiški „Pavasario" veikėjų monologų įvadai: „Ak! — tarė Lauras, rymodams ant stripinio savo"; „Rods, — tarė Pričkus, — jauns žmogus durnai dykinėdams"; „Rods, — tarė Slunkius, — vėl bensyk su padėjimu Dievo"; „Rods, — tarė Blėkius, — ką mes pernai sau nusipelnėm"; „Rods, — tarė Pričkus, — vis tiesa, kas čia pasakyta" ir taip toliau. Įdomu, kad čia daromas skirtumas tarp signalo „Ak!" ir „Rods": pirmuoju atveju aprašomas bestovintis, į ką nors dažnai atsirėmęs, žmogus, pradedantis savo monologą, o antruoju — dinamišku būdu įvedami mintis ar veiksmas. „Vasaros" dalyje šis skirtumas arba panaikinamas arba išreiškiamas atvirkščiai, ir tas pats tinka likusioms dalims. Štai pora pavyzdžių: „Rods, — tarė Lauras, ant kumpos lazdos pasirėmęs"; „Ak, — tarė Selmas, — jau perdaug yr sviete bedievių" ir „Stui, — tarė Pričkus, — jau bent sykį paliaukite zaunyt", arba vėl: „Ak, — tarė Krizas, — rods dar daug mums reiks pasipurtint"; „Ak, — tarė Paikžentis, mokinto Bleberio bernas"; „Ak, — tarė Selmas, — jau toktu su mūsų gadyne" ir galų gale „Stui, — tarė kaiminkas viernai užstodama Jekė". Daugiau nebesivargindami, galime tik pastebėti, kad ir likusiose dviejose dalyse veikėjų replikos dažniausiai įvedamos su tais pačiais „Rods", „Ak" ir „Stui", kartais ir „Tič" signalais. Mechaniškai pasikartodami, jie visi įgyja panašų pobūdį, kaip skaitomam dramos veikale veikėjų vardai prieš replikas. Iš kitos pusės, pats pasakojimas tada toliau būna vedamas dažnai su pusdalyvių ir padalyvių

pagalba: „Selmui taip besiraukant", „Taip visiems besiguodžiant", „Taip bedūmuojant man", „Taip besipasakojant" ir t.t., ima kas nors ir atsitinka. Nepaisant šių aiškių signalų, nevisuomet lengva atskirti autoriaus kalbą nuo veikėjų, ne tik dėl jų turinio ar stiliaus panašumo, bet ir dėl to, kad kartais vienai kalbai užsibaigiant trūksta kabučių, ar kad argumentas be siūlės pereina į kokio nors epizodo aprašymą, ar dėl kitų panašių priežasčių, kurios gali būti pasekmė nepakankamai rūpestingo teksto peržiūrėjimo iš Donelaičio pusės, arba egzistuoti kaip sąmoningai apskaičiuotos priemonės norimam efektui sudaryti. Kaip ten bebūtų, tarp autoriaus ir jo veikėjų su šių signalų pagalba išsivysto savotiškas dialogas, kartais net ir visai tiesiogiai parodytas tekste, kaip, pavyzdžiui „Vasaros darbuose", kur autorius tiesiai kreipiasi į Pričkų: „Pričkau, ką kalbi? ar ponams taip pasakysi?" Galutinėj išdavoj ir vėl turime priešpriešų sistemą, kur autoriaus pasakojamoji kalba išsidalina į argumentą ir epizodus, o veikėjų kalbos skyla tarp komentarų ir pavyzdžių, ir kur autorius tiesiogiai ar netiesiogiai „kalbasi" su veikėjais ar net, kai kuriais atvejais, ir su pačiu savimi.

Čia tik bendrais bruožais užsiminėm kai kuriuos *Metų* teksto plotmių santykiavimus. Išsamesnė jų analizė neišvengiamai vestų į ilgesnę, atskirą knygos formato studiją. Tada reiktų neapsiriboti vien tik pačių plotmių ir jų santykių aptarimu, bet įžengti ir į interpretatyvinę-idėjinę sritį, ieškant būdo aprašyti „minties" ir „turinio" santykiavimą, vedantį prie veikalo meninės visumos suvokimo. Tuo tarpu gi jau darosi aišku, kad įvairūs Donelaičio poemos elementai vienas į kitą atsiliepia, vienas kitą veikia labai sudėtingais būdais, taip, kad viso veikalo realizuotas ar potencialiai nurodytas, implikuotas dimensijas mes dar ir nepradėjom pakankamai suvokti.

IŠ „VORATINKLIŲ NARVELIAI: LIETUVIŠKA VAIKYSTĖ"

ALDONA GUSTAITĖ

Aldona Gustaitė gimė 1932 metais Karceviškiuose, Klaipėdos krašte. Nuo 1941 metų ji gyvena Vakarų Berlyne ir rašo savo eilėraščius vokiškai. Pirmą poezijos knygą išleido 1962 metais, o dvyliktoji, *Sogar den Himmel teilten wir*, pasirodė 1981 metais (Verlag Eremiten-Presse). Pagrindinė Gustaitės poezijos tema yra meilė, ne platoniška, idealizuota, bet kūniška, erotiška. Jos eilėraščiai savo stiliumi paprasti, konkretūs, lakoniški, tačiau artimi gamtos mitams. Dažnai pasitaiko eilėraščių, kuriuose pamini lietuviškas dainas, pasakas, ir savo vaikystėje matytą Lietuvos gamtą. Šią vaikystę ji bando atkurti eilėraščių cikle „Voratinklių narveliai: lietuviška vaikystė" *(Luftkaefige: Eine litauische Kindheit*, Berlin: Mariannenpresse, 1980).

I

aš gimiau
vieną kovo dieną 1932 metais
vietovėje vardu Karceviškiai

prie gimdymo padėjo močiutė
mano motinai

kol moterys
manimi rūpinosi
krito sniegas ant kaimo trobų

močiutė
pagaliau mane
į vystyklus suvyniojus
dėkojo Dievui

mano mieganti motina
kvėpavo ramiai
giliai apsnigti
buvo takai
ir saulė žvelgė žemėn
be šilumos
į močiutę
ir į mane

II

saulė kabėjo
kaip obuolys ramiai
medžių šakose

aš sėdėjau
prie Šyšos
varčiau ant liežuvio gervuoges

kai aš ant
žolės atsiguldavau
nuspalvindavo mane gėlės

kai aš iki vakaro
prie upės išbuvau
padovanodavo man Šyša
nykštukų sudrėkintą suknutę
eglių žalumo prijuostę
ir rūko batus

III

mokykliniai takai per vietas
kur vaikai po geltonom trynio saulėm
po obuolių spalvos debesimis žaidė

vėjuoti prieangiai
kur kasos dengdavo krūtis
kur naktis lėtai
įsiskverbdavo į mūsų jausmus

mes dukterys ir sūnūs
iš Lenkijos ir Lietuvos
gaudėm varles prūduose
laikėm paukščius voratinklių narveliuos
mokėm juos savaip dainuoti
jie mokė mus skrajoti

pirštus įmerkę į saulę
mes nudažydavom vėją
tą draugišką vaikiną
po gatves lakstantį
švelnias akis mums rodantį

tuomet aš kas naktį
ant pagalvės padėdavau mėnulį
čiulpdavau jo šaltį
supdavau ir glamonėdavau jo kūną
kol mano šaltos rankos
paskęsdavo sapnų kišenėse

IV

karstelį
su kaimo kūdra
iš mano vaikystės

karstelį
su varlytėm
iš tų laikų

karstelį
su baltais bateliais

ir stiklą pieno
dainomis
kvepiantį

pridedu aš prie šio eilėraščio

V

prieš
sniegui krintant
vilkau suknelę
aviečių aksomo

prieš
sniegui krintant
blizgėjo boružės plaukuose
vaivorykštės spalvomis

prieš
sniegui krintant
sekė mane gėlėtas
mano šešėlis

prieš
sniegui krintant
būgnavau ant vyšnių
vaikų daineles

prieš
sniegui krintant
maitinau aš vasarą
dobilais

vasarą
kuri dabar
prismeigtose peteliškėse
pulsuoja
senose fotografijose
pagelsta

VI

kur strazdai,
dainas dainuoja
kur pasakos
į upes plaukia
temsta
atminimais aptverti
mano tėvų namai

kur miškai
tyliom žibuoklėm auga
kur pievos
dobilų šešėliais marguoja
temsta
atminimais aptverti
mano draugai

kur šventieji
mane prisimena
kur Lietuva
man prigimta
temsta
atminimais aptverta
mano vaikystė

VII

Lietuvoje
yra upių
nenuilstančiai debesis ariančių

Lietuvoje
yra miškų
su širdim aviečių

Lietuvoje
ištikimai gyvena
žolė su žeme

Lietuvoje
yra moterų
į kurias pažvelgęs
džiaugiesi
kad viena iš jų
tave pagimdė

Vertė Audronė Barūnaitė Willeke

AR ĮMANOMAS RADIKALUMAS KATALIKYBĖJE?

AUŠRA LIULEVIČIENĖ

Buvau prašyta kalbėti apie tai, kaip katalikybė radikaliai reiškiasi pasaulyje, o ne vien konservatyviai, kaip iki šiol (o gal ir visada) lietuvių tarpe.*

Pats pirmasis sunkumas, kurį reikia nugalėti, tai pati radikalo sąvoka. Yra trys ryškios galimybės sąvokos grindimui. Pirmoji būtų klausimas: ar katalikybė yra jėga keisti visuomenę iš pašaknų? Tada svarstytume, kiek ji tai vykdo. Čia reikėtų analizuoti katalikybės reiškimąsi pasaulyje, vadovaujantis sociologijos priimtom funkcinėm religijos aptartim: Max Weberio religijos kaip socialinės kaitos faktoriaus arba Emile Durkheim religijos, kaip visuomenės tapatybės išlaikymo ir integracijos faktoriaus. Weberio samprata labiau atspindi protestantišką aplinką, o Durkheimo — katalikišką. Toks katalikybės poveikio visuomenei svarstymas reikalautų sociologo kvalifikacijų, o mano priėjimui bus svarbiau panagrinėti, ką žmonės tiki — kokią pasaulio ir savo gyvenimo interpretaciją yra paveldėję iš savo religinės tradicijos ir ką tai galėtų reikšti mums. Ta prasme mano išeities taškas būtų teologinis, ne religiniai-sociologinis.

* Paskaita, skaityta Santaros-Šviesos suvažiavime Tabor Farm 1981.IX.11.

Kita priežastis nebandyti naudoti funkcinio religijos ir radikalumo supratimo yra noras išvengti tam tikrų sunkumų. Vienas iš jų būtų reikalas analizę atriboti nuo vertybinių sprendimų apie tai, ar kaita pageidautina, ar ne. Nesociologui tai sunkiai sektųsi. Arba, kas greičiau įvyktų, tai kad nejučiom pats klausimas pasistatytų taip, kad radikalui katalikybė būtų lygi tikrajai krikščionybei, taigi, gera ir skatintina, o konservatyvi būtų tolygi tikrosios krikščionybės iškreipimui, miesčioniškų vertybių palaikymo dėliai, taigi bloga ir smerktina. Kaip tik šios prielaidos prašyčiau, kad klausantieji kurį laiką nedarytų. Iš tikrųjų didesnę dalį man duoto laiko aš bandysiu įrodinėti, kad radikalumas gali būti katalikybės iškreipimas.

Antra galimybė prie paskaitai siūlyto klausimo prieiti būtų radikalumą suprasti kaip autentiškos krikščionybės sekimą ir įgyvendinimą. Bet tai suponuotų, kad iš anksto reikėtų aiškiai nurodyti, kas krikščionybės esmė, kas yra Evangelijos dvasia, ir tokiu būdu matuoti katalikiškus visuomenės reiškinius pagal tai, kiek jie atitinka Evangelijos mokslui. Tai reikštų, kad reikėtų apžvelgti eilę sąjūdžių, kurie bent patys skelbiasi, kad vadovaujasi Evangelijos reikalavimais (Catholic Worker ir neturtą, taikos sąjūdį ir Berrigan brolius, kunigą Groppi ir rasinę nelygybę, liturginę eksperimentaciją, Sr. Theresa Kane ir moterų teisių sąjūdį — neatsitiktinai šis sąrašas skamba kaip šio šimtmečio šeštojo dešimtmečio politinė darbotvarkė).

Deja, jau kuris laikas (bent nuo XVIII amžiaus galo) šitokio priėjimo prie Evangelijos nebegalima naudoti. Neužtenka ir kitiems kartoti, ką Evangelija skelbia, jeigu nežinome, ką tas skelbimas reiškia. Interpretacijos mokslo (hermeneutikos) reikalingumas mūsų laikais stovi pačioj tikinčiųjų bendruomenės širdyje. Negaliu kalbėti apie radikalią krikščionybę, nes negaliu pasakyti, kas toji radikali krikščionybė yra. Vatikano investiguojamas teologas E. Schillebeeckx yra savo gyvenimą praleidęs tą klausimą

studijuodamas. Daugelio krikščionių mintytojų nuomone, savo tyrinėjimu ir įžvalgomis jis arčiausiai priartėjęs prie Jėzaus Kristaus kaip reiškinio žmonijoje atskleidimo mūsų laikams, tačiau jo du stori tomai apie Jėzų Kristų vistiek dar provizoriški. Kitaip tariant, kaip bežvelgtume į Šventąjį Raštą, jo negalime naudoti kaip vadovėlio gyvenimui. Bet kadangi Evangeliją laikysime lemiančiai svarbia mūsų visam savęs supratimui ir gyvenimui, tai pirmas mūsų uždavinys bus interpretacija — ką iš tikrųjų Evangelija reiškia, o ne jos imitacija.

Trečioji galimybė būtų radikalu vadinti asmenį, kuris vykdo, ką jis tiki ir užgrindžia plyšį tarp tikėjimo ir gyvenimo. Ir čia sunkumų neišvengtume, nes lemiamu dalyku mums turėtų būti tokio asmens įsitikinimų turinys — mums būtų svarbu ne tiek jo nuoširdumas, įrodomas tuo, kad jis gyvena pagal savo tikėjimą (fanatikai juk aukojasi savo įsitikinimams su nemažesniu heroizmu — ką mums priminė Peoples Temple Guianoje), bet kiek tas jo tikėjimas mums atrodys pagrįstu ir galutinai teisingu atsiliepimu į tikrovę.

Kadangi kiekviena iš šių trijų galimybių arba būtų sudariusi neišbrendamų sunkumų arba netoli vestų, temą pasukau taip, kad ji tapo bandymu atsakyti į klausimą, ar radikalumas įmanomas katalikybėj. Jam įžvalgų ieškosim Bažnyčios, o svarbiausiai krikščioniškos minties ir vidinio gyvenimo istorijoje. Bandysiu pabrėžti visus tuos atžvilgius, kuriais radikalumas nesuderinamas su vedamąja katalikybės jėga, kaip jis visada yra įtampoje su ja — kartais vaisingoj, bet kartais virsdamas jai priešingybe. Mūsų dėmesio centre tad bus vidinė katalikybės dinamika, kaip ją iš savo riboto ir laiko sąlygoto taško įstengsime įžiūrėti. Tai bus pirmoji, istorinė pašnekesio dalis. Antrojoje bandysime pažvelgti į dabartinę katalikų padėtį, keldami klausimą, ar radikalumas reikalingas katalikybei kaip gyvybės šaltinis, kad ji nesustabarėtų, ar jis didesnis pavojus, kadangi gali užtemdyti katalikybės vidinę šviesą, kuri siekia aprėpti visą sukurtą

tikrovę. Čia paliesiu tris dalykus: išlaisvinimo teologiją kaip radikalumo reikalingumo ir pavojaus pavyzdį, lietuvių katalikų pasaulį kaip skurdų, bet kartu naujų progų ir krypčių pilną, galop bandysiu siūlyti, kad dar svarbiau už krikščionybės etinį reikalavimą yra jos vizija.

Radikalas Bažnyčios istorijoj

Krikščionybė pati yra išdava to, kad Jėzaus skelbimas buvo jo mokinių radikaliai pergyventas. Šis pergyvenimas kiekvieno tikinčiojo savitai pakartojamas. Žmogus, išgirdęs ir patyręs Jėzaus asmenyje, kad Dievo santykis su pasauliu yra mylintis santykis, kviečiamas atsiliepti. Jėzus skelbė Dievo karalystę ateinant kaip šio santykio išsipildymą. Pirmieji krikščionys, pergyvendami patį Jėzų kaip šio dieviško kvietimo ir pažado, Dieviškos meilės išraišką, sutapatino Dievo karalystės atėjimą su Jėzaus Kristaus eschatologiniu antruoju atėjimu. Įsitikinę, kad jų laukiama *parousia* čia pat įvyks, jie tikrai gyveno radikaliai, kadangi jiems žemiškas gyvenimas tapo suspenduotas. Povilas vienam savo ankstyvųjų laiškų juos ragino gyventi visiškai nesirūpinant pakeisti savo esamą padėtį: vedusiems toliau gyventi kartu, nevedusiems nevesti, vergams nesirūpinti išsivaduoti.

Laikui bėgant ir *parousijos* lūkesčiams neišsipildant, *parousijos* atsidėjimas virto iššūkiu teologijai ir praktišku uždaviniu krikščioniškai bendruomenei, būtent, rasti vietą žemiškiems reikalams išganymo plane. Mūsų žodžiais tariant, dabar jie turėjo aiškintis kultūros vaidmenį Dievo karalystės atėjime. Iš radikalaus lūkesčio, įtemptai žvelgiančio į debesis, kur turi kiekvieną valandą pasirodyti Žmogaus Sūnus, teologinis dėmesys dabar grįžta į žemę ir pasklinda po sukurtą tikrovę, įjungiančią visus fizinius ir visuomeninius, kultūrinius gyvenimo aspektus. Radikalo modelis lygiagrečiai pradeda būti labiau apibrėžtas: iš pat pradžių jis yra kankinys, kuris mirdamas radikaliai išpažįsta savo tikėjimą. Bet įdomu, kad nedaug truko, kad radikalumo sąvoka būtų grindžiama ne

tuo, kad šitaip buvo išpažįstamas tikėjimas, bet kad šičia buvo heroiškai kenčiama. Kankinių modelis nuspalvino kasdienybę iki pat mūsų dienų. Kančia pradėta garbinti dėl savęs pačios, be ryšio su Dievu. Arba — graibstantis ryšio su Dievu, pradėta į Dievą žiūrėti kaip didelį žmonių kančios mėgėją.

Persekiojimui pasibaigus, į kankinius buvo žvelgiama ir toliau kaip į dvasinius modelius, liudijančius, kad tvirtai tikinčiam žmogui įmanoma nugalėti skausmą ir mirti vardan dvasinio idealo. Nereikia užmiršti, kad krikščionys šiuo metu buvo jau daug įjungę gnostiškumo ir neoplatonizmo į savo pasaulėžiūrą, kuri dvasinį pasaulį laikė aukščiausiu žmogaus idealu, nusigręžė nuo medžiaginės tikrovės ir jos neapkentė. Kūnas turėjo būti nugalėtas. Atsiskyrėliai ir dykumų tėvai savo asketiškom pratybom tarėsi tęsią kankinio liudijimą. Jie buvo savanoriai kankiniai. Šv. Atanazo parašytas šv. Antano, garsiojo dykumų atsiskyrėlio, gyvenimas išliaupsino fantastiškom detalėm šitą lėtą kankinystę. Atsiskyrėlių ir išpažinėjų kultas vystėsi ta pačia linkme kaip kankinių — buvo keliamas pavyzdžiu jų ypatingas asketiškumas.

Sekantis šventumo modelis — vienuolis irgi tęsia kankinių ir atsiskyrėlių tradiciją savo įžadais sekti vadinamaisiais Evangelijos tobulybės patarimais (neturtas, skaistybė, klusnumas). Žmogiškojo pasaulio atsižadėjimas kaip tobuliausia gyvenimo forma turėjo nepaprastas pasėkas tolimesnei krikščionybės raidai. Beveik iki mūsų laikų radikalus atsiliepimas Kristui katalikuose pristatomas vienuoliško gyvenimo sekimu. Pavyzdys būtų kad ir šiandieniniai katalikai charizmatikai: kai kurie iš jų tuoj pat sukūrė savųjų bendruomenę, kuri gyvena atsiskyrusiai, turtą valdo bendrai ir labai stipriai pabrėžia klusnumą — kadangi tai vedusiųjų bendruomenė, tai tas reiškia moterų visišką paklusnumą savo vyrams. Tokiu būdu galime sakyti katalikybė gal ne visai gudriu būdu išsprendė po neįvykusios *parousijos* susidariusią situaciją: kaip išlaikyti gyvą sąmonę radikaliai mus kviečiančio Dievo, kai tuo tarpu liekame

gyventi neperkeistame pasaulyje. Sprendimas suskirstė Dievo karalystės piliečius į dvi klases — tobulų ir netobulų. Šis sprendimas atidalinant gyvenimą pasaulyje ir už pasaulio nėra toks aštrus praktikoje, kaip teorijoje, kaip rodo anekdotas iš amerikiečių trapistų gyvenimo. Į jų vienuolyną Kentucky tiek įstojo buvusių gabių administratorių, kurie išvystė vienuolių gamintų sūrių ir uogienių paklausą iki tokio laipsnio, kad vienuolių sveikatai pradėjo atsiliepti prie jų asketiškų praktikų dar pridėtas darbas tuos sūrius ir uogienes gaminant.

Rimtesnė šių dviejų krikščioniško gyvenimo būdų pasėka išryškėjo su Reformacija ir jos protestu prieš žmogaus atitvėrimą nuo Dievo katalikiškoje sistemoje. Reformacija paneigė klasių sistemą Bažnyčioje. Ji bandė sugrįžti į pirminę krikščionių padėtį, kurioje Dievo kvietimas pergyvenamas kaip radikalus, ir į jį atsiliepti žmogus įgalinamas paties Dievo: heroiškos pastangos tampa nereikalingos. Į protestantiškąją tradiciją turėtume žiūrėti kaip į tikrojo radikalumo versmę krikščionybėje. Jos santykį su katalikiškąja tradicija vėliau iš šito taško ir pasvarstysim. Protestantiškoji krikščionių dalis yra turėjus savo istoriją, kuri atkartojo iš dalies ir katalikų bažnyčios praeitą raidą. Pagrindinės bažnyčios tapo institucinėmis ir konservatyvinėmis. Reformacijos radikalusis sparnas — anabaptistai visur kentėjo už savo tikėjimą. Jie atstovauja ir kitai būdingai radikalų strategijai: pasitraukia iš visuomenės. Jie į savo laiko visuomenę žvelgė kaip į sugedusią ir neįmanomą atitaisyti, ir nešėsi viziją naujos visuomeninės santvarkos, kurią vadino Dievo karalyste. Pasitraukdami iš pasaulio jie tikėjosi savo evangelinį gyvenimo stilių ir visuomenės santvarkos būdą įgyvendinti savo pačių atskirose bendruomenėse. Jų liudijimo svarbiausia žymė: neiti į jokius kompromisus su įsigalėjusia santvarka. Jų įsteigtos atskiros bendruomenės tvarkytųsi ir gyventų lyg jau dabar Dievo karalystė būtų atėjusi, tai yra realizuotoj eschatologijoj. Anabaptistai, nors radikalūs Evangelijos

sekėjai, nėra visuomenės keitėjai — jie iš tikro tęsia atsiskyrėlių ir vienuolių tradiciją.

Šitoks radikalumo supratimas buvo labai svarbus protestantuose iki pat mūsų dienų: kai tik ankstesnė bendruomenė pasirodydavo nepakankamai radikali, tai būdavo akstinas kurti naujai, radikalesnei sektai. Kita vertus, priešingai anabaptistų autentiškai protestantiškai pažiūrai, kad tik Dievo veikimas gali įvesti naują santvarką, to meto religinis radikalumas slėpė sėklas ir smurtu grįstai revoliucijai, nes jeigu žmonės laukia, kad Dievas įvestų karalystę, natūralu, kad po kiek laiko jie gali nusivilti ir bandyti patys tą karalystę įvesti. Pavyzdys būtų Thomo Münzer Reformacijos religinių karų laiku Münsteryje įkurta Naujoji Jeruzalė. Šitoks radikalizmas iš tikrųjų pasiremia prielaida, kad politinės priemonės gali būti naudojamos prieš Dievo priešus priversti visą visuomenę vykdyti Dievo valią. Ir liuteronai ir katalikai tai laiko herezija. Ši prielaida tačiau labai gyva mūsų dienų Pietų Amerikos išlaisvinimo teologams. Šis ryšys neturėtų stebinti, nes jau Engels ir Kautsky Münsterio epizodą interpretavo kaip klasių kovos pasireiškimą, o Thomą Münzer skelbė marksizmo pirmataku.

Reikėtų pridėti, kad tik šio šimtmečio eigoje katalikų tarpe iškyla nauji radikalizmo modeliai: kunigų darbininkų sąjūdis Europoj, Amerikoje Catholic Worker žmonės. Juose jaučiasi didelė įtampa tarp ankstesnio tobulybės kaip pasaulio atsižadėjimo supratimo ir moderniais laikais ryškėjančios sąmonės, kad krikščionis pašauktas pasauliui tarnauti. Dar vistiek buvo tęsiamas juose atsitraukimas kaip programa, vidinė emigracija iš pasaulio. Tiktai paskutiniu laiku katalikų radikalizmas gauna politinį atspalvį ir kartu, žinoma, eilę naujų teologinių problemų.

Kas ryškėja iš radikalizmo raidos?

Radikalizmo ar, tiksliau tariant, autentiško, švento krikščioniško gyvenimo būdo samprata pailiustruoja, kad jau

nuo pat krikščionybės pradžios yra du skirtingi krikščioniškos vaizduotės stiliai. Abudu teisėtai galima laikyti krikščioniškais. Vienas labiau charakteringas katalikybei ir siekia ankstyvosios krikščionybės pastangas susiderinti su graikų ir visu antikinės kultūros pasauliu, kitas siekia šv. Povilo krikščionybės interpretaciją ir labiau iškeltas Reformacijos metu bei dabar atstovaujamas protestantiškos tradicijos. Panaudojant kataliko teologo David Tracy aptarimą, protestantiškąją vaizduotę vadintume *skelbimo* (proclamation), o katalikiškąją — *parodymo* (manifestation) išgyvenimu ir liudijimu. Senesniais terminais šios dvi teologinės alternatyvos vadintųsi *žodžio* ir *sakramento* išraiškomis. Religijų istorijos mokslas šitas alternatyvas išreiškia, nubrėždamas kontrastą tarp dviejų idealių tipų: religijų, kurios iškelia pranašišką, etinį, istorinį pradą, ir religijų, kurios pabrėžia mistinį, kunigišką, metafizišką ir estetinį pradą.

Aišku, kiekviena didžioji religinė tradicija perdaug sudėtinga, kad pilnai atitiktų idealiajam tipui, ir įjungia tiek mistiškas, tiek pranašiškas gijas, kaip pavyzdžiui Senajame Testamente. Pagrindinis skirtumas tarp skelbimo ir parodymo stilių yra ryšio su šventąja sritim, galutine tikrove, kitaip sakant, Dievu pergyvenimas. Parodymo tipo religijai šitas ryšys reiškiasi dalyvavimu dieviškojoj srity, tuo tarpu skelbimo religijai žmogus niekad nedalyvauja joje — tik nepasiekiama dieviška tikrovė gali kreiptis į žmogų. Katalikybė pabrėžia, kad Dievo karalystė jau čia, protestantizmas — kad dar ne. Bet abudu: tas „jau čia" ir „dar ne", yra reikalingi komponentai krikščioniškos žinios (*kerygma*).

Visa tai artimai susieta su žmogaus ir jo prigimties supratimu, kuris ryškiai išsiskiria pas protestantus ir katalikus. Katalikams žmonija esmiškai gera, o protestantams žmogus sugadintas. Protestantų santykis su kultūra dialektinis: vieni dalykai yra už Dievą, kiti prieš, žmogus yra už Dievą arba prieš. Katalikų priėjimas analoginis: viskas

pasaulyje ir žmogaus viduje daugiau ar mažiau „priartėja" prie dieviškosios tikrovės. Šitai turėtų bent kiek paaiškinti, kodėl katalikams radikalumas nekyla „natūraliai". Pavyzdžiui, protestantiškoji tradicija teisingumą ir meilę supranta kitaip, negu katalikai. Kun. Andrew Greeley pastebi, kad katalikai į socialines negeroves linkę žvelgti kaip į kylančias iš organinių socialinių ryšių pažeidimo, tuo tarpu protestantai socialines negeroves kritikuoja todėl, kad jos kyla kaip priespaudos ir nežmoniškumo išdava. Nuosekliai protestantams individas yra visuomet konflikte su visuomene ir radikalas teisingumo vardan turi protestuoti. Rasinėj JAV situacijoj katalikai ne tiek linkę baltuosius skatinti atlyginti juodiesiems už praeities neteisybes, kiek įtaigoja vienus ir kitus, kad rastų teisingus sprendimus dabartinėms problemoms, atsisakant praeities neapykantos ir abipusiai susitaikant. Protestantų polinkis būtų skatinti juoduosius griežtai ir neatlaidžiai ieškoti teisybės, kuri jiem buvo paneigta praeityje, o baltuosius įtikinti, kad už praeitį reikia atsilyginti beatodairišku pasiaukojimu dabarty.

Pastebėjome, kad radikalumas Bažnyčios istorijoje nuo pat pradžių yra pasireiškęs visų pirma kaip etinis reikalavimas. Užsiminėme, kad krikščionybė tačiau nėra etinė sistema ir Jėzus nėra kokios nors ypatingos moralės mokytojas nei įstatymdavys. Iš dalies čia priežastis, kodėl katalikiškoje tradicijoje etinis reikalavimas gali atrodyti taip apleistas. Nurodėme radikalumo ypatingą glaudumą su protestantiška tradicija, kurioje jie randa sąskambį su radikaliu žmogaus atsiliepimu į Dievo užkalbinimą. Iš čia kyla protestantizmo esminis polinkis į *paprastumą* (teologijoj, liturgijoj ir gyvenimo būde). To reikalauja atsiliepimas į dieviškąją tikrovę — žmogus viską meta ir sutinka ar paklusta Dievo kvietimui. Tuo tarpu katalikybė viską saugoja, renka, nieko neatsisako (geriausiai tai matyti teologijoje — kiek prakaituoja kaikurie katalikai manydami, kad kiekvieną dogmą reikia pasaugoti, kad ją galima dar nudulkinti ir pertaisyti, ir ji bus

tinkama mūsų laikams). Rezultate katalikybė pradeda atrodyti labai netvarkinga, ir daug kam sunku joje įžiūrėti, kas tikrai „krikščioniška" (tai yra, nesumaišyta su pasauliu). Ta prasme Vatikano II reformos — kada buvo keliama apsivalymo, paprastumo, aiškumo reikalas — buvo katalikų Bažnyčios „suprotestantinimas", kaip piktinosi kaikurie katalikai.

Bet prieš labai griežtai pasmerkiant katalikiškąjį polinkį į konservatyvumą, pravartu prisiminti, kad vienas iš katalikybės pagrindinių bruožų yra Dievo Kūrėjo pergyvenimo ir sąvokos branginimas, ir Įsikūnijimo — Dievo ir žmogaus glaudžiausio ryšio — labai rimtas rėmimas. Visa, kas sukurta, yra iš Dievo — veda į Dievą ir verta mūsų meilės. Katalikybė savo uždavinį supranta kaip nuolatinį dalykų *derinimą* (pvz., graikų kultūrą ir judaizmą, kunigaikščių ir karalių padėtį visuomenėje ir vargšų pirmenybę Dievo karalystėje, kontempliacinį ir aktyvų gyvenimo būdą). Katalikas *stato*: jis pakviestas darbuotis Dievo karalystėje. Tai būdingiausias katalikiškos kultūros teologijos bruožas, jį įtaigiai yra išdėstęs Antanas Maceina savo veikale *Krikščionis pasaulyje*. Katalikams kultūra yra esminės reikšmės Dievo karalystėje, nes Dievas neturi kitų išraiškos priemonių kaip medžiaginė tikrovė ir žmogaus rankos ir neatsiskleidžia kitur negu istorijoje. Ta prasme žmogus dalyvauja Dievo kūryboje. Tai nereiškia, kad Dievo karalystė suvedama į žmogaus kūrybą — dieviškosios tikrovės, kaip transcendentinės, nėra atsisakoma. Tačiau kaip nelengva šią įtampą katalikui išlaikyti gali parodyti turbūt nesąmoningai juokinga frazė iš popiežiaus Povilo VI laiško, kuriame jisai skatina pasekti Mariją, kaip pavyzdį visiems krikščionims, ją apibūdindamas kaip „mokinę, kuri stato žemišką ir laikiną miestą, uoliai keliaudama į dangišką ir amžiną miestą".

Nuosekliai tad ir katalikų pažiūra į radikalumą yra kaip į vieną iš daugybės šioj žemės galimų būdų būti krikščioniu.

Jis nėra krikščionybės nei visuma, nei esmė. Krikščionybės esmė yra Jėzus Kristus — kaip žmogaus ir Dievo santykio atskleidimas ir išreiškimas visoj galimoj pilnatvėj. Todėl negali būti radikalaus Kristaus sekimo (tai yra, gali būti — bet tai jau priklauso nuo žmogaus pasirinkimo kaip savo gyvenimą vesti į Dievą), nei šv. Pranciškaus sekimo, nei jokio kito švento gyvenimo žmogaus sekimo — ar tai Martin Luther King, ar Dietrich Bonhoeffer, ar Motinos Teresės — jei sekimą suprasim kaip imitaciją. Jėzus yra universalus ir unikalus tuo pačiu metu. Jis mums atveria santykio su Dievu galimybę, bet jis ją įvykdė savitai savo gyvenimu ir mirtim. Ir krikščioniui jo paties mirtis ir gyvenimas turi būti savas, ne kopija. Radikalūs krikščionybės aiškinimai tuo tarpu labai dažnai teigia vieną kurį veikimo būdą, tariamai Evangelijos kategoriškai reikalaujamą. Bet kad Evangelija reikalauja iš krikščionių to ar kito, jau nebeįmanoma tvirtinti be jokios abejonės — nes mūsų istoriniame laikotarpy mes tokio santykio su savo šventais raštais neturime.

Pačia geriausia prasme, radikalumas yra reagavimas į gyvenimą trijų dalykų šviesoj, bet visiškai savitas ir sau, visoms savo sąlygoms pritaikytas. Tie trys dalykai: Dievas myli pasaulį, Jėzus Kristus šitos meilės išraiška ir atskleidimas, aš esu kviečiamas atsiliepti — dalyvauti toje meilėje.

Tokio atviro radikalumo pavyzdys yra Motina Teresė. Jos pasakymas: „Ką aš galiu padaryti, jūs negalit. Ką jūs galit, aš negaliu. Svarbu ką nors daryti". Paskutinio jos vizito metu Amerikoje labai krito dėmesin, kad ji nesmerkė amerikiečių, nei vakariečių už materializmą, neliaupsino vargšų kaip vertingesnių žmonių, atvirkščiai, ji užjaučia visokius „vargšus", užjaučia žmonių vienišumą, jų vidinį nerimą, beviltiškumą, nors jie gyventų ir mūsų turtingoj visuomenėj. Ji iškelia šeimų svarbą — kalba apie dėmesį vaikams, apie laiko jiems skyrimą, taip kad ir paprasčiausia, baisiai neradikali amerikietė pasijunta, kad ši šventa moteris

laimina jos gyvenimą, sako, yra panašumo tarp judviejų darbo — abu yra Dievo karalystės dalis. Čia sakyčiau katalikiškas bruožas.

Radikalumas dar ir todėl nesutampa su visa krikščionybe, kad jis yra gan aiškiai vienos kartos proveržis. Ankstyvojoje krikščionių bendruomenėje, jau Povilo laiškuose, matyti kryptis, skatinanti į taikų, ramų, eilinį gyvenimą visuomenėje. Viešpaties antram atėjimui nusitęsus, seka įsitvirtinimas pasaulyje. Kitas pavyzdys: dar šv. Pranciškui esant gyvam, jau jo ordino broliai buvo nutolę nuo jo įsivaizduoto radikalaus gyvenimo būdo. Dorothy Day pradėtas veiksmingas Catholic Worker sąjūdis išblėsęs. Naujosios Anglijos puritonai vos trejas kartas įstengė išlaikyti savo įsteigtą teokratiją. Įvairios bendruomenės rodo, kad jos savo radikalų gyvenimo būdą išsaugoja tik visiškai atsitvėrusios nuo pasaulio, pvz. Amish. Jie nekinta, tačiau ne tik pasauliui jų tikėjimas nedaro jokios įtakos, bet ir jie patys yra pavojuje išdžiūti.

Toks radikalių sąjūdžių trumpalaikiškumas visai logiškas, nes jie iš esmės yra intensyvus reagavimas į laiko problemas — jie išdygsta tikinčiųjų sąmonėje iš pergyvenamo Evangelijos susikryžiavimo su matomom negerovėm arba progom pasaulyje. Kaip išankstinis, nuo istorinės padėties atsietas nusistatymas gyventi pagal Evangelijos normas ar sekti Kristų, vargu ar jis nuo žemės pakiltų. Pavyzdžiui ateitininkų atžvilgiu gal galima būtų sakyti, kad ne jų tęstinumas yra jų gyvybės laidas, bet greičiau jų sugebėjimas gyvai reaguoti į laiko problemas — ką savo istorijos tėkmėje jie daugiau ar mažiau įstengė daryti. Maceinos teigimas, kad ateitininkai protesto sąjūdis, ta prasme teisingas (nors savo laiku mes priešinomės jam, kaip tik remdamiesi katalikiška pažiūra į pasaulį — pasaulis žmogui namai, ir mes neturim save laikyti nuolatiniais tremtiniais). Čia vėl būtų atviro radikalumo galimybė — sutinki gyventi be programų, elgesiui gaires įžvelgdamas laikmečio sąlygose ir progose.

Radikalumas kaip krikščionybės priešingybė

Radikalumas išvirsta krikščionybės priešingybe, kai nepastebi, kad nepasitenkinimas esama padėtim ir noras ją pakeisti motyvuojami įtartinom pažiūrom į žmogų ir pasaulį. Pirma, jau pati radikalumo prielaida — kad tikrovė netobula ir ją reikia keisti — labai problematiška, kaip ir visa pirmosios nuodėmės doktrina, kuria krikščioniški radikalūs sąjūdžiai visada remiasi. Nuo jos tik vienas žingsnis iki neapykantos žmogui, kadangi jis netobula ir ribota būtybė. Radikalumas tada pasireiškia kaip nekantrumas, trumpiausio ir aiškiausio kelio į tikslą rinkimasis, atsisakymas užsiimti, „terliotis" su žmogiško gyvenimo detalėm, dviprasmiškumo netoleravimas. Tai lyg esminis nepasitenkinimas, kad žmogus yra toks koks jis yra arba, teologiškai sakytume, toks kokį Dievas jį sukūrė. Kuo toks nepasitenkinimas skiriasi nuo puikybės, kuri ir buvo pirmųjų tėvų nusižengimas prieš Dievą? Ar jis geresnis, kad įvilktas į tariamą nusižeminimą — žmogaus blogumo ir bejėgiškumo pabrėžimą? Nesunku įspėti, kokias neigiamas pasėkas pedagoginėje srityje toks žmogaus netobulumo iškėlimas ir reikalavimas, kad jis pasikeistų, yra turėjęs amžių tėkmėje. Ir ar tikslu tobulybės sąvokom operuoti iš viso, kai bandome suprasti žmogišką padėtį? Netsitiktinai vienuolių įžadai vadinami evangeliškos tobulybės patarimais: klusnumas, neturtas, skaistybė. Jie gi išreiškia ne žmogiškos prigimties vystymą, bet jos išsižadėjimą.

Kita ryški radikalumo tendencija, tai žmogiškų — kultūrinių, humanistinių vertybių — žeminimas, kad išaukštinus religines. Tai galima, jei kultūra nuo religijos atskiriama. Jis kyla todėl, kad radikalumui būtinas pirmenybių sustatymas. Bet, išvestas iki galo, kaip toks neatlyžtamas vertybių sugradavimas nuskurdina pasaulį! Kas norėtų gyventi tik su Levais Tolstojais pašonėj? Mano pažįstama politinė radikalė teigia, kad geriau, jog visos mokyklos Chicagoj būtų

blogos, negu kad vienos būtų geresnės, kai kitos dar nepagerintos. Jai lygybė aukštesnė vertybė už patį mokslą. Radikalumas visiškai nepadeda susivokti, koks būtų grožio, estetikos statusas Dievo karalystėj. Joks? Radikalumas taip pat neatsako, kodėl neturtas turi eiti ranka rankon su bjaurumu — kodėl nebrangios prekės turi būtinai būti ir negražios? Atsisakyti prabangos dėl vargšų reiškia atsisakyti ir skoningo gyvenimo. Kodėl, pavyzdžiui, tik CARE su ramia sąžine gali išrašyti čekį, bet ne Chicago Friends of the Parks arba klasikinės muzikos WNIB stočiai?

Greta su žmogiškų vertybių nužeminimu krikščioniškam radikalumui būdingas žmogiškų reikmių nepaisymas. Radikalai dažnai toleruoja savo apverktiną ignoranciją psichologinėje, sociologinėje ir ekonominėje srityje ir dar užsikerta joje, teigdami, kad nereikia tų dalykų žinoti, mat užtenka Evangelijos. Pora pavyzdžių, liečiančių psichologinę tikrovę. Radikalumas reikalauja drąsos ir jos vardan niekina saugumą. Patys didžiausieji pasityčiojimai nukreipiami į žmogaus norą ir pastangas būti saugiam — tai vadinama nekrikščioniška, savanaudiška, bjauru ir žema. Bet kiek gi žmogus gali rinktis siekti ar nesiekti būti saugiu — kai jis biologiškai ir psichologiškai programuotas ta linkme, kai be minimumo saugumo jausmo mes nei vienas neužaugtumėm į žmones, psichiškai neišsivystytume, ir net kai dabar daug kas daugiau ar mažiau suluošintas gyvena todėl, kad mažam būnant trūko saugumo? Kas yra atsitikę, tai kad nomadiškas Dievo pergyvenimas (iš judaizmo perkeltas į krikščionybę ir tapęs dalis proklamacijos stiliaus) padarytas *norma* XX-jo amžiaus industrinių kraštų gyventojams. Ši religinė įžvalga iki šiol yra atsisakiusi susidurti su psichologijos mokslų paliudytais duomenimis apie žmogiškąją situaciją. O iš tikrųjų ne tik dabar, bet ir jau seniai šitas nomadiškas Dievo pergyvenimas, neigiąs sėslumą, buvo konflikte su kitų žmonių, ne žydų tautos, patyrimu. Jis neatitiko žemdirbių kultūroms, kur grūdas dygsta, gyvybė skleidžiasi vis toj

pačioj vietoj, pamažu, ir Dievo veikimas reiškiasi visų pirma kaip imanentinis. Nomadiškas Dievo pergyvenimas niekada iki pat šių dienų neatitiko moteriškam pergyvenimui — kur kūdikį auginti reiškia rūpintis, kad visa aplinka ir pati motina suteiktų jam saugumą, pastovumą, užtikrinimą ir nuolatinį jo patvirtinimą. Saugumas yra betkokio ugdymo viena iš sąlygų. Lengvapėdiškai jo reikalingumą atmesti — tai nenusimanyti žemiškame pasauly, nors ir atstovaujant dangiškajam.

Su tuo susieta ir vystymosi proceso bei laiko vaidmens žmogaus ir visuomenės gyvenime menkas supratimas. Radikalo paskirtis skelbti teismo sprendimą. Todėl jis laiką supranta kaip momentą apsispręsti — „revivalists" tą ir praktikuoja. Čia užmirštama, kad trunka laiko betkokiam vertam dalykui pridygti, užaugti, įsikabinti. Mes pavyzdžiui manom, kad tas turtingas jaunuolis, kuris Evangelijoje nusisuko ir nuėjo liūdnas, amžinai prarado savo laimę. Bet gal po metų kitų apsigalvojo ir padarė, ką Jėzus jam siūlė. Gyvenime, arba bent romane, tikrai taip atsitiktų.

Tokių elementarių žmogiškų reikmių nepaisymas duoda radikalumui antižmogišką veidą, o krikščionybei siūlo, kad reikia paneigti save kaip žmogų (ypač savo troškimus, savo potraukius, savo baimes). Kadaise galbūt nebuvo pasirinkimo, ir žmonės krikščionybę statė aukščiau už šitą žmogišką, pasaulio link trauką. Bet dabar, Nietzschės ir Freudo įtakoje — mus gali perdaug atstumti tokie „mainai". Kai ne dangų laimėti yra mano gyvenimo problema ir siekis, bet vertai gyventi, ką daryti, kai religinė tradicija (savo vidinių įtampų draskoma) man kliudo? Ne tik baisiai pavargstame nuo savęs skaldymo, bet nematom daugiau jam reikalo — tada humanistinės vertybės visai pagrįstai iššaukia mūsų ištikimybę.

Pagaliau iš mūsų suminėtų radikalo modelių Bažnyčios istorijoje nesunkiai pastebėsime, kad radikalui būdinga yra ir tam tikras bruožas, kurį tegalime pavadinti ekshibicionizmu.

Tai visai nuoseklu, nes ir kankinys ir asketas išpažinėjas savo ypatingai herojišku gyvenimu liudija dvasinį idealą. Kad būtų liudininkas, jis turi akivaizdžiai rodyti. Šitas reikalas rodyti savo užsiangažavimą pasirinktam dvasiniam idealui gali pasireikšti taip radikaliai, kaip šv. Pranciškaus viešas išsirengimas iš savo drabužių, kadangi jie priklausė jo tėvui. Ne taip radikaliai, bet vis dėlto panašaus impulso vedami mūsų laikais broliai Berrigan pila ančių kraują ant naujokų šaukimo į kariuomenę bylų. Psichologiškai čia kebli situacija — galima gerbti radikalo įsitikinimą, bet šita jo pusė ir liks jausmais neperžengta. Be to, jeigu radikalus tikėjimo liudijimas privalo būti akivaizdus, tai ar tokie darbai, kurie tėra ilgas ištęstas procesas, kuriuose nėra kas ryškiai parodyti, nes jie niekada nepasiekia užbaigimo stadijos, jau nėra tikėjimo liudijimas? Tokie būtų tėvo ir motinos darbas, mokytojų, menininkų, ypatingai nesėkmingųjų, ir iš tikrųjų betkokių intelektualų. Vidinės radikalo motyvacijos irgi gali būti atviros kritikai. Buvo aišku, kad kaikurie iš praeitų dešimtmečių religinių radikalų dramatizavo į viešumą išvilkę savo pačių asmenines problemas.

Čia suminėti radikalumo impulsui užmetimai iš tikrųjų pakartoja Nietzschės suformuluotą ir iki dabar neatsakytą priekaištą, kad krikščionybė neigia gyvybę, neapkenčia žemės. Šitą pergyvenimą, kad kaltinimas teisėtas, liudija ir mūsų laikais išsivysčiusi „sekuliarinio šventojo" sąvoka, kurią kritikai ir komentatoriai įžiūrėjo Camus, Dostojevskio, Graham Greene ir Ignatio Silone veikaluose, ir tokių žmonių kaip Simone Weil ar Dag Hammerskjold gyvenimo būde. Jie liudija, kaip žmogus renkasi ištikimybę žemiškai tikrovei kaip aukščiausią savo gyvenimo prasmę ir jai aukojasi, lygiai taip kaip šventieji, atsisakydamas krikščionybės dogmų ir jos nustatytos moralinės sistemos, patyręs, kad jo žmogiškumas ir jo antgamtinis tikėjimas nebesutampa. Rosselini filme „Atviras miestas" rezistencijos dalyvis kunigas, verčiamas stebėti, kaip buvo nukankintas jo draugas

rezistentas, atsako besišaipančiam naciui: „Aš meldžiausi už jo kūną, ne už jo sielą".

Istoriniai radikalumo bruožai kartojasi

Vienas iš ryškiausių radikalių sąjūdžių katalikų tarpe šiomis dienomis remiasi vadinamąja išlaisvinimo teologija. Jos rūpestis yra tam tikros žmonių grupės — Pietų Amerikos neturtingieji gyventojai, Šiaurės Europoje darbininkai iš neišsivysčiusių šalių, JAV juodieji ir moterys. Jos tikslas yra šitų grupių visuomeninės padėties analizė, kuri iškeltų tas visuomenines struktūras, kuriomis vykdoma šių grupių priespauda. Ji siekia iš socialinės ir ekonominės priespaudos išsivadavimo, grindžiamo tokiu Jėzaus supratimu, kuris teigia, kad išsilaisvinimas nėra tik iš nuodėmės, bet ir iš visų pasaulio jėgų, kurios spaudžia žmogų. Šitos teologijos kūrėjai ir įgyvendintojai teisingai siekia atkreipti mūsų dėmesį, kad Evangelijoje Jėzus ir darbais ir žodžiais išreiškė ypatingą Dievo meilę vargšams. Rimtas krikščionybės kaip Evangelijos įvestos tikrovės tęsimas reikalautų ir iš mūsų atsikreipimo į vargšus kaip esminį pasaulyje Dievo malonės skleidimo bruožą. Nors apie būdus, kaip nelaimingiesiems padėti, Evangelija neduoda nurodymų, tačiau aišku, kad krikščionys turi būti nuskriaustųjų pusėje. Dievo ir žmonijos santykį sudaro Dievo duotas pažadas mus išganyti, o tai reiškia — išgelbėti iš kančios, blogio ir negalios. Dievas kategoriškai prieš blogį ir kančią visose jų formose, Dievas vilties davėjas. Krikščionis tas, kuris šitame Dievo vykdomam darbe sutinka dalyvauti.

Kas tačiau kelia nerimą ryšium su išlaisvinimo teologija, tai kad tie patys pradai, kurie radikalų priėjimą prie Evangelijos nuolat stumia žmogiškos padėties neigimo linkme, veikia ir čia, ir veikia ypatingai stipriai. Čia suminėsiu keturis tokius aspektus. Pirmasis būtų — jų selektyvi laikysena Švento Rašto ir Evangelijos atžvilgiu. Jie

pavyzdžiui linkę visiškai susitelkti prie Išėjimo (Exodus) knygos ir Dievo kaip Izraelio tautos išlaisvintojo iš vergijos ir tuo pabrėžia žmogaus kaip stovinčio prieš nuolatinį reikalą atsikratyti, nusigręžti, iškeliauti — amžino klajoklio būseną. Visuomeninių struktūrų statymas, kūrybingumo ugdymas, įvertinimas su kokiais dideliais sunkumais išdirbama visuomeninė santvarka ir ugdomos ir palaikomos žmogiškos vertybės kaip mokslas ir menas, iškrenta iš religinio akiračio. Katalikiškoji krikščionybės pusė paneigiama ar nustumiama. Selektyvumas ryšium su Evangelija pasireiškia ir taip intensyviai kuriamoje neturtingųjų mistikoje. Kaip ankstyvesniuose amžiuose kankiniai ir vienuoliai asketai buvo laikomi krikščioniško gyvenimo idealu dėl savo iškęstų fizinių kančių, tuo būdu nugalint kūną, taip dabar neturtingųjų privilegijuotą vietą Dievo karalystėje jiems suteikia kaip tik jų nepriteklius. Nuolat pasikartojanti tema išlaisvinimo teologijos raštuose yra neturtingųjų dvasingumo iškėlimas ir jų dvasinio pranašumo prieš kitus ne taip labai nelaimingus krikščionis statymas. Kad noras neturtingųjų padėtį ekonomiškai pakelti prieštarauja jų dvasinio statuso pabrėžimui, nekreipiama dėmesio. Priimdami Evangelijoje liudijamą Viešpaties rūpestį neturtingais, pažemintais, kaip išaiškinsime tokią ryškią stoką rūpesčio psichiškai negaluojančiais, kurie nesudaro jokios atskiros ekonominės klasės?

Antra, išlaisvinimo teologijai būdingas nesidomėjimas visapusišku analizuojamos padėties pažinimu. Naudojamas prispaudėjų ir prispaustųjų modelis iš anksto verčia ieškoti prispaudėjų visuomeninėse situacijose, nepaisant visuomeninių ryšių sudėtingumo. Trečias bruožas — pasinešimas į totalizmą. Radikalai istorijoje buvo užsimoję kurti totalią visuomenę. Ši tendencija atsispindi ir išlaisvinimo teologijos teigime, kad tik socialistinė ekonominė sistema yra krikščioniška.

Ketvirtas ir pats rimčiausias priekaištas išlaisvinimo teologijai man atrodo turėtų kilti iš krikščioniškos teologijos

pusės. Vienas iš moderniosios teologijos giliausių troškimų ir pastangų yra atimti iš nuodėmės jos centrinę vietą krikščioniško gyvenimo supratime. Ją ten pastatė šv. Augustinas, uždėdamas naštą ne tik visai po jo sekusiai teologijai iki šių dienų, bet ir kiekvienam krikščioniui asmeniškai, teigdamas, kad žmogiškoji prigimtis yra nuodėmės perskverbta, kad kiekvienas žmogus visur ir visada yra nusidėjėlis Dievo akyse ir turi būti tokiu savo akyse. Atrodytų, kad išlaisvinimo teologija toliau vadovaujasi šia žmogaus samprata, tiktai perkeldama nuodėmę iš individualaus žmogaus širdies ir sąnarių į mūsų visuomenines institucijas, bet į pasaulį ji vistiek reikalauja žiūrėti kaip į nuodėme persunktą vietą. Reiškia, niekur ir niekada žmogus nėra laisvas nuo nuodėmingų visuomeninių jėgų ir pats jas palaiko. Vienintelis gyvenimo uždavinys tampa gyvenimo keitimas. Tuo tarpu labai norėjau parodyti, kad katalikybė švenčia pasaulį ir tokį, koks jis yra. Nuodėmės sąmonė tačiau siekia tiek toli, kad net ir gyvenimo keitimą pavaduoja smerkimas — radikalų pagunda yra pasitenkinti pranašiškąja funkcija. Nenuostabu, kad tiek daug to, kas prisistato kaip išlaisvinimo teologija, tėra plūdimas vidurinės klasės, Šiaurės Amerikos gyventojų, baltųjų rasės ir vyrų.

Teologiniu požiūriu būtina, kad Dievo sąvoka ir žmogaus santykio su Dievu supratimas atsiribotų nuo dviejų jo bruožų: smerkimo ir raminimo. Po Nietzschės ir Freudo tikrasis uždavinys krikščioniškajai teologijai yra šitų Dievo pergyvenimo bruožų atsisakyti. Tik išsilaisvinęs iš tokio santykio su Dievu, kur žmogus save pergyvena kaip nuolat teisiamą ir smerkiamą, o į Dievą žvelgia kaip paguodą nuo visų bėdų žemėje — žmogus atsiras padėtyje, kur jis *klausysis* Dievo — bandys išgirsti, kas Dievas yra *jam*. Radikalumas, nuolat operuodamas smerkimo kategorijom, šitai slinkčiai kliudo.

Radikalumas lietuvių tarpe

Turbūt radikalia tinka vadinti tikinčiųjų veikseną Lietuvoje. Radikalumas yra atoliepis į priespaudą. Ta prasme mūsų savęs pačių smerkimas, kad mums trūksta tokio tikėjimo, kaip tas, kurį jie rodo, yra nesusipratimas. Jų radikalumas yra jų atoliepis į jų sąlygas. Mūsų atoliepis tegali būti į mūsų sąlygas. Tikrai negali būti jų ir mūsų vienodas karštas ir drąsus viešas tikėjimo skelbimas.

Lietuvių katalikų radikalumą labai sunkina ta aplinkybė, kad mūsų tauta tesuspėjo išsiugdyti tik minimalinį teologinį įsisąmoninimą. Tikinčiųjų ir pasipriešinimo veiksmams labai kliudo, kai dalykai nuolat maišosi, tikros vertybės su netokiom vertingom vertybėm. Bet būdami katalikai, kaip jie gali jas tiksliai kiekvieną kartą skirti? Taip pavyzdžiui vienodai išreiškiamas piktinimasis, kad vaikus skriaudžia už tikėjimo išpažinimą ir kad bažnyčioje prieš švč. Sakramentą filmų aparatus naudoja sekuliarinei filmai sukti. Jie kenčia už žmogiškų laisvių ir teisių teigimą, ir už procesijas, ir už kryželius ant kaklo.

Galbūt jiems praverstų, jeigu būtų įmanoma jiems išsidirbti, kad ir su vakariečių pagalba, jų pačių priespaudai priešinimosi teologiją, naudojančią mūsų amžiaus galvojimo kategorijas, atsuktą prieš marksizmą ir rusų nacionalizmą. Maceinos kultūros teologija yra nuostabiai gražus kūrinys ir tikrai veiksmingas šaltinis kultūrinei veiklai ir pasaulyje gyvenimui ir veikimui — bet ji labiau tiktų nepriklausomai valstybei ar mums Amerikoje. Reikia kultūros teologijos Lietuvai dabartinėse jos sąlygose. Klausimas: ar išlaisvinimo teologiją būtų galima pasisavinti ir pritaikyti mūsų situacijai? Tai būtų ir tam tikras *tour de force* — išlaisvinimo teologija prieš tikruosius pasaulio „išlaisvintojus". Užuomazgų yra Maceinos *Didžiajame inkvizitoriuje*, kur maištininkas, ne klusnusis, nurodomas Kristaus sekėju. Ar galėtų tėvai jėzuitai ir mūsų jaunuoliai, kurie pažįsta Pietų Amerikos sąlygas, čia

padėti? Ar tik susilauktų iš religiškai konservatyvios mūsų visuomenės čia Amerikoje trukdymo ir nepasitenkinimo?

Koks būtų mūsų lietuvių uždavinys? Būti Lietuvių Katalikų Bažnyčios sparnu. Galbūt bandyti įsisąmoninti, kad radikalumas *jų* žymė, o mūsų paskirtis — jiems padėti, daryti tai, ko jie negali. Tai reikštų, kad mūsų energijos čia turėtų būti nukreiptos ne į didesnį pamaldumą, o atvirkščiai į kuo didesnį visos Vakarų sekuliarinės kultūros naudojimą, sėmimąsi iš jos. Gal mes galėtumėm prisidėti, kad lietuviškas religinis patyrimas būtų turtinamas ir maitinamas iš čia. Tai nėra lengva. . . Liūdna girdėti, kai sakoma — nevežkit mums visokių teologinių ir filosofinių knygų, tik šv. Raštą.

Lietuviams irgi būtų pravartu visuomeniniame gyvenime įdiegti katalikišką pasaulio ir visuomenės supratimą — visko reikia, visų žmonių reikia. Kiekvienas skirtingai su Dievu santykiauja ir Dievo karalystę gali statyti. Kankiniai, tad ir Lietuvos kankiniai — tik viena grupė. Tai nėra kankinių nuvertinimas, atvirkščiai tai jiems pagarba, kad mes leidžiam jiems būti unikaliais, nesiveržiam patys naudotis jų kančia kaip mus įprasminančia. Ji jokiu būdu mūsų neįprasmina — mes patys savo kokiu nors darbu turim save įprasminti. Mūsų kukli pareiga — bet jos kuklumas dar neatleidžia mūsų nuo jos.

Radikalas susitelkęs į dabartį. Bet bendruomenei reikalinga, kad jo liudijimas būtų pratęstas į ateitį. Tam radikalių žestų neužtenka. Reikia ilgos distancijos sąmonės.

> Tu nesiuntei manęs pas faraoną
> Ir aš lazdos nepaverčiau į žaltį.
> Ėjau tik kamarėlėn kruopų malti
> Linamynės mergaičių vakaronei, —

sako Antanas Jasmantas eilėrašty „Biografija".

Išvadoje, radikalumas kaip atsiliepimas pergyvenamam etiniam reikalavimui Evangelijos žinią išgirdus yra sudedamoji krikščioniškos bendruomenės dalis. Bažnyčios istorijoje

jis buvo ypatingai pažadintas Reformacijos ir dar dabar tebėra nešamas protestantiškos tradicijos, tačiau gyvai prasiveržia laikas nuo laiko tiek katalikų, tiek protestantų, tiek ortodoksų bendruomenėse. Čia būtų naudingas Tillich suformuluotas krikščionybės aptarimas kaip protestantiško principo ir katalikiško turinio santykiavimas. Į katalikybę tad gal pravartu būtų žvelgti ne kaip į apsileidusią radikalumo prasme, bet kaip į atsvarą radikalumo proveržiams, nuolat siekiančią visą žmogaus gyvenimą apjungti, visas žmogaus veiklos sritis suderinti, kad nieko nebūtų prarasta, nes giliausias katalikiškas įsitikinimas, kad *viskas* šventa. Viskas, kas sukurta, yra malonė. Jeigu protestantizmas reikalauja įsiklausyti į istoriją, išgirsti Dievo balsą ir atsiliepti, katalikybė traukia toliau ir plačiau matyti, daugiau aprėpti, nes yra įsitikinusi, kad Dievo šviesa perskverbia visatą.

AUDRIUS PLIOPLYS

gimė 1951 m. Toronte, Kanadoje. 1975 m. baigė University of Chicago Medical School. Šiuo metu dirba Mayo Clinic, Rochester, Mn. Meno mokyklos nelankė, tačiau šalia medicinos studijų visą laiką domėjosi menu ir meno kūryba. Yra paskelbęs straipsnių, daugumas jų apie Čiurlionį ir jo ryšį su tuolaikiniu menu. Svarbesnės grupinės parodos: Čiurlionio galerija, Chicago, 1975; Mary's Art, Alexandria, Va., 1977; Rockville Civic Center, Rockville, Md., 1978; University of Toronto, Hart House Gallery, 1978; Contemporary Washington Artists, 1979; National Collection of Fine Arts, Washington D.C., 1978-1979; Foot Art, Minneapolis Institute of Art, 1980; Artists' Publications, Tweed Museum, Duluth, Mn., 1980. Svarbesnės solo parodos: Washington Project for the Arts, Washington, D.C., 1978; Dolly Fiterman Gallery, Minneapolis, Mn., 1980; Galerija, Chicago, 1980.

Pp. 83-85 iš A. Plioplio rankraščio „Žodžiai".

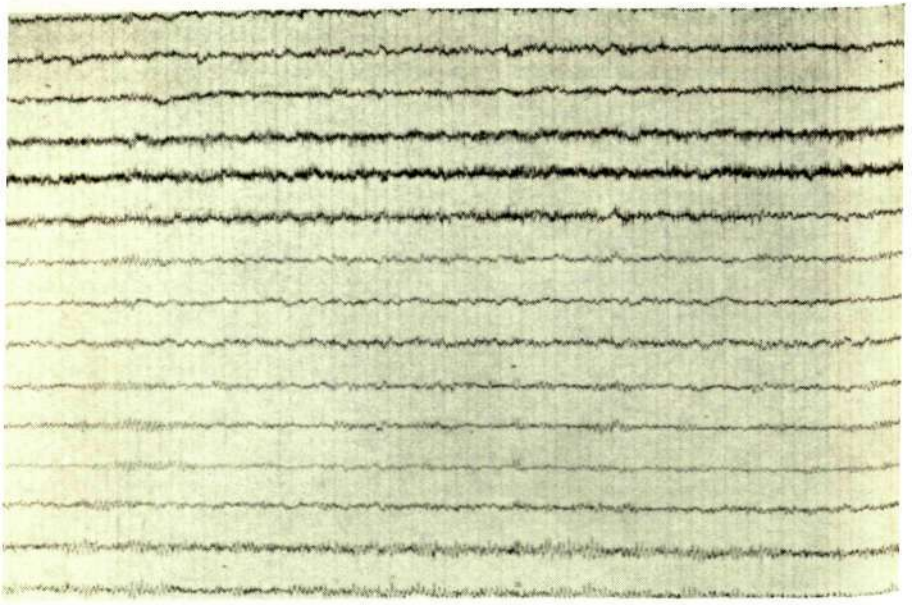

Galvojant apie M.K. Čiurlionio paveikslus. Electroencephalograma, 35 x 60 cm. 1980.

tujunpane
tujunnepa
tupajunne
tupanejun
tunejunpa
tunepajun

juntupane
juntunepa
junpatune
junpanetu
junnetupa
junnepatu

patujunne
patunejun
pajuntune
pajunnetu
panetujun
panejuntu

netujunpa
netupajun
nejuntupa
nejunpatu
nepatujun
nepajuntu

kiuvosune
kiuvonesu
kiusuvone
kiusunevo
kiunevosu
kiunesuvo

vokiusune
vokiunesu
vosukiune
vosunekiu
vonekiusu
vonesukiu

sukiuvone
sukiunevo
suvokiune
suvonekiu
sunekiuvo
sunevokiu

nekiuvosu
nekiusuvo
nevokiusu
nevosukiu
nesukiuvo
nesuvokiu

tupransune
tuprannesu
tusupranne
tusunepran
tunepransu
tunesupran

prantusune
prantunesu
pransutune
pransunetu
prannetusu
prannesutu

sutupranne
sutunepran
suprantune
suprannetu
sunetupran
suneprantu

netupransu
netusupran
neprantusu
nepransutu
nesutupran
nesuprantu

Perkeltos skujos: iš Warkworth ežero salos, Manotoba, į Rochester, Minnesota. Kovas, 1981.

Perkelti akmenys: iš Hudson Bay į Minnesota. Kovas, 1981.

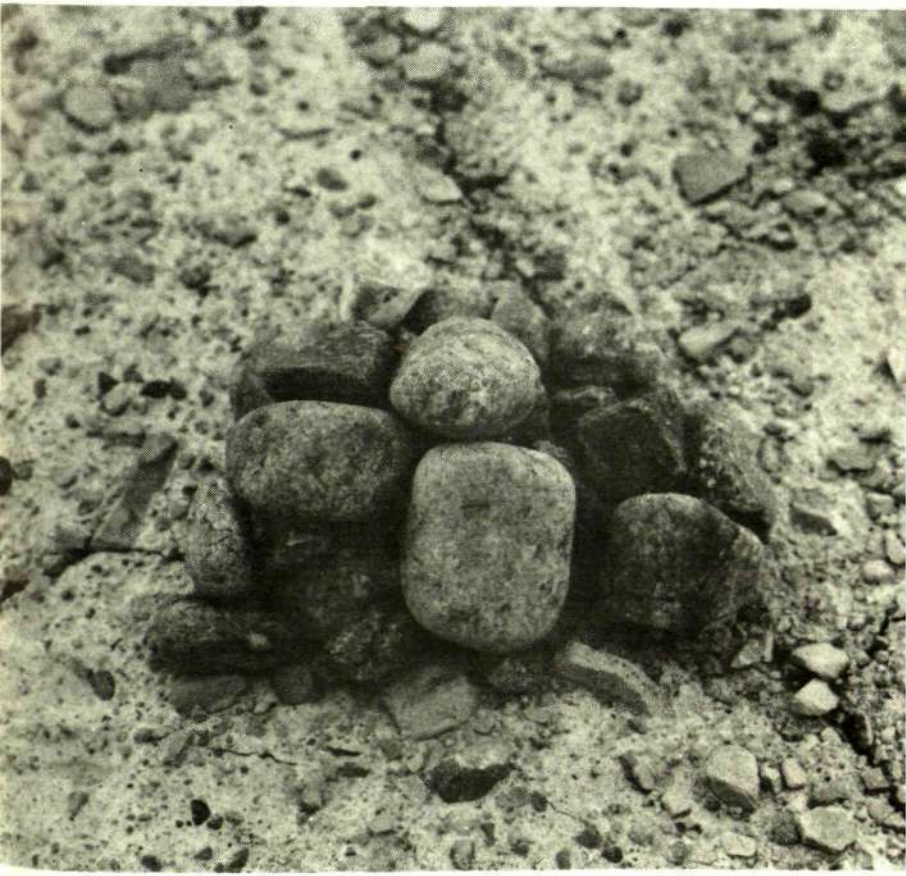

Perkelti akmenys: iš Ellsmere salos į Victoria salą.

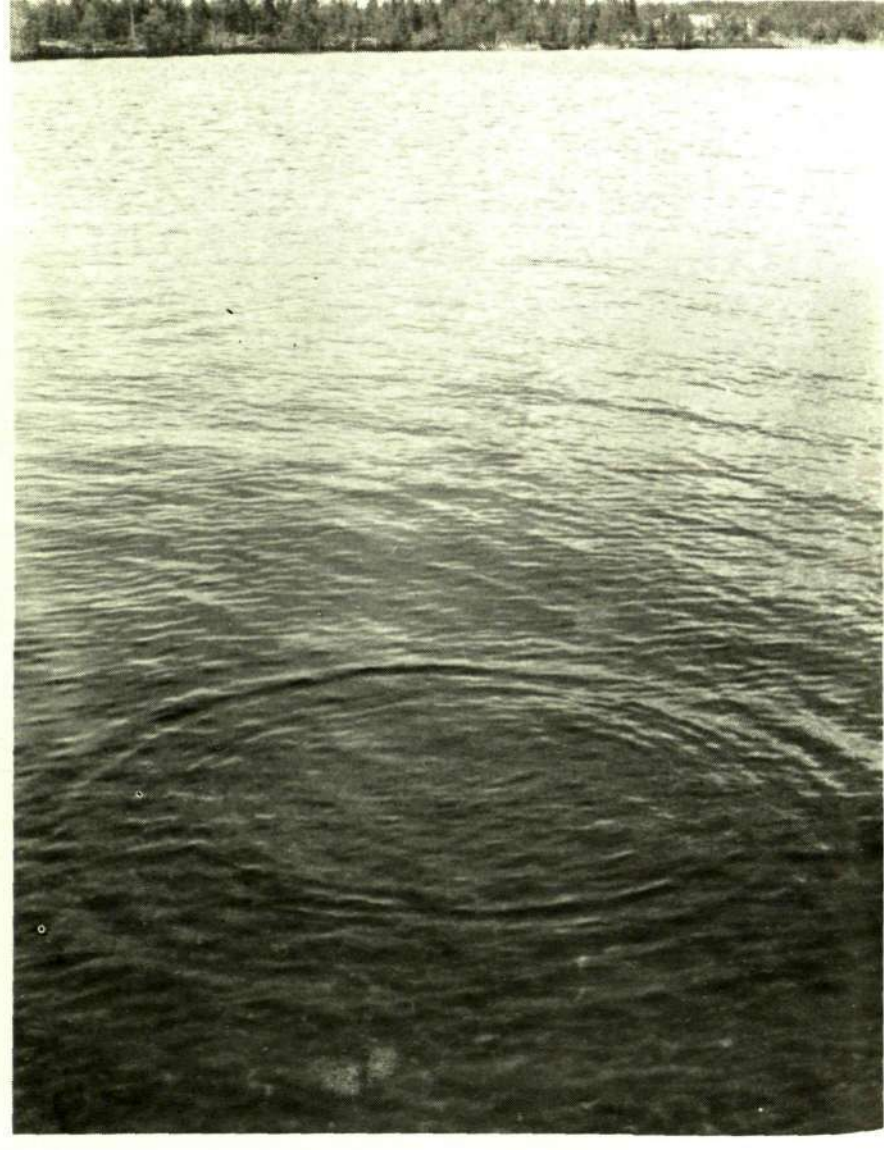

Perkelti akmenys: iš Ellsmere salos į Great Slave ežerą.

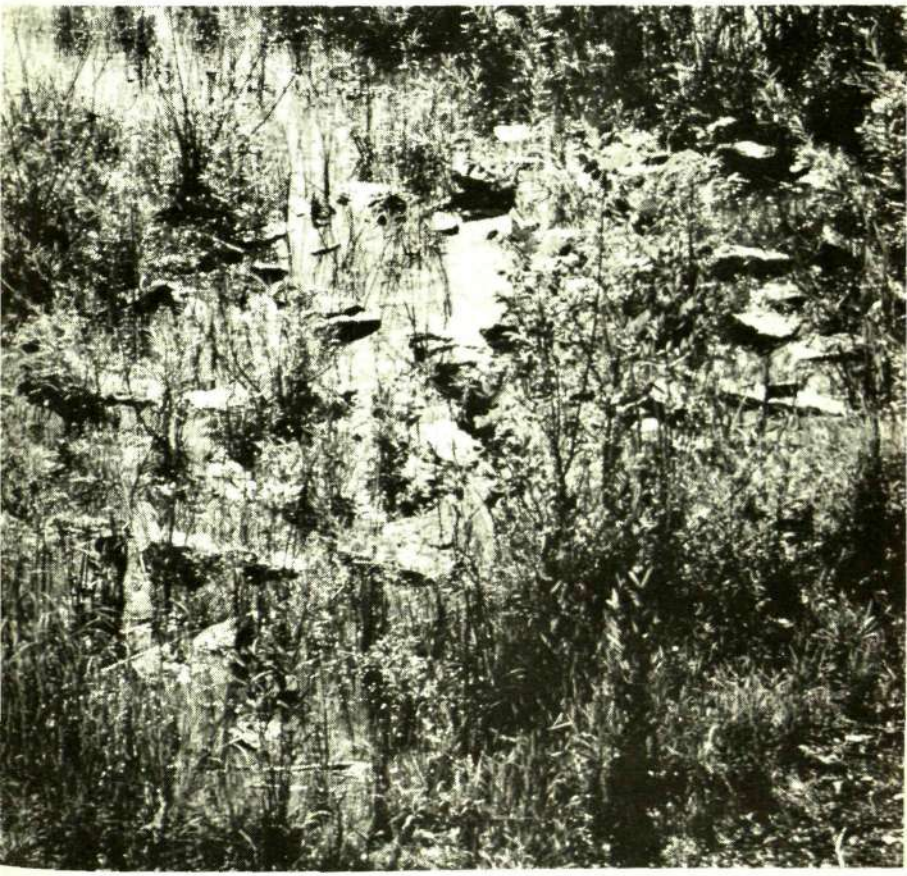

Quarry Hill, Rochester, Minnesota. Diametras 9,14 m. Birželio 25, 1981. Akmenys išdėstyti vandenyje pagal senosios Lietuvos gyventojų kapinių iškasenas. (ž. P. Kulikauskas, Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius, 1961).

Quarry Hill, Rochester, Minnesota. Diametras 9,14 m. Birželio 25, 1981. Akmenys išdėstyti vandenyje pagal senosios Lietuvos gyventojų kapinių iškasenas. (ž. P. Kulikauskas, Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius, 1961). Detalė.

Quarry Hill, Rochester, Minnesota. Diametras 9,14 m. Birželio 25, 1981. Akmenys išdėstyti vandenyje pagal senosios Lietuvos gyventojų kapinių iškasenas. (ž. P. Kulikauskas, Lietuvos archeologijos bruožai. Vilnius, 1961). Detalė.

DIALEKTINIS PRINCIPAS *LIETUVIŠKUOSE FORTEPIJONUOSE*

KRISTINA BRAZAITIENĖ-ČĖSNAITĖ

Žymus vokiečių rašytojas Johanesas Bobrovskis (Johannes Bobrowski) paskutiniame ir gana problematiškame savo romane *Lietuviški fortepijonai* (Litauische Claviere*(1)* pristato lietuvį rašytoją kaip dialektinio principo išraišką.*(2)* Lietuvių liaudies poetas tampa Bobrovskio idėjų simboliu.

Abu rašytojai, pagal Bobrovskį, pastebi jų gyventu laikotarpiu neišvengiamus socialinius ir politinius konfliktus kiek vienos bendruomenės rėmuose, tiek ir skirtingų tautų tarpusavio santykiuose. Jie mato ir tą pačią vienintelę išeitį iš tų konfliktų, būtent individualų kūrybinį darbą. Meninis tų dviejų rašytojų įnašas, kuriuo Bobrovskis ir Donelaitis pasinaudoja konfliktų sprendime, susideda iš sąmoningo įrodymo kaltės, kylančios iš socialinės įtampos ir prieštaravimų.

Kas liečia lietuvių-vokiečių tarpusavio santykius, abiejų rašytojų kūryboje lietuviams tenka skriaudžiamųjų, o vokiečiams skriaudėjų vaidmuo. Kartu iškeliamos ir nesusipratimų priežastys. Bobrovskis savo laikų nacionalsocializmo socialinius ir politinius santykius nukelia į XVIII amžiaus vidurį.

Romano *Lietuviški fortepijonai* veiksmas apima tik dvi 1936 metų dienas — birželio 23 ir 24. Tos dienos kaip tik sutampa su vokiečių planuojama aneksija, tai yra Klaipėdos

krašto užgrobimu ir prijungimu prie Hitlerio valdomos Vokietijos Trečiojo Reicho, nors, pagal 1919 m. pasirašytą Versalyje sutartį, Klaipėdos kraštas buvo priskirtas Lietuvai. Nepaisant to, jau 1933 m. Trečiajam Reichui pareikalavus sienų revizijos, Klaipėdos kraštas pasidarė ginčų objektu tarp nacionalsocialistinės Vokietijos ir tų laikų Lietuvos valdžios.

Bobrovskio romanas pagrįstas istoriniais faktais, nors kai kuriose vietose ir prasilenkiama su jų tikslumu. Pavyzdžiui, voldemarininkai pasirodė valdžioje ne 1936, o 1926 metais. Tačiau, apskritai paėmus, neskaitant kelių išimčių, Bobrovskiui būdingas kaip istorinių taip ir geografinių duomenų tikslumas.

Šios studijos tikslas yra išnagrinėti keleriopą tiesioginę ir netiesioginę Donelaičio rolę *Lietuviškuose fortepijonuose*. Geresniam išvedžiojimų supratimui būtina perskaityti pats romanas.

Lietuviškų fotepijonų siužetas

Romano veiksmo eiga prasideda prof. Fogto (Voigt) pasikalbėjimu su koncertmeisteriu Gavėnu (Gawehn) Fogto bute Tilžėje. Jiedu nutaria siauruoju geležinkeliu iš Tilžės Vokietijoje važiuoti pas lietuvį mokytoją Počką (Potschka) į Vilkyškius Lietuvoje. Jie tikisi, kad Počka galės savo lietuviškų dainų rinkiniu paremti jų operos planus. Abu vokiečiai gerbia Počką kaip lietuvių kultūros puoselėtoją, o dar ir už tai, kad jis nepriklauso tautininkams, nes, jų manymu, tautininkai esą perdėti patriotai-šovinistai.

Keliautojų tarpe, pakeliui į Vilkyškius, ima reikštis socialinė įtampa, kuri vis aštrėja. Bitėnuose, kaimelyje prie pat Vilkyškių, situacija dar labiau komplikuojasi. Čia vokiečių Luizės Sąjunga repetuoja vaidinimą apie Prūsų karalienę Luizą, o lietuviai ruošiasi tautinei šventei Rambyne. Dar to betrūko, kad nacionalsocialistų partijos agentai su Neumannu priešakyje rengtų politinį-propagandinį pra-

nešimą. Sužinoma ir kai kurios smulkmenos apie kasdieninius įvykius: apie „nugėrimą" pas naują kunigą ir apie Počkos ir vokiečio Gendrolino dukters Tutos meilę.

Joninių iškilioje ir linksmoje nuotaikoje, dainų ir pokštų lydimi, praeina gėlių rinkėjai krokiškiečiai. Staiga ši idilija dingsta, nes nacionalsocialistas Gottschalk pašalina „išdaviką" Josupeit. Vilkyškiuose pasijunta provokacinė atmosfera, ir Gavėnas jau sekantį rytą grįžta į Tilžę. Pasilikęs Fogtas dalyvauja pasikalbėjimuose su Počka, Tuta ir dr. Vilhelmu Storosta-Vydūnu (Wilhelm Storost-Vydunas) apie operą ir kitus reikalus.

Ant Rambyno kalno Vytautą Didįjį mini lietuviai, o slėnyje Luizos „damų" vaidinimas baigiamas Neumanno politine prakalba. Tartum Klaipėdos partijos „ponų" suplanuotos, įvyksta muštynės, ir lietuvis Antanas, save gindamas, užmuša kaimietį Varšoką. Fogtas mėgina tame konflikte tarpininkauti, bet jam nepavyksta ir jau birželio 24, Storostos-Vydūno lydimas, jis grįžta laivu į Tilžę. Počka pasitraukia į medinį trigonometrinį bokštą — tai jo vizijos dalis. Jam pasirodo poetas Donelaitis: pirma kaip istorinė figūra, o paskiau kaip vienas *Metų* veikėjų, kol pagaliau Počka pats pereina į Donelaičio asmenį. Kai Počka bokšte „primušamas", jis pergyvena Donelaičio, ką tik baigusio padirbti savo paskutinį pianiną, mirtį.

Pabudęs iš savo vizijos, Počka išgirsta mergaitės balsą:

> Počka, atsipeikėk. Kas buvo anksčiau, to neverta pataisyti . . . Nueiti nebegalima. Ne . . . Pašaukti, čionai. Kur mes.*(3)*

Donelaičio personažo funkcija Lietuviškuose fortepijonuose

Kas gi tas Donelaitis, apie kurį Bobrovskis pateikia kai kurias biografines žinias ir kurio *Metų* ištraukos taip dažnai naudojamos svarbiose Bobrovskio romano vietose?

Kristijonas Donelaitis gimė 1714 m. laisvo ūkininko šeimoje, Lazdynėliuose prie Gumbinės. Vos septintuosius metus einant, mirė jo tėvas, palikdamas vargingose gyvenimo sąlygose našlę su septyniais vaikais. Donelaitis lankė rektoriaus Šaltenio (Saltenius) vadovaujamą Karaliaučiaus katedros mokyklą, kartais, kaip pats pasakoja, apalpdamas iš bado. 1736 m. pradėjo studijuoti Karaliaučiaus universitete teologiją ir tuo pačiu metu lankė lietuvių kalbos seminarą. Baigęs universitetą, mokytojavo Stalupėnų pradžios mokykloje, o 1743 m. buvo pakviestas Tolminkiemio (Tolmingkehmen) protestantų bažnyčios klebonu, kuo jis ir išbuvo iki savo mirties 1780 metais. Šalia savo pareigų parapijoje ir literatūrinės kūrybos, Donelaitis darbavosi ir mechaniku: yra pagaminęs vieną fortepijoną ir du pianinus, pastatęs vargonus ir dirbęs termometrus, barometrus, net tekinęs stiklus.

Tolminkiemyje Donelaitis sukūrė ir savo nemirštamuosius *Metus*, kurie, kaip ir kiti jo kūriniai, iš pagrindų skiriasi nuo kitataučių parašytų idilinių eilėraščių.*(4)* Vokiečių kalboje parašė vos tris atitinkamom progom pritaikytus eilėraščius, kaip paguodos eilutes pažįstamo asmens mirties proga ir lyrinėje formoje kreipimąsi į žmonių sąžinę, ragindamas juos prie lygybės ir paprastumo. Be lietuvių ir vokiečių kalbų, Donelaitis gerai mokėjo klasiškąsias graikų ir lotynų kalbas, o be to buvo susipažinęs su prancūzų ir hebrajų kalbomis.

Bobrovskis buvo susižavėjęs Donelaičio asmenybe, rinko apie jį biografinius duomenis, o savo romane suteikė jam dar ir simbolinę rolę. *Metai* parašyti lietuvių kalba hegzametrais dar prieš Klopstocką, ką Bobrovskis romane specialiai užakcentuoja. Faktą, kad Donelaitis rašė tik mažumos vartojama lietuvių kalba ir panaudojo savo poezijai vieną sunkesniųjų antikinių formų — hegzametrus, Bobrovskis interpretuoja kaip patriotinį — savo kultūrą gerbiantį, o ne šovinistinį — kitas kultūras paneigiantį procesą.

Donelaitis rašė savo gimtąja kalba, nors laisvai kalbėjo vokiškai. Tą Bobrovskis išaiškina Donelaičio politiniu nusistatymu: rašydamas lietuviškai jis atsisako būti integruojamas į valdančiųjų klasę ir identifikuoja save su lietuviais valstiečiais, kuriems priklauso Klaipėdos krašto socialinė-politinė mažuma. Apie tai Bobrovskio romane išsireiškia Fogtas:

> Mane jaudina, — Fogtas kalba lėtai, lyg turėtų kiekvieną žodį gerai apgalvoti, — mane jaudina: gyvenimas, aš nežinau, ar jis gali būti pavyzdingas, gal ne, veikiausiai ne: gyvenimas kaimo klebono, lietuviškas Prūsijos kaimas, vyras su vokišku išsimokslinimu, — ir jis vartoja tokią kalbą, anuomet, savo kūriniuose, kuri jo veikalų poveikį gali nebent tik riboti. O gal jis galvojo — ar galėjo galvoti — kad jo būrai jį skaitys, kas gi kitas?*(5)*

Donelaičio nusistatymą rašyti lietuvių kalba nereikia suprasti kaip neapykantą vokiečiams, nors Bobrovskio *Lietuviškuose fortepijonuose* atvaizduotas vokiškumas aiškiai susietas su negatyviomis sąvokomis:

> Vokiečiams skverbiantis gilyn, tolydžio nykstąs papročių tyrumas, jau ir pats žodis ‚vokietis' esąs sudarytas iš ‚vogti' ir ‚keikti', jūs žinote tą jo raštų vietą. Panašiai sakydavo ir mano motina. Pavyzdžiui: Jei sapnuoji vokietį, žinok, pateksi į blogą draugiją.*(6)*

Fogto kalba Bobrovskis nori parodyti, kad Donelaitis nėra vokiečių priešas, bet kad jį jaudina „valdančiųjų ir valdinių" santykiai (Herrschaftsverhaeltnisse)*(7)*. Tai vienintelė vieta romane, kurioje ir terminologija atspindi marksistinės dialektikos tezę ir antitezę. Negalima sutikti su Fogto pateiktu teigimu, kad Donelaitis turėjęs aiškų supratimą apie luomų skirtumus, privedusius prie tų laikų socialinių negerovių ir kad priežasčių tam reikią ieškoti socialinėje plotmėje. Donelaitis į visus socialinius nesusipratimus žiūrėjo iš krikščioniškos pusės ir kaltę dėl susidariusių konfliktų priskyrė žmogaus prigimčiai.

Donelaitis keleriopuose vaidmenyse

Gana daugelyje vietų Bobrovskis aprašo atskirus epizodus iš Donelaičio gyvenimo. Jau pačioje *Lietuviškų fortepijonų* pradžioje sužadinamas susidomėjimas Donelaičiu, kai savo bute Tilžėje profesorius Fogtas aptaria su muziku Gavėnu ruošiamos operos apie Donelaitį planus. Toje romano vietoje Bobrovskis panaudoja jau minėtus poeto biografinius duomenis, pabrėždamas Donelaičio universalumą. Tai tęsiama ir trečiame, septintame ir aštuntame romano skyriuje. Linkęs svajoti Počka iš dalies identifikuojasi su Donelaičiu. Počkos „prisiminimuose" mokyklos laikai asocijuojami su keturkampiu bokštu, su Collegium Albertinum ir su Donelaičio draugu Šperberiu (Sperber). Visos smulkmenos paimtos iš Donelaičio gyvenimo.

Aštuntame skyriuje įpinama ne tik *Metų* vestuvinė scena, bet toje scenoje skaitytojas konfrontuojamas ir su pačiu Donelaičiu. Čia vaizduojami asmenys tiek iš *Metų*, tiek iš *Lietuviškų fortepijonų*, kas priveda prie abiejų kūrinių vaizdavimo plotmės susiliejimo.

Donelaitis šiame skyriuje apsuptas pagrindiniais savo kūrybos veikėjais, kaip Lauru, Enskiu, Pričkum, o taip pat ir antraeiliais dalyviais, kaip Selmyke, Maguže, Aste ir Pime. Parankėje laiko savo žmoną Aną Reginą. Šioje scenoje dalyvauja ir *Lietuviškų fortepijonų* veikėjai Gavėnas su Počka. Donelaitis kalba su jais apie kasdieninius įvykius. Klausia, ar visi jau pasimeldė: lyg ir ironiška aliuzija į Donelaičio moralizuojančią laikyseną *Metuose*. Toliau kalba su Pričkum apie savo ekonomines problemas — apie sausras ir derlių. Čia išdėstomi faktai iš asmeninių Donelaičio laiškų.*(8)*

Donelaičio citatų reikšmė

Keturiose romano vietose Bobrovskis tiesiogiai cituoja iš *Metų*, panaudodamas Pasargės (Passarge) vertimą.*(9)* Vieto-

mis, pagal reikalą, citatos sutrumpinamos ar performuojamos.

Pirmoji Metų citata paimta iš „Žiemos rūpesčių" ir panaudota žiemos metų išalkusių žvėrių pavaizdavimui. Kalba Počka:

> Žalis su dvyliu, su margiu irgi su palšiu
> Yna, kad nor ėst, šiaudų pamatydami kūlį;
> O kad iš tikros širdies jiems primeti pluokštą,
> Tuoj su liežuviu jį krimst į gomurį traukia
> Ir savo šiaudus, vis į mus žiūrėdami, braškin.
> Ak, kad jie lietuviškai kalbėti galėtų,
> Dar už dovaną tą stalde didiai dėkavotų.*(10)*

Kaip matome, citata pasirodo tokiame kontekste, kur pakartotinai primenamos ir gvildenamos visuomeninės problemos. Šiuo atveju ji panaudojama ryšium su lietuvių šventės aprašymu Rambyno kalne, pagerbiant Didįjį Kunigaikštį Vytautą. Iš to konteksto išplaukia ir pagrindinė romano problema — nesantaika tarp vokiečių ir lietuvių.

Skaitytojas turi nusistebėti, kad romano veikėjas Počka šioje lyg ir netinkamoje vietoje parenka tokią citatą: atrodo, kad ji neturi nieko bendro su minėta problema, o kalba tik apie Donelaičio meilę žvėrims. Bet kaip tik tai duoda Bobrovskiui pagrindą iškelti lietuvių-vokiečių nesutarimus, nes *Metuose* ne tik lietuvininkai būrai priešinasi vokiečiams kolonistams, bet, pagal šią citatą, net gyvuliai savo dėkingumą už pašarą lietuviškai išreiškia. Minėta citata turi dar ir gilesnę prasmę: atkreipia dėmesį į cituojantį asmenį, kuris yra ne kas kitas kaip Donelaičio garbintojas Počka — tylus, efektyvus veikėjas, mieliau užsiimantis „su Donelaičiu negu su mirusiu Vytautu".*(11)* Todėl netikėtas vienos jo mėgiamiausių vietų pacitavimas, kaip jis pats sako, yra suprantamas.

Jau iš ankstyvesnių romano vietų matyti, kad Počka šalinasi nuo Rambyno šventės organizatorių tautininkų. Jis

įžiūri didesnę naudą lietuvių tautai individualinėje plotmėje, kaip tai lietuvių liaudies dainų rinkime, negu politinėje veikloje. Počkos personaže pasikartoja Bobrovskio įsitikinimas, kad meninės kūrybos iškėlimas reikšmingesnis už politinį užsiangažavimą. O Počkos nusistatymo išreiškimas yra Donelaičio garbinimas.

Antroji citata yra iš trečios *Metų* idilijos „Rudenio gėrybės"; ją cituoja autentiškas asmuo ir kitas Donelaičio gerbėjas dr. Storosta-Vydūnas:

Kiaule, — tariau, ką dirbi? Ar visai nesigėdi?
Aš, užvakar tavo namus blogus pravažiuodams,
Kad įsitėmyčiau tikrai, tyčioms pažiūrėjau.
Taipgi bežiopsant man, arklys mano žvengti pradėjo,
Ir tuojaus tavo sparų viens nuo stogo nupuolė,
O langų vienam perdėm skylė pasidarė.
Štai tuojau (girdėk tikrai, ką tau pasakysiu!)
Tuo trys kiaulės su daglais savo paršais,
Lyg kad skerdė kas, stuboj sužvigo nešvankiai.*(12)*

Ta citata dar labiau nustebina skaitytoją savo šiurkščiu ir priekaištingu tonu, nors, giliau pažvelgus, ji pritampa prie romano veiksmo. Lietuvis mokslininkas Storosta-Vydūnas pailiustruoja sunkumus, kuriuos reikia nugalėti, norint komplikuotą *Metų* ištrauką integruoti į Donelaičio libretą.

Be jau minėtų aspektų yra dar ir kitas: Bobrovskiui svarbu citatos sąryšis su pagrindine romano prasme. O joje kaip tik tiesiogiai atsispindi Donelaičio, kaip socialinės padėties stebėtojo ir kritiko rolė poetinėje formoje. Aiškiai parodoma Donelaičio visuomeninis supratimas, nes cituojamose eilėse kalbama apie svetimųjų pasipiktinimo vertas įtakas į ūkininkų žemo lygio apverktiną būklę — tie stačiai su kiaulėmis gyvena. Tokia padėtis demoralizuojančiai veikia į Donelaitį ir iššaukia tų laikų socialinės sistemos pasmerkimą.

Trečioje citatoje, paimtoje iš *Metų* idilijos „Žiemos rūpesčiai", Donelaitis jau aštriausiais žodžiais kritikuoja

valdančiuosius išnaudotojus, kurie dėl savo gobšumo stumdo „būrišką nabagėlį . . . šen ir ten, nei kokį šunį nevertą".*(13)*

Seka visa *Lietuviškuose fortepijonuose* panaudotoji citata:

Rods, žėlėk dieve, mūs viešpatys maloningi
Būrą, vis pinigų daugiaus norėdami, lupa.
. . .
Nes to amtsroto šykštumas buvo be soties,
Ir kad kartais jis vargdieniui duodavo grašį,
Tai tuo tris naktis dėl to miegot negalėjo,
O išaušus jau taip daugel ašarų verkė,
Nes jam šilings duots sapne kaip grieks pasirodo
Ir tamsoj vis ik išaušiant gandina bėdžių.
Tai, broleliai, tai visa šio svieto malonė!
Tiek nusipelnom, kad viernai atliekame slūžbą!
Juk jau, kas tik nor, tas būrišką nabagėlį
Stumdo šen ir ten, nei kokį šunį nevertą.
Tu, savavalninke didpilvi, vis pasišiaušęs
Ir, nei žaibas koks žaibuodams, gandini būrą,
Ar tu ne taipjau, kaip bėdžius toks, prasidėjai?
Ir moma taip tau, kaip jam, pasturgalį šluostė?*(14)*

Ketvirta citata pasirodo Bobrovskio lietuviškų vestuvių aprašyme ir yra paimta iš „Vasaros darbų". Toje *Metų* idilijos dalyje Bobrovskis nebeleidžia Donelaičiui kritikuoti socialinės būrų padėties, o pristato patį Donelaitį deklamuojantį savo lyrinę kūrybą:

Vei, kaip jos skaistums, kūrendams žiburį karštą,
Žemės vainikus pamaži jau pradeda vytinti
Ir grožybes jų puikias su pašaru maišo:
Ak, kaip tūla mūsų žolelių taip nusirėdė,
Kad nei boba, jau didiai sukrošusi, kumpso.*(15a)*

Dialektinis Bobrovskio romano principas

Analizuojant visas keturias *Metų* citatas *Lietuviškuose fortepijonuose,* pastebimas vienoks ar kitoks ryšys su

pagrindine romano problematika. Trečioje citatoje itin sąmoningai išreiškiamas Bobrovskio romano dialektinis principas.

Kas gi tas dialektinis principas? Jį galima suprasti iš dviejų išeities taškų: pirma, tai konfliktas tarp socialinių luomų ir tautų, būtent vokiečių (tezė) ir lietuvių (antitezė), įskaitant trynimąsi tarp tų dviejų tautybių Klaipėdos krašte: antra, kūrybinės pastangos ir mėginimai išsivaduoti iš tų konfliktų, imant pavyzdžiu Donelaitį (sintezė).*(15b)*

Romano dvilypėje dialektinėje struktūroje žmonės ir įvykiai atsispindi įvairiausiose formose. Toliau bus kreipiamas dėmesys į šią dialektiką ir bus mėginama ją pagrįsti kai kuriomis *Lietuviškų fortepijonų* ištraukomis.

Jau romano pradžioje pastebima, kad Bobrovskis išskiria tris žmonių grupes — vokiečius, lietuvius ir mišrią grupę, kurią galima pavadinti neutralia. *Vokiečiai* susiskaldo į atskiras socialines-politines grupes. Reicho vokiečių grupę sudaro suvažiavusieji į Klaipėdos kraštą „pasipenėti" ir jie „prie stikliuko" veda politinius pasikalbėjimus, agresyviai reaguodami į bet kokią kritiką. Klaipėdiečių vokiečių nacionalistinė grupė, kuriai atstovauja Neumannas su savo pasekėjais, atvaizduojama galios ir smurto atmosferoje:

> Advokatas Noimanas protarpiais vis dėbčioja į savo sėbrus, lyg šiaip sau: čia į vieną bandžių, čia į kitą parankinį. Paskui nuskamba per stalą koks smarkus žodis ir šauna kaip botago pliaukštelėjimas paausy: Nacionalinė gėda, arba: Vokietijos garbė, kas nors tokio, garsiai, kaip jau esti, kada toks žodis papuola ant tinkamo liežuvio, su išplėstomis šnervėmis ir pritrauktomis lūpų kertelėmis, nesivaržomu tonu. Tada fiureris Noimanas meta kokį lozungą, jis vėl gali patikrinti, kokį įspūdį rytoj per iškilmes paliks geroka dalis jo kalbos, čia jis mėgsta tikslumą.*(16)*

Vokiečių kaimiečių grupė parodoma šventės metu savo socialinėje kaimo struktūroje su dvarininku-junkeriu priešakyje. Ją seka vidurinis vokiečių luomas, atstovaujamas

savininko Wythe, kepėjo Eywile ir preceptoriaus Kankelat. Baigiama kaimo bendruomenės vokiečiu ūkininku su lietuviškai skambančia pavarde Gendrolis, kurio duktė draugauja su lietuviu; pagal Neumanną, tą draugystę reikėtų kad ir jėga išardyti.

Vokiečių moterų grupė Luizės Sąjunga ir Gottschalko vokiečių kultūros draugija simbolizuoja nacionalistines idėjas. Luizenbundas pastato sentimentalų, ašaras išspaudžiantį vaidinimą, kuriuo atšvenčiama istorinis Prūsų karalienės Luizės susitikimas su imperatoriumi Napoleonu. Bobrovskis tą veikalą pristato humoristiškai:

> O dabar spektaklis.
> Pasirodo kultūrinės sąjungos pramogų vadovas Šveisingeris. Nusilenkia poniai dvarininkei, bet šiaip — vokiškas vyras. Dabar šauniosios menininkės ir menininkai mums kai ką pavaidins. Apie karalienę Luizę. Jie gi ilgai repetavo.
>
> Fanfaros. Ir plojimai, nes per anksti prasiskleidžia uždanga, ir mokytojas Šimkus dar tebestovi scenoje, su plaktuku rankoje, ant pečių užsigaubęs skarą, kurios karalienė Luizė triukšmingai užkulisy ieško, aiškiai girdėti: Kur tas šūdas dingo?
>
> Tiesiog pasiust gali, sako Šimkus įniršęs į savo žiūrovus ir bėga nuo scenos.
>
> Visada taip būna mėgėjų teatre, tai jau žinoma. Bet dabar prasideda.
>
> . . .
>
> O dabar pagaliau ir Luizės mergelės atžingsniuoja, šešios iš viso, viena už kitos, bet gražiai laikosi už rankų ir rausta iš drovumo, aprengtos rugiagėlių spalvos suknelėmis, su rugiagėlių vainikais ant galvų. Jos, mat. turi deklamuoti prologą.
>
> Sunkiausiu Prūsijai metu
> mieste, nuo čia ne taip atstu,
> kur vokiškieji papročiai
> įsigalėjo jau seniai.
>
> Taip prasideda, taip eina ir toliau.*(17)*

Gottschalko kultūrininkų elgesys įgauna ir demoniškų bruožų. Tai labiausiai pasireiškia „išdaviko" Josupeito nužudymu, įvykusiu Nemuno ir Jūros santakoje, kaip tik toje vietoje, kur kryžiuočių laikais stovėjo ordino pilis; ta vieta, pagal Bobrovskį, esanti „vieta, kur vokiečių darbų pėdsakai išnyksta".*(18)*

Po šito negailestingo vokiečių atvaizdavimo seka stebėtinai švelnus *lietuvių* kaip taikingų, malonių, linksmų, o kartu ir melancholiškų žmonių aprašymas Rambyno kalno šventėje. Nors, apskritai paėmus, Bobrovskio lietuviai tautininkai pristatomi negatyviai, šioje aplinkoje žodis tautininkai nuskamba tarytum maloniai. Pastebima, kad lietuvių tarpe visai nesijaučia klasinio išsiskaidymo, peršasi mintis apie vienalytę, luomo skirtumų neturinčią bendruomenę.

Ant Rambyno kalno tautinis lietuvių vadas Vytautas irgi pagerbiamas jausmingomis apeigomis. Tačiau Bobrovskio lietuvių šventės Rambyno kalne aprašyme, palyginus su sarkastišku Luizės „damų" spektaklio apibūdinimu, matyti ryškus turinio ir stiliaus kontrastas:

> Lietuviai savo laužą viršuj ant kalno jau įkūrė. Jie valandėlę dainuoja. Laužas dega viršum akmens, ramiai, tik kartais vėjas iš viršaus patraukia žemyn į pakalnę ir liepsną išplaikstо. Tada nusidriekia balti šviesos ruožai, greitai, iki pušų, tankių kaip mūras, iki šios kamienų sienos, į pačius krūmus. Ir jau vėl išnyko, tik veiduose, aukščiau, ji dar išlieka, ta šviesa.*(19)*

Šalia lietuvių ir vokiečių grupių bei jų padalinių, aiškiai išsiskiria trečioji, neutralioji grupė, kuriai priklauso Gavėnas, Fogtas, Počka ir Donelaitis. Tos grupės nariai nėra organizuoti, nors jie ir turi bendrų įsitikinimų, parodo ryškesnį individualumą ir pailiustruoja Bobrovskio siekimą — išlaikyti lygsvarą tarp skirtingų socialinių ir ideologinių grupių.

Ši romano fabuloje dominuojanti triguba konsteliacija, kuri vėliau atvaizduojama trigonometriniu bokštu, galėtų simboliškai išreikšti romano tezę, antitezę ir sintezę. Jei

vokiečių ir lietuvių priešpastatyme matome tezę ir antitezę, tai sintezė išryški aštuntame romano skyriuje Donelaičio dramatišku dalyvavimu lietuviškose vestuvėse.

Norint suprasti dialektinio principo ryšį su konkrečiai jį išreiškiančiu trigonometriniu bokštu, reikia paanalizuoti romano struktūrą, kurioje išryškėja kaip epiškoji, taip ir lyriškoji romano sfera. Peržvelgus visas keturias *Metų* citatas, galima konstatuoti, kad jos priklauso iš dalies epinei, o iš dalies lyrinei romano struktūrai. Pagal turinio sandarą, pirmoji dalis, susidedanti iš 6 skyrių, yra epiška, o antroji dalis — 3 paskutinieji skyriai — daugiau lyriško pobūdžio. Tokiam padalinimui į dvi dalis pagrindą duoda dar ir fabulos nutrūkimas šeštojo skyriaus gale, kur pasakojama apie nepasisekusios operos planus.

Pirmos dvi citatos inkorporuotos romano pirmoje dalyje (6 skyriuje), o trečia ir ketvirta — antroje dalyje (7 ir 8 skyriuje). Šis formalus suskirstymas neturėtų būti traktuojamas kaip griežtas perskyrimas, nes antroji dalis išsivysto iš pirmosios ir negali be jos egzistuoti. Įdomu ir tas faktas, kad pirmos dvi citatos pasirodo prieš pat Josupeito nužudymą — tai konflikto kulminacinis punktas. Pirmoje romano dalyje, iki 6 skyriaus galo, Bobrovskis išryškina įtemptus lietuvių ir vokiečių savitarpio santykius.

Antroje dalyje, svarbesniems veikėjams pasišalinus, belieka vienas pagrindinis personažas Počka, perėmęs paties Donelaičio asmenybę. Trečią citatą galima suprasti, kaip autoriaus Donelaičio lūpomis išreikštą reakciją prieš valdančiųjų terorą Rytprūsiuose. Taip antai, septintame skyriuje, Bobrovskis pasisako prieš valstiečių išnaudojimą, kas ir privedė prie Josupeito mirties. Trečioji citata įterpta į kontekstą, kuriame įvykių pynė nutrūksta ir tolimesnėje eigoje dominuoja skaitytojui vis sunkiau suprantami mistiški ir daugiau fantastiški elementai.

Septintas skyrius atrodo lyg ašis, apie kurią sukasi abi romano dalys. Tai galima būtų pavadinti lyg ir tematikos

lūžiu, nes jis duoda ne tik antrai daliai įvadą, bet ir talpina minėtą citatą, kuri pirmajai romano daliai suteikia tęstinumą. Iš realaus veiksmo pirmoje dalyje pereinama į idealios sferos atvaizdavimą antrojoje. Pirmos dalies socialinė problematika pakeičiama svarstymu apie meną ir kūrybą. Tai problematikai suprasti padeda paties Donelaičio dalyvavimas. Ligšiolinis pirmos dalies pasakojimo būdas, kuris buvo susijęs su prozaiškais veikėjais Fogtu ir Gavėnu, nutraukiamas poeto Donelaičio pristatymo dėlei.

Pastangos prieiti prie romano sintezės šiame septintame skyriuje pasiekia savo reikšmingiausią ir aukščiausią lyrišką tašką, sutapatinant istorinę Donelaičio figūrą su realiu romano veikėju Počka. Atkreipkime dėmesį kaip iki pat romano pabaigos Donelaitis „pavaduojamas" Počkos figūra.

Jau iš pirmos romano dalies Počka skaitytojams pažįstamas kaip lietuvis mokytojas, mėgstąs svajoti ir užsiangažavęs lietuviškai dainai ir lietuvių liaudies meno išsaugojimui ir puoselėjimui, be to didelis Donelaičio mėgėjas. Trečiame skyriuje jis jau paskendęs mintyse apie Donelaitį ir savo mylimą draugę Tutą sutapatina su Donelaičio žmona Ana-Regina. Septintame skyriuje, trigonometriniam bokšte, Počka galutinai susilieja su Donelaičiu. Prieš tai tačiau Donelaitis dar pasirodo Počkai kaip istorinė figūra, o pats dar ir vienu *Metų* veikėju. „Naujasis" Počka tampa bokšte primušamas ir išgyvena Donelaičio, ką tik baigusio statyti savo paskutinį fortepijoną, mirtį.

Turint prieš akis visas suminėtas Počkos personažo fazes, galima suprasti, kad to mokytojo svajotojo būdas savo asmenimi įgalino Bobrovskį „palenkti" normalius laiko ir erdvės matavimus ir pagaliau net visiškai jų nusikratyti.

Kalbant apie motyvavimą, kas romano pradžioje buvo pavaizduojama vien sąryšyje su operos planavimu ir citatomis — Donelaitis panaudojamas kaip istorinė ir įdomi literatūrinė medžiaga — romano pabaigoje tampa vis svarbesniu motyvu. O remiantis specifine Bobrovskio

pasakojimo technika, šis motyvas palaipsniui įgauna tematinę prasmę, kol Počkos sapne Donelaitis virsta skaitytojui gyvu veikėju. Tam tikslui Bobrovskis panaudoja papildomą priemonę: vienoje Bobrovskio veikalo scenoje Donelaitis dalyvauja lietuvių valstiečių vestuvėse. Tuo Bobrovskio ir Donelaičio kūriniai sujungiami nepertraukiama grandine.

Pagaliau dar žodis aptarimui neaiškumų, iškylančių ryšium su Počkos kaip Donelaičio garbintojo pristatymu. Kaip žinoma, per Počkos personažą buvo atkreiptas dėmesys į Donelaičio kūrybą ir tuo į meninio principo atvaizdavimą. Tam ypatingos reikšmės turėjo pirmos trys citatos, kurios tinkamai ir meniškai iliustravo Donelaičio išgyvenimus. Jei citatose apie žiemą kenčiančius žvėris ir skurdų valstiečių ūkininkų gyvenimą Donelaitis išreiškia socialinį užsiangažavimą ir griežtą kritiką, tai paskutinioji citata demonstruoja grynai lyrišką jo charakterį ir net Bobrovskio performuotoj, pagal Pasargės vertimą, versijoje atsispindi šio kūrinio gamtos paveikslų turtingumas ir įspūdingumas. Nėra joks atsitiktinumas, kad paskutinė citata ateina iš paties Donelaičio lūpų. Šioje kulminacinėje *Lietuviškųjų fortepijonų* vietoje skaitytojas konfrontuojamas su Donelaičiu ir jo kūryba kaip neperskiriamu vienetu. Kūrybinis principas išstumia iki šiol dominavusį politinės-socialinės sferos atvaizdavimą. Tokio kūrybinio principo dominavimas antroje romano dalyje turėtų būti interpretuojamas kaip reikšmingas abiejų minėtų dialektikos dalių elementas.

Kūrybos problemos Lietuviškuose fortepijonuose

Ankstyvesnėje veiksmo plotmėje, apimančioje problemiškus veiksmų elementus, apibūdinama santykis tarp gyvenimo ir kūrybos. Tolimesnėje romano eigoje atsisakoma tų konkrečiai apčiuopiamų veikėjų, kurie dominavo pirmoje romano dalyje. Jų vietoje atsiranda kita, nuo realybės nutolusi plotmė, kurioje išreiškiami Bobrovskio svarstymai apie meno ir kūrybos prasmę bei užduotį.

Sunkiai apčiuopiamoji veiksmo plotmė antroje romano dalyje reikalauja iš skaitytojo - nepaprasto susikaupimo ir koncentracijos. Paskutiniuose trijuose skyriuose, kur, Bobrovskio nuomone, jau pats Donelaitis dalyvauja asmeniškai kalbėdamas, skaitytojas lyg ir priverstas pagalvoti apie ligšiolinį turinį. Jis privalo įsitikinti, kad atsakymas kyla iš Donelaičio su Počka bei kitų personažų tiesiogiai išreikštų svarstymų apie meno ir kūrybos reikšmę. Tas savo keliu privestų skaitytoją prie klausimo, kokia yra ta Donelaičio įtaka į pačią romano esmę ir kokią reikšmę turi kūrybos principas į patį romaną?

Jau pačioje romano pradžioje veikėjų dialogai sukelia abejonių dėl operos prasmės. Ketvirtame romano skyriuje operos planuotojo Fogto pašnekesyje su redaktoriumi Šalūga (Saluga) išdėstomi operos planai, kurie, Fogto žodžiais tariant, tik viltimi pagrįsti.

Fogtas nedaro sau jokių iliuzijų dėl operos pastatymo įvykdymo, o pripažįsta, kad jau ir pastangos mėginti ką nors svarbaus atsiekti turi būti įvertinamos. Šis išsireiškimas apie viltį sutampa su vienu dažnai naudojamu Bobrovskio formulavimu, išreikštu ir jo paskaitoje Evangelikų Akademijoje Berlyne-Brandenburge:

> Aš esu už tai, kad vis iš naujo būtų pavadinta viskas, kas paprastai nusakoma kaip „neįveikiama", nors aš nemanau, kad tas tuo pačiu jau bus „įveikta". Tai reikalinga daryti jau vien vilties dėlei.*(20)*

Pagal Bobrovskį, numatytoji opera apie lietuvių poetą Donelaitį turėtų vesti prie vokiečių ir lietuvių geresnio sutarimo ir susitaikymo. Tai suteiktų atsakymą į romano principinę tezę ir antitezę, būtent politinę ir socialinę vokiečių ir lietuvių poliarizaciją. O operos sintezėje glūdi išvada: ji turi išgelbėti lietuvių tautą, jos kultūrą ir kalbą, ką Fogtas sekančiai ir apibūdina:

> Nebesulaikomai žūstanti tautybė, gaila jos, nutautinimo banga iš

pietų į šiaurę, reto grožio kalba, jau beišmirštanti, nepaprastai turtinga liaudies poezija . . .*(21)*

Iš kitos pusės, Bobrovskis per Fogtą gerai žino, kad operos planų įvykdymui didžiausiu pavojum gresia perdėtas abiejų tautų nacionalizmas. Dar kitoje vietoje Fogto klausimas, kad ir retoriškoje formoje pastatytas, patvirtina Bobrovskio įsitikinimą, kad kūrybinės pastangos, kaip tai planuoti operos libretą, yra aktualus darbas, o ne kokia iliuzija ar romantika.

Šie svarstymai veda prie išvados, kad Fogto išreikštos mintys apie viltį sudaro programatinį Bobrovskio nusistatymą apie meno ir literatūros įtaką į eilinius žmones, nenukrypstant į perdėtas svajones. Tai galima pagrįsti penktuoju romano skyriumi, kuriame skaitytojas susiduria su jam sunkiai suprantama pristatytos scenos sąvoka bei funkcija. Šis skyrius pagrįstas autentišku Storostos-Vydūno 1921 m. pasakojimu apie klėtininko Indros Budriaus gyvenimą,*(22)* kur kalbama apie paprastą ūkininką, pas kurį buvo rasta viena Donelaičio knyga su šone parašyta pastaba: „Ir aš tą patyriau".*(23)* Nuotykio atpasakojimas Bobrovskio sumaniai įpintas į veiksmo eigą. Jis turi pagrindiniam personažui Fogtui, o ir apskritai romano tematikai, svarbų įrodymą: paprasta liaudis yra jautri menui. O tas liaudies sugebėjimas įvertinti meną, apie ką Budriaus epizodas liudija, atitinka Fogto teorijai, kad menas nėra elito privilegija, o randa atgarsį ir plačiosiose masėse. Ir iš Bobrovskio darbų dokumentacijos *Selbstzeugnisse* išplaukia, kad jis buvo įsitikinęs ne tik prozos, bet ir poezijos įtaka į paprastus žmones.*(24)*

Aštuntame skyriuje prieiname prie vieno iš svarbiausių minėtų epizodų, kuriame Bobrovskis, aprašydamas valstiečių vestuvių apeigas, atvaizduoja Donelaitį. Tam jis parenka vestuvinių apeigų pavaizdavimą iš *Metų(25),* nors ryšys tarp abiejų aprašymų visiškai palaidas ir nuoseklaus palyginimo negalima pravesti. Atrodo, kad perimdamas tą įdomaus

epizodo idėją iš Donelaičio, Bobrovskis nori suvesti visus savo fabulos siūlus į vieną vietą. Tam jis pasinaudoja poetine laisve ir įterpia dar vieną veikėją-pasakotoją.

Norisi palyginti Bobrovskio ir Donelaičio lietuviškų vestuvių aprašymus. Nėra abejonių, kad Bobrovskio vestuvininkų vardai parinkti dėl jų „lietuviškumo" ir skambėjimo; iš tokių vestuvinėje scenoje paminint:

> Selmykę ir Magužę, Astę, Pimę, Urtę, Lynę, Anortę, Tužę . . ., Laurą, Martyną, Enskį, Justiną . . . Matijošių, Markošių, Lukošių, Joną . . .*(26)*

Norėdamas lietuvišką spalvingumą pabrėžti, Bobrovskis įterpia ir kitų lietuviškų žodžių, kaip „jaunik*as*" (sic!) ir „marti".*(27)* Kai kurių lietuviškų dainų posmų apie vestuvininkų linksmą nuotaiką įpynimas dar paryškina romano lietuvišką toną. Čia panaudojama viena tų dainų su žinomu žiedo motyvu, dažnai pasikartojančiu liaudies dainose:

> Linelius roviau,
> Rankas mazgojau,
> Nuskandinau žiedužį,
> Rankelių žėrūnužį.
>
> . . .
>
> Atjoj bernytis
> Per žalią lanką:
> Eikš, palaikyk žirgužį,
> Plauksiu tavo žiedužio.*(28)*

Pagal Bobrovskį, dainavimas priklauso lietuvių tautiniam charakteriui. Ir ne tik apie vestuvinį dainavimą, bet ir apie kitas liaudies dainas *Lietuviškuose fortepijonuose* atsiliepia palankiai. Tuo tarpu Donelaitis savo kūryboje laiko dainavimo *paprotį* negarbingu:

> Štai tuo svodbiškas bliovims visur pasikėlė,
> Taip kai ir arkliai blogi šokinėdami žvengė.*(29)*

Jei Donelaitis ką tik minėtų atskirų momentų atvaizdavimui skiria daug vietos, tai Bobrovskis vestuves apibūdina suglaustai ir impresionistiškai. Jis, pagal galimybes, laikosi Donelaičio veikėjų tipizavimo, suvesdamas charakteringiausius jų bruožus į trumpą formulę. Tačiau Bobrovskio tipų atvaizdavimo funkcija kitokia: jo veikėjai turi „mirguliuoti", t.y. pabrėžti vestuvinių apeigų spalvingumą ir įvairumą.*(30)* Tokiam savo veikėjų charakterizavimui jis panaudoja trumpus, tipiškus epitetus:

> Tai tas nelemtasis Slunkius, vos paslenkąs, tas rijūnas, kuris visur ieško, ko nepadėjęs, ir jo dėdė, vadinamas Pelėda.*(31)*

Šalia Donelaičio Slunkiaus ir Pelėdos, Bobrovskio romane minimi dar ir kiti du *Metų* veikėjai Enskys ir Pričkus. Enskys, kuris *Metuose* išdrožia ilgą prakalbą apie savo peilį, Bobrovskio romane aptariamas tik kaip Enskys su peiliu.*(32)* Pričkui pasikalbėjimo scenoje su savo kūrėju Donelaičiu duodama didesnės reikšmės. Tuo Pričkaus santykis su Donelaičiu parodomas stipresnėje formoje, negu Slunkio, Pelėdos ir Enskio. Pričkus įgauna tiesioginį sąryšį su Donelaičio tematika.

Jei Donelaičiui rūpėjo vestuvinę sceną pasakotojų ar veikėjų pagalba lyg neglaudžiai sujungtų paveikslų eile pristatyti, tai Bobrovskio vestuvinė scena įžiūrima vien tik iš pasakotojo perspektyvos. Šios pasakojimo scenos ypatingumas suteikia romanui specialų Bobrovskio toną. Tą pailiustruoja aštunto skyriaus pradžia:

> Šiam naujam skyriui reikėtų gal antraštės: Lietuviškos vestuvės, arba: Lietuviškose vestuvėse. Beje, lengva per daug pažadėti, bet vis dėlto: galėtų būti margoka šiame skyriuje, nors: juk sakoma, kad lietuvių nuotaka čiustijasi, o tai nereiškia: ji puošiasi, ją kitos puošia, jai čia nereikia rūpintis, bet: ji esanti nedrąsi, drovi, varžosi, beveik nemaloniai jaučiasi, būdama dėmesio centras, sveikinamas arba apgailimas, maždaug panašiai.*(33)*

Pasakotojo dalyvavimas vestuvių scenoje atrodo visai realus dalykas. Vienur pašnekant, kitur pamąstant apie jaunąją, pasakotojas tarytum pats vadovauja vestuvinei puotai, duodamas režisūros nurodymus ir, aiškumo dėlei, papildydamas kai kuriuos faktus. Jis veikia kaip filmo operatorius, įterpdamas atitinkamas smulkmenas. Ir vėl patiriame tipišką Bobrovskio stilių ir rašymo būdą: eliptinę purią sakinių konstrukciją — apkarpytais viens prie kito prišlietais, o daugelyje vietų vienas su kitu sujungtais sakiniais. Stiprus pasakotojo pasireiškimas atitolina skaitytoją nuo vaizduojamos scenos, bet patarnauja turiniui ir suteikia veikalui formalią funkciją, sujungiant šio skyriaus įvairias turinio plotmes. Tuo scena skiriasi nuo Donelaičio ne tik atvaizdavimo būdu, o ir perimtų atskirų detalių funkcijomis. Detalės taip įpinamos, kad viskas turi, kaip kad citatos padžioje iš anksto pranešama, būti „margoka".*(34)* Bobrovskis šioje purioje scenoje iškyla su viena svarbia naujiena: Donelaičio personažo įgyvendinimu. Čia Donelaičio asmuo pirmą kartą dramatizuojamas. Jis tampa toje vietoje vestuvių dramos dalis. Gi ši marga scena pasižymi tuo, kad Donelaitis pats integruojamas su savo citata. Tokiu būdu jis suvedamas ne tik su savo *Metų* kūriniais, bet ir pats pasidaro *Lietuviškuose fortepijonuose* garbingu svečiu.

To paties aštunto skyriaus gale, po ką tik minėto Donelaičio asmens atvaizdavimo, tema pasikeičia. Vėl daugiau pasireiškia pats pasakotojas, žodžiu paragindamas skaitytoją apleisti vestuvinę puotą ir išeiti į lauką, į medinį trigonometrinį bokštą. Sunku toje scenoje beatskirti epinius momentus nuo lyrinių-fantastiškų, nes temos aspektai supainioti ir sunkiai peržvelgiami.

Mums aktuali lyriškoji pusė, pradėtoji jau su trigonometrinio bokšto septintame skyriuje aprašymu, ir šioje vietoje sąmoningai tęsiama. Čia kalbama apie vardu nepaminėtą „kopėją", kuris šviesos šešėlių žaidime lipa kopėčiomis į to medinio bokšto viršūnę. Staiga ir tyliai prabyla Donelaitis —

deklamuoja savo eiles iš „Vasaros darbų".*(35)* Donelaičio personažas šiame skyriuje yra lyg jungianti funkcija, susiejanti abstrakčią sunkiai apčiuopiamą trigonometrinio bokšto sąvoką su romano tematika. Donelaitis yra ta svarbioji būtybė; visa kita — vestuvinės scenos margumas, lietuvių liaudies dainos, įvairūs dialogai, trigonometrinis bokštas ir pats pasakotojas tik pagalbinės priemonės skyriaus pagyvinimui. Pasibaigus vestuvėms ir po to, kai tas paslaptingas „kopėjas" dingsta, girdisi vien tik tylus Donelaičio balsas. Į tai dėmesį atkreipia pats pasakotojas:

> Dingo viskas, dingo šviesa, ta sklandanti prietema, tas žvilgsnis į tolį, per miškus ir dvi upes. Namai, kaimas, langai — viskas dingo, žmonės dingo.
> Čia mes. Kur?
> Nieko nebegirdėjome: Kad Donelaitis tyliai ėmė kalbėti. Apie praėjusį pavasarį, apie sugrįžusią vasarą su daugybe darbų, apie galingą saulę, kuri savo ugningą skritulį iškėlė kuo aukščiausiai. Dabar ji risis žemyn, lėtai iš pradžių, bet kiekvieną dieną vis greičiau.*(36)*

Fortepijonas, suteikęs Bobrovskio romanui titulą, vaidina Počkos sapnų vizijoje — mediniame bokšte svarbią rolę. Juo simboliškai išreiškiamas Donelaičio meninis sugebėjimas dirbti fortepijonus, Donelaičio noras iškelti meno vertę.

Aštuntas skyrius užbaigiamas ne vien lietuviškų vestuvių aprašymu, bet ir atsiradimu bokšte, kuriame pradeda groti fortepijonas:

> Suskambėjo senas pianinas, išgveręs, kaip be balso. Dar išgirstame: garsas, išsiderinusių stygų akordas.*(37)*

Paskutiniame, devintame skyriuje Počka išgyvena savo „mirtį", bet kalba lyg kad būtų ne jis, o mirštantis Donelaitis kalbąs su savo žmona. Trečiasis pianinas kaip tiktai užbaigtas ir jis — Počka Donelaitis yra atlikęs savo uždavinį. Senu išgverusiu fortepijonu norima poetiškai išreikšti, kas pirmoje romano dalyje epiškai apibūdinama: Gavėno ir Fogto nepasisekimas pastatyti Donelaičio operą.

Nepasisekimas „suskamba" to skyriaus gale, pesimistiškai nuteikdamas skaitytoją, nes meno reikšmė lyg nebeturi jėgų nugalėti visuomeninių problemų. Tačiau paskutinėse romano eilutėse girdisi tartum teigiamesnė gaida, kai Počka pabunda iš vizijos ir išgirsta skatinantį mergaitės balsą.*(38)*

Išvados

Iš pateiktų svarstymų apie *Lietuviškus fortepijonus* išryškėjo Donelaičio, kaip kūrybinio žmogaus ir kovotojo už socialines teises, reikšmė ir svarbumas.

Pradžioje parodėme, kaip paties Donelaičio asmuo teisiogiai ir netiesiogiai paveikia Bobrovskio kūrybos epinę ir lyrinę dalį. Norint tą išryškinti, buvo reikalinga patyrinėti romano struktūrą.

Jei romano pirmoji dalis apima visuomeninę įtampą, vedančią į konfliktus, ir parodo daugiau realią ir lengviau suprantamą plotmę, tai antroji dalis reprezentuoja daugiau lyrinę, mistišką ir sunkiai apčiuopiamą turinio plotmę, kurios tematika susieta su abstrakčiom idėjom apie meną ir kultūrą.

Didelės reikšmės buvo skiriama Donelaičio citatoms, nes jos padėjo iškelti Donelaičio figūrą į tinkamą aukštumą, suteikdamos romano siužetui tęstinumą. Savo svarbesniu reikšmingumu iškeltoji trečioji citata dokumentuoja Donelaičio susirūpinimą socialinėmis problemomis ir kartu tarnauja Bobrovskio dialektinio principo išryškinimui. Bobrovskio dialektinis principas yra lyg variantas žinomosios marksistinės dialektikos, kuri nėra eksplicite formuluojama, o tiktai implicite demonstruojama romano puslapiuose.

Tezę ir antitezę apima vokiečių ir lietuvių priešpastatymas, o sintezėje inkorporuojama Donelaičio ir pagrindinių veikėjų — Gavėno, Fogtos ir Počkos kūrybinės pastangos kultūrinėje ir meno srityje. Sintezė geriausiai išreiškiama Donelaičio tematika, kuria Bobrovskis pakartotinai demonstruoja individualaus kūrybinio darbo prasmę. Donelaitis virsta šių vertybių simboliu.

Kokią galutinę išvadą galima padaryti apie Bobrovskio intencijas *Lietuviškuose fortepijonuose?* Fogtas dažnai, sakytum autoriaus balsu, smerkia valdančiųjų ir valdinių įtemptus santykius. Tiek Bobrovskio, tiek Donelaičio kūryboje smerkiamas vokiečių įsigalėjimas lietuvių daugumos apgyventose srityse. Jų abiejų supratimu, ne tauta eina prieš tautą, bet šovinistiniai reikalavimai stojasi lyg priešai viens prieš kitą. Todėl reikėtų pakeisti egzistuojančios santvarkos struktūrą, kad joje vienos kultūros reikalavimai neturėtų dominuojančios rolės. Iš savo pusės Bobrovskis skelbia tolerantiškumo principą. Jis, Donelaičio asmenyje, lietuvių kultūrinę praeitį paverčia aktualiu dalyku ir iš to išveda dabarties atsakomybę lietuvių tautai. Tik tokiu būdu, dabartį suvedus su praeitimi, galima suprasti ir pažinti savo, t.y. vokiečių tradicijas ir paraleliai pripažinti ir gerbti kitų tautų papročius.

Bobrovskio romane Donelaičio asmuo pastatytas visuomenės ir politinės problematikos centre. Dėmesys atkreipiamas į valdančiųjų ir valdinių santykius, o taipogi ir į nacionalsocializmą, kaip į grėsmę kitų tautų papročiams ir kultūrai. Tuo išreiškiama, kad reikia skirti tautiškumą nuo nacionalinio šovinizmo.

Johaneso Bobrovskio išvedžiojimų išreiškėjas romane yra Kristijonas Donelaitis.

IŠNAŠOS

Dažniau naudojamų sutrumpinimų sąrašas:

J.B., *Lit. Clav.:* Johannes Bobrowski. *Litauische Claviere,* Roman (Muenchen: dtv-Taschenbuch Bd. 695, 1970).

J. B., *Liet. fort.:* Johanesas Bobrovskis, *Lietuviškieji fortepijonai.* Iš vokiečių kalbos (Johannes Bobrowski, *Litauische Claviere,* Berlin: Union Verlag, 1966) vertė Eduardas Astramskas (Vilnius, 1968).

K. D., *Raštai:* Kristijonas Donelaitis, *Raštai* (Vilnius, 1977).

1 Romanas *Lietuviškieji fortepijonai* (Litauische Claviere) ir atskiros romano dalys pirmą kartą pasirodė vokiečių kalboje Rytų Vokietijoje 1966 m.: *Lit. Clav.,* Roman, Berlin (Ost), 1966; *Lit. Clav.,* 3. Kap. (Vorabdruck), *Sinn und Form* 1. H. (1966), S. 18-29; *Lit. Clav.,* 1. und 2. Kap. (Vorabdruck), *Neue Deutsche Literatur,* H. 5, 1966, S. 74-98; *Lit. Clav.,* (Vorabdruck aus dem 6. Kap.), *Berliner Zeitung,* v. 29.5.1966. Vėliau sekė tik ištisi romano leidiniai Vakarų Vokietijoje: *Lit. Clav.,* Roman, Berlin (West), 1976; Lit. Clav., Roman, Muenchen, 1970.

Romanas *Liet. fort.* verstas į danų, olandų, švedų, lenkų ir vengrų kalbas. Išverstas ir į lietuvių kalbą ir sudaro pateiktoje studijoje citatų pagrindą: Johanesas Bobrovskis, *Lietuviškieji fortepijonai,* Vilnius, 1968. Dėl pilnesnių bibliografinių duomenų, plg. Curt Gruetzmacher, *Das Werk von J. B.,* Eine Bibliographie (Muenchen, 1974), p. 33, 101-105, (Antrajai laidai numatytas ir šios autorės sustatytas lietuviškosios literatūros apie J. B. sąrašas. Jame yra Lietuvoje ir išeivijoje pvz. *Metmenyse* 21 — pasirodę vertimai, studijos ir t.t. B. Gajek, *J. B. Chronik,* Einfuehrung, Bibliographie, (Frankfurt/Main 1977).

2 Bobrovskio dialektinis principas yra lyg variantas sunkiai suprantamos marksistinės dialektikos. Žr. *Philosophisches Woerterbuch,* begr. v. Heinrich Schmidt, Neubearb. v. Georgi Schischkoss (Stuttgart, 1969), p. 112-113. O kad yra skirtumų tarp dialektikos principo interpretavimo literatūrinėje sociologijoje ir to paties principo supratimo filosofijoje iliustruoja pvz. Vytautas Doniela, „Marksistinė dialektika", *Metmenys,* 19

(1970), p. 90-100. Toliau itin plg. šio straipsnio dalį „Dialektinis Bobrovskio romano principas", p. 8-13.

3 J. B., *Liet. fort.*, p. 162. (J. B. *Lit. Clav.*, p. 125-126).

4 Žr. Hermann Buddensieg, *Kristijonas Donelaitis, Die Jahreszeiten (Metai)*, Nachdichtung (Muenchen, 1966), p. 145.

5 J. B., *Liet. fort.*, p. 99 (J. B., *Lit. Clav.*, p. 75).

6 *Ibid.*, p. 99-100 (J. B., *Lit. Clav.*, p. 75).

7 *Ibid.*, p. 100 (J. B., *Lit. Clav.*, p. 76).

8 Žr. G. H. F. Nesselmann, *Christian Donalitius, Litauische Dichtungen nach den Koenigsberger Handschriften mit metrischen Uebersetzungen, kritischen Anmerkungen und genauem Glossar* (Koenigsberg, 1869), p. 192 t.t.

9 L. Passarge, *Christian Donelaitis. Litauische Dichtungen uebersetzt und erlaeutert (Halle/Sa., 1894.* Pagal rašytojo našlę Johanna Bobrowski (mergautinė pavardė Budrus), kurią man teko 1973 m. net kelis kartus aplankyti Rytų Berlyne, Bobrovskis, perskaitęs Pasargės vertimą, buvęs iš susižavėjimo lyg apsvaigęs, iš tikrųjų „pasigėręs" (jos žodžiais „betrunken"). Ji tačiau pridūrė, kad Bobrovskis nebuvęs nei Pasargės nei savuoju *Metų* vertimu visiškai patenkintas.

10 J. B., *Liet. fort.*, p. 121 (J. B., *Lit. Clav.*, p. 92).

E. Astramskas versdamas *Lietuviškus fortepijonus* į lietuvių kalbą, be jokios abejonės ir tik su minimaliais skyrybos ženklų pakeitimais, perima Donelaičio citatas iš dabar naudojamo Donelaičio raštų leidinio *(K.D. Raštai)* sekančia tvarka: p. 253 (1 citata), p. 205 (2 citata), p. 243-249 (3 citata) ir p. 131 (4 citata).

11 J. B., *Liet. fort.*, p. 120 (J. B., *Lit. Clav.*, p. 92).

12 *Ibid.*, p. 124 (J. B., *Lit. Clav.*, p. 95). Plg. viršuj išnašą 10.

13 *Ibid.*, p. 139 (J. B., *Lit. Clav.*, p. 106-107). Plg. išn. 10.

14 *Ibid.*, p. 138-139. (J. B., *Lit. Clav.*, p. 106-107). Plg. išn. 10.

15a *Ibid.*, p. 155 (J. B., *Lit. Clav.*, p. 120). Plg. išn. 10.

15b *Philosphisches Woerterbuch*, loc. cit.

16 *Ibid.*, p. 41-42 (J. B., *Lit. Clav.*, p. 32).

17 *Ibid.*, p. 112-113 (J. B., *Lit. Clav.*, p. 85-86).

18 *Ibid.*, p. 78 (J.B., *Lit. Clav.*, p. 60).

19 *Ibid.*, p. 119 (J.B. *Lit. Clav.*, p. 91).

20 "Ich bin dafuer, dass alles immer neu genannt wird, was man so ganz ueblich als 'unbewaeltigt' bezeichnet, aber ich denke nicht,

dass es damit 'bewaeltigt' ist. Es muss getan werden, nur auf Hoffnung". Johannes Bobrowski, *Sebstzeugnisse und Beitraege ueber sein Werk* (Berlin, 1967), p. 15 (sutr.: J. B., *Selbstzeugnisse.* Į lietuvių kalbą vertė K. B.- Ė.)

21 J. B., *Liet. fort.*, p. 15 (J. B., *Lit. Clav.*, p. 12).

22 *Ibid.*, p. 104-107 (J. B., *Lit. Clav.*, p. 79-81).

23 *Ibid.*, p. 105 (J. B., *Lit. Clav.*, p. 79).

24 J. B., *Selbstzeugnisse.*

25 Neaišku, ar Bobrovskis savo vestuvinės scenos aprašyme remiasi vien tik *Metų* vestuvine scena iš „Rudenio gėrybių" (*K. D. Raštai*, p. 175 t.t.), nes yra pagrindo manyti, kad kai kurios smulkmenos, pvz. vestuvininkų vardai, yra paimti iš vieno *Metų* fragmentų: „Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbą" (*ibid.*, p. 69-81).

26 J. B., *Liet. fort.*, p. 146 (J.B., *Lit. Clav.*, p. 112).

27 J. B., *Lit. Clav.*, p. 113 (J. B., *Liet. fort.*, p. 146). Bobrovskio romane žodžio forma „jaunik*as*" (Astramsko vertime teisingai „jaunik*is*", ibid.) nėra bendrinės lietuvių kalbos dalis. Gali būti, kad ši forma yra patekusi į vokiečių rytprūsių (Memellaender) dialektą, kur pasirodo nemažas skaičius lituanizmų (pvz. der Draugs, der Meschkinnis ir t.t.); plg. H. A. Kurschat, *Das Memellaendische ABC* (Oldenburg, 1964). Toliau plg. žodį „Meschkinis" J. B., *Liet. Clav.*, p. 77.

28 J. B., *Liet. fort.*, p. 147-148 (J. B., *Lit. Clav.*, p. 114).

29 Kristijonas Donelaitis, *Raštai* (Vilnius, 1977), Rudenio gėrybės, 120-121, p. 177.

30 J. B., *Liet fort.*, p. 142 (J. B., *Lit. Clav.*, p. 110).

31 *Ibid.*, p. 148 (J. B., *Lit. Clav.*, p. 118).

32 *Ibid.*, p. 148 (J. B., *Lit. Clav.*, p. 115).

33 *Ibid.*, p. 142 (J. B., *Lit. Clav.*, 110). Apie pasyvią jaunamartės rolę lietuviškose vestuvėse žr. K. Brazaitienė, „Lietuvė moteris vestuviniuose papročiuose", *Moteris*, 1975, 1 (p. 6-10), 2 (p. 5-9).

34 J. B., *Liet. fort.*, p. 142 (J. B., *Lit. Clav.*, p. 110).

35 Plg. išn. 10.

36 J. B., *Liet. fort.*, p. 155 (J. B., *Lit. Clav.*, p. 120).

37 *Ibid.*

38 Plg. išn. 3.

NUOTAIKOS

LIDIJA ŠIMKUTĖ

Debesys nepameta kelio.
Vėjas niekad nepaklysta.
Tik mes,
Užmiršę savo tikslą,
Beldžiamės į svetimas duris.

*

Lietaus šokis
Nuplauna veidą,
Sulipina plaukus.

Virš galvos ošia
Sparnų ugnis,
Plunksnų gaisre
Skrenda
Vakaro paukščiai.

Baltuose koridoriuose
Žaidžia šikšnosparniai.
Tavo akys
Varsto šilkines gijas.

*

Nelauktai priėjusi
Sapfos mūza,
Apglėbusi rankomis
Parodė veidrodį,
Kuriame radau savo antrąjį veidą.

*

Mano nerimstanti kakta
Uždengia norus.
Jos tamsiame tinkle
Uždūsta tavo dalia.

*

Kristus praleido mus
dalindamas duoną.
Buddha nepriėmė savo glėbin.
Mefistofelis išjuokė
mūsų nuodėmes,
Nes žvaigždyne piname savo takus.

*

Nežinojimas išsikerojo į tolį.
Beprasmiai žodžiai
Tapo pažinties simboliais.
Sukrėsti norai
Įsiterpė tarp erdvės ir jūros.

*

Mikaldos pranašystės skęsta.
Pažeistas laikas
Pripildė
Baimės bures
Neištartais lūkesčiais.

*

Celibate
Užsidega
Užgęsta ugnis.

Užmiega nerimo vėjas.
Sustingsta nerimo mintis.

*

Kurčiame antradienyje,
Akloje savaitėje
Sulamita palietė džiaugsmą.
O dabar
Kaip nuskriaustas mėnulis,
Ji žvelgia anapus jūros.

*

Aš tik oda —
Juslingas apsiaustas
ant kaulų.
Akys, peržvelgiančios mintį.
Ir geismas —
Nieko nebenorintis.

*

Apleistame sode
Iš pelenų lipdau statulą.

Ji bus baigta,
Kai apalpusi nukris
Popietinė saulė.

LIETUVOS XIX AMŽIAUS ISTORIJOS MODELIO BEIEŠKANT

VINCAS TRUMPA

Neturime aiškaus savojo XIX a. Lietuvos istorijos modelio. Bendriausia prasme kalbame apie okupuoto krašto ir pavergtos tautos istoriją. Bet koks tasai kraštas ir kokia toji tauta? Ar tas kraštas — tai senoji Lietuvos didžioji kunigaikštija su visomis jos gudų, ukrainiečių, rusų ir lenkų žemėmis? Ar etnografinė Lietuva, kuri sudarė tik mažytę buvusios Lietuvos didžiosios kunigaikštijos šiauriavakarinę dalį, neapimančią net visos Vilniaus generalgubernatūros teritorijos? Ar toji tauta — tai anie senieji Lietuvos vadovaujantieji sluoksniai, kurie vis labiau identifikavosi su Lenkija, pasisavindami jos kalbą ir kultūrą, ar nauja XIX a. tipo tauta, atsirėmusi į savo kalbą ir savo kultūrą?

Jeigu rašant apie senesniuosius amžius kalbos reikalas nebuvo labai aktualus, tai rašant apie XIX amžių kalbos reikalo jokiu būdu negalima išleisti iš akių. XIX amžiaus nacionalizmas — visiškai naujas fenomenas Europos istorijoje — pirmiausia ir buvo atsirėmęs į savo kalbą. Kai kas ne be pagrindo vadina jį lingvistiniu nacionalizmu. Simonas Daukantas, kuris nuostabiai greitai suprato naujojo nacionalizmo prasmę, visiškai neklydo, vesdamas paralelę tarp kalbos ir tautos gyvybės. Įžangoje į savo *Būdą* jis rašė, kad lietuvių tauta buvo jau beveik viską praradusi, išskyrus savo

kalbą, kuri, kaip žalia bruknelė, ir didžiausiuose žiemos speiguose dar tebežaliavo ir rodė, kad tauta dar gyva.*(1)* Gal ir nėra reikalo klausti, ar Radvilai ir Sapiegos mokėjo lietuviškai, bet būtina yra klausti, ar Sierakowski ir Kalinowski mokėjo lietuviškai ir suprato Lietuvos kaip etninio vieneto reikšmę. Jeigu jie kovojo už lenkišką ar gudišką Lietuvą, jų negalima laikyti lietuviais, juo labiau Lietuvos didvyriais.

Tuo XIX amžius ir buvo skirtingas nuo kitų mūsų praeities amžių. Kalbos klausimo nekeliant neįmanoma būtų atskirti savojo lietuviško XIX a. istorijos modelio nuo lenkiško, kurį ir pasirinko dauguma mūsų istorijos vadovėlių autorių. Kun. Antanas Alekna bene buvo čia beveik vienintelė išimtis.*(2)*

Kiekvienas istorinio proceso skaldymas (periodizacija) yra daugiau mažiau savavališkas aktas. Tačiau mūsų XIX amžius turi gana gerai apibrėžtą savitą charakterį su labai aiškiomis pradine ir baigmine datomis. Jo pradžia susijusi su 1795 metais, kai senoji Lenkijos-Lietuvos respublika buvo galutinai išparceliuota trijų jos kaimynų. Jis užsibaigė 1918 m. vasario 16 d. aktu, kai etnografinė Lietuva pasiskelbė nepriklausoma demokratine valstybe, nutraukusia visus saitus su visais savo kaimynais. Kaip visa tai atsitiko, ir sudaro Lietuvos XIX a. istorijos turinį, kurio modelį bandysime čia trumpai aptarti.

Nors mūsų XIX amžių reikia skelti į dvi gerokai skirtingas viena nuo kitos puses, tačiau vargu galima sutikti su dabartiniais („tarybiniais") Lietuvos istorikais, kurie pirmąją XIX a. pusę (ligi 1861 m.) laiko tik paprasta XVIII a. tąsa, priklausančia vadinamajai feodalizmo gadynei. O nuo 1861 m. prasidėjusi kapitalizmo gadynė. Ir giliau nestudijavusiam Lietuvos istorijos turi būti aišku, kad tokia

1 S. Daukantas, *Raštai,* I t. (Vilnius, 1976), p. 408.
2 Kun. A. Alekna, *Lietuvos istorija* (Tilžė, 1923).

periodizacija nėra organiškai išaugusi iš paties istorinio vyksmo, bet lyg dirbtinai primesta iš viršaus. Pačios feodalizmo ir kapitalizmo sąvokos perdaug bendros, tinkamos tik patiems elementariausiems istorijos vadovėliams. Kaip feodalinė (baudžiavinė) sistema ėmė irti, taip ir kapitalistiniai gamybos santykiai atsirasti pradėjo jau XVIII a. paskutiniuose ir XIX a. pirmuosiuose dešimtmečiuose.*(3)*

Blogiausia su tuo feodalizmo-kapitalizmo modeliu yra tai, kad jis lygiai vienodai gali būti pritaikintas kiekvienos tautos istorijai, beveik nepalikdamas jai nieko savito, originalaus. Tas modelis apie 1950 metus buvo primestas lenkų istorikams, kurie dar ligi šiol juo negali nusikratyti.*(4)* Tą modelį verčiami taikinti Latvijos ir Estijos istorikai, nors tų dviejų kraštų XIX a. istorija gerokai skiriasi nuo Lietuvos istorijos. Taikant tą modelį beveik visiškai nelieka vietos Lietuvos įjungimui į Rusijos imperiją ir kokios reikšmės (nebūtinai neigiamos) tas turėjo lietuvių tautiniam sąjūdžiui. Maža vietos belieka ir tam pačiam sąjūdžiui, kuris be abejo yra pats pagrindinis ir svarbiausias XIX a. Lietuvos istorijos faktas. Nenuostabu užtat, kad naujausioje akademinėje Lietuvos istorijoje rusų kalba lenininei *Iskrai* paskirta daugiau vietos negu *Aušrai* ir *Varpui.(5)* Reikia tikėtis, kad periodinėje spaudoje keliamas reikalas daugiau reikšmės skirti tautiniam sąjūdžiui ras atgarsio ir istorijos vadovėliuose, juo labiau kad tai iš esmės nesipriešina feodalizmo-kapitalizmo modeliui, tik jo perdaug elementariai ir simplistinei schemai suteikia daugiau turinio ir originalumo.

Dvi datos — dvi Lietuvos

Norint teisingai suprasti Lietuvos XIX a. istoriją reikia pirmiausia išsiaiškinti, kas buvo 1795 m. Lietuva ir kuo ji

3 M. Jučas, *Baudžiavos irimas Lietuvoje* (Vilnius, 1972).
4 M. Kukiel, *Dzieje Polski porozbiorowe* (London, 1963), p. 37.
5 *Istorija Litovskoi SSR* (Vilnius, 1978), p. 238, 215.

tapo 1917-1918 metais. Nors Vasario 16 d. dokumente buvo skelbiama apie nepriklausomos Lietuvos *atstatymą*, tačiau iš tikrųjų 1918 m. Lietuva buvo visiškai nauja valstybė, beveik nieko bendro neturinti su istorine Lietuvos didžiąja kunigaikštija. Tuojau po Vasario 16 d. akto paskelbimo Petras Klimas, vienas iš naujosios Lietuvos architektų, rašė *Lietuvos aido* vedamajame: „Mūsų istorijoje jis (Vasario 16 d. aktas) yra naujos gadynės pradžia". Panašiai galvojo dauguma ano meto veikėjų, atstovaujančių labai platų politinių partijų ir grupuočių spektrą. Tik dr. Jonas Basanavičius sakėsi, kad jo partija esanti senoji Lietuvos didžioji kunigaikštija. Net jeigu tada būtų laimėjusi ir Vinco Kapsuko koncepcija, nebūtų buvę didelio skirtumo. Socialistinė Rusija atsisakė „vieningos ir nedalomos Rusijos" sampratos ir sukūrė Sovietų Sąjungą, kaip tautinių valstybinių ar autonominių vienetų federaciją.

Kad 1918 m. Lietuva buvo naujas politinis organizmas, turėjo pripažinti kiekvienas objektyvus tyrinėtojas. Prof. Mykolas Römeris, naujosios Lietuvos genezės ir konstitucijos aiškintojas, pripažino, kad „mūsų laikų nepriklausoma Lietuvos valstybė iš esmės *nėra* istorinės Lietuvos didžiosios kunigaikštijos tąsa".*(6)* Dr. Juozas Purickis, labai aktyviai dalyvavęs tos naujosios Lietuvos kūrime, taip pat liudijo, kad ruošiant 1922 m. konstituciją „Lietuva iš praeities niekuo pasinaudoti negalėjo. Ta praeitis buvo perdaug tolima, perdaug skirtinga nuo šių laikų gyvenimo, kad būtų galima tada veikusios valstybinės santvarkos principus panaudoti mūsų laikams".*(7)*

Galbūt sunkiau bus susitarti, kas buvo 1795 m. Lietuva. Vieniems atrodė, kad Lietuva, kaip politinis ir tarptautinis organizmas, jau buvo nustojusi egzistuoti gerokai prieš 1795 m., kad ji buvo tik paprasta Lenkijos provincija, kitais

6 Mykolas Römeris, *Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos*, 1 t. (Kaunas, 1937), p. 19.

7 *Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis, 1918-1928* (Kaunas, 1930), p. 112-113.

žodžiais, kad ji buvo *niekas*. Taip maždaug galvojo Ketverių metų seimo vadai, skelbdami Gegužės 3 d. konstituciją, kurioje jau ir Lietuvos vardo nebeliko. Ne tik niekas dėl to neprotestavo, bet toji konstitucija buvo Lietuvos vadovaujančių sluoksnių, ypač jaunimo, politinis idealas per ilgus XIX a. dešimtmečius. Tiesa, Kotrynai II pasisekė sukelti opoziciją prieš tas reformas Targovicos konfederacijos pavidalu, bet visi žinojo, kad tai buvo grynas Petrapilio išmislas.

Iš kitos pusės, mes mėgstame pabraukti, kaip Lietuva ligi paskutiniųjų stengėsi išlaikyti savo valstybinę tradiciją ir paritetą su Lenkija. Tuo atžvilgiu ypač įdomi prof. A. Šapokos vėliausia Didžiojo Varšuvos seimo reformų interpretacija: „Taigi 1791.X.20 Lietuvos atstovai pasiekė tai, ko buvo Lietuva siekusi per 200 su viršum bendrojo su Lenkija sugyvenimo metų. Lietuvos tezė, kad ji yra Lenkijai visiškai lygus respublikos vienetas, laimėjo tada, kai buvo norėta sukurti pirmą abi valstybes apimančią centro valdžią".*(8)* Formaliai tai teisinga. Tiesa, kad tas paskutinis iš visos eilės unijos aktų vadinosi „abejų tautų susižiedavimu" („Zaręczenie obojga narodów"). Bet toje formulėje ne taip svarbūs žodžiai „abi tautos", kas ano meto kalboje reiškė Lietuvos ir Lenkijos vadovaujančius sluoksnius, bet žodis „susižiedavimas", kuris reiškė beveik fiziologinį tų sluoksnių suartėjimą.

Akcentuodami daugiausia Lietuvos didikų pastangas išlaikyti formalų Lietuvos atskirumą nuo Lenkijos, mes negalime ignoruoti fakto, kaip toli buvo nueita bendravimo ir visiškos asimiliacijos kryptimi. Kažin ar tautų analuose rasime kitą tokį atvejį, kur dvi etniškai visiškai skirtingos tautos būtų taip suartėjusios, kad jų tarpusavinius santykius tiksliau galima buvo išreikšti fiziologiniais, o ne teisiniais terminais. Iš tikrųjų jos vis labiau darėsi „vienu kūnu" ir „viena tauta", kaip to reikalavo Liublino unija. Ir tas kūnas vis labiau virto Lenkija, o toji tauta — lenkų tauta.

8 *Lietuvių enciklopedija* (Bostonas), IV t., p. 515.

Prisiminkime tik, kad 1770 m. iš 911 Lietuvos kunigų tiktai 120 mokėjo lietuviškai.*(9)* Žodžiu, Lietuva vis labiau prarado savo etninį ir politinį veidą.

Užtat su etniniu klausimu visiškai nesiskaitė pasidalinimų vykdytojai, dalį lietuviškų žemių (Užnemunę) pasigrobdama Prūsija, kitą didesnę dalį — Rusija. Visiškai nekilo nei klausimo suteikti jai kokį nors autonominį statusą, kaip tai atsitiko su Suomija 1809 m. ir su Lenkija — 1815 m. Buvusiose Lietuvos d. k-jos žemėse buvo įvesta normali gubernijų sistema. Rusijos akimis 1795 m. Lietuva, kaip atskiras politinis ir etninis vienetas visiškai neegzistavo. Rusijos politiniuose sluoksniuose nekilo jokio lietuviško klausimo ligi XIX a. antros pusės. Buvo tik buvusių Lenkijos provincijų arba Lenkijos klausimas.

Žinoma, niekas tada neklausė, ką galvojo liaudis — valstiečiai ir baudžiauninkai — apie 1795 m. Lietuvą. Iš truputį vėlesnių liudininkų galima spėti, kad tai liaudžiai toji 1795 m. Lietuva buvo ponų Lietuva. O tas ponas jau buvo pasidaręs beveik tas pat kaip lenkas, vadinasi, ne savas, bet svetimas ponas. Simonas Daukantas, pats iš tos liaudies kilęs ir jos godas supratęs, turbūt teisingai atspėjo jos nuomonę sakydamas, kad kai „susiedai antpuolę išsidalijo Lietuvos ūkę (suprask, valstybę), svietas (suprask, paprasti žmonės, liaudis) tuo tarpu nuvargęs vampsojo tam dedantis, vildamos naujus ponus malonesnius del savęs rasiąs".*(10)* Panašiai liudijo ir Jonas Goštautas, bajoriškos kilmės, bet demokratinių pažiūrų, vienas iš 1831 m. sukilimo vadų, vėliau emigrantas Prancūzijoje. Esą tame sukilime dalyvavę valstiečiai samprotavo: „Ar maskvėnas ponaus, ar lenkas,

9 S. Bednarski, *Upadek i odrodzenie szkól jezuiskich w Polsce* (Kraków, 1933). Kartais Lenkuose buv. Lietuvos žemės buvo vadinamos Lenkijos kolonija. Ta mintis jau buvo kilusi Liublino seime, ją kartojo lenkai ir 1918-1919 m. Paryžiuje, ž. *Historia Polski,* IV t., 1 d. (1969), p. 267.

10 S. Daukantas, *Raštai,* I t. p. 646.

baudžiauninkas vis tiek bus baudžiauninku, o ponas — ponu". Ir Goštautas visiškai nesistebi tokiu galvojimu.*(11)* Kitoje vietoje tas pats Goštautas dar griežčiau nusako liaudies pyktį: „Laisvė, kuri buvo prieš prijungiant Lietuvą prie Rusijos, buvo blogesnė už didžiausią nelaisvę". Įdomu, kad tarp priekaištų, kuriuos liaudis darė ponams, buvo ir tas, kad jie nebemokėjo lietuvių kalbos. Be abejo, nei ta pati liaudis, nei iš jos išėjusi inteligentija negalėjo 1795 m. Lietuvos laikyti idealu, kurio būtų verta siekti ir dėl kurio būtų verta kovoti.

Taip suniekėjusi buvo 1795 m. Lietuva. Kaip iš jos išaugo 1918 m. Lietuva — štai mūsų XIX a. istorija. Tautų analuose turbūt taip pat sunkiai rasime kitą tokį atvejį, kur beveik iš nieko tauta per palyginti trumpą laiką tampa sąmoningu savo likimo kalviu. Tame sudėtingame procese veikė trys galingi varikliai: lenkų — rusų konfliktas; lietuvių — lenkų konfliktas; ir lietuvių — rusų konfliktas. Tai ir sudarė mūsų XIX amžiaus dinamiką.

Lenkų — rusų konfliktas

Tuojau pat reikia pasakyti, kad nei vieno tų konfliktų nereikia perdėti. Garsiausiai prasiveržDavo lenkų-rusų konfliktas, tačiau, kaip teisingai pastebėjo W. Feldmanas, po 1815 m. net ir pačioje Lenkijoje „niekas negalvojo apie nutraukimą ryšių su Rusija". Aplamai po daugiau negu dviejų dešimtmečių revoliucijos ir karų pasaulis jautėsi pavargęs, troško taikos ir ramybės. Užtat ir tas konfliktas greičiau buvo tik duslus požeminis dunksėjimas, kurį tik su geru seismografu galima buvo pajusti. Labai sudramatizavo pirmąjį to konflikto etapą Adomas Mickevičius ir kiti vadinamos Didžiosios emigracijos laisvės kovotojai, bet kai

11 J. Goštautas, *Ponas Teisėjaitis arba pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją* (Vilnius, 1967), p. 86.

prisimeni, kaip šiltai tas pat Mickevičius, kaip tremtinys, buvo priimtas Rusijoje, kaip jam atsidūrus Paryžiuje ir susirgus Rusijoje buvo renkamos aukos, o jam mirus net buvo siūloma pastatyti paminklas tam „garsiajam mūsų priešui", turi pripažinti, kad XIX a. konfliktai toli gražu nebuvo tokie barbariški ir nehumaniški, kaip XX a. konfliktai.

Lenkijos ir Lietuvos vadovaujantiems sluoksniams valstybės praradimas buvo didelis smūgis. Daug kas galvojo, kad kartu su valstybe žlugs ir lenkų tauta bei kalba ir kad jau pats laikas rinktis naują tautą ir pasidaryti austru, prūsu arba rusu. Net toks paskum emigracijoje karštas patriotas, legionininkų himno autorius Juozapas Wybickis (1747-1822) Lenkijos likimą lygino su Trojos, Kartaginos ir Spartos likimu. O Lietuvos vadovaujantieji sluoksniai dūsavo dar ir dėl to, kad jiems ir mirti neleidžia kartu su lenkais. Tačiau po pirmo smūgio jie greitai atsikvošėjo ir ėmė svajoti vėl apie susijungimą su Lenkija, kuri po 1815 m. gavo gana plačią autonomiją ir labai demokratišką konstituciją. Akylus ano meto Lietuvos nuotaikų stebėtojas Stanislovas Moravskis (1802-1853) rašė, „kad visi, kurie žinojo, ko nori, kurie žinojo, ko nenori, ir kurie aplamai nieko negalvojo, visi troško ir ilgėjosi, kad Lietuva vėl susijungtų su Lenkija ir naudotųsi su ja tomis pačiomis gėrybėmis".*(12)*

Ne tik troško, bet ir darė viską, kas tik buvo galima. Užtat Vilnius dažnai buvo kovingesnis už Varšuvą. Brolių Ciecierskių sąmokslas, filomatų-filaretų ir kitų moksleivių bylos, 1831 m. sukilimas, Simono Konarskio konspiracija, „naujosios Lenkijos" sąjūdžiai šimtmečio viduryje — visa tai liudijo, kaip toli ta laisvės kova siekė. Įdomu, kad ir patys žymieji Didžiosios emigracijos vadai — Adomas Čartoriskis

12 S. Morawski, *Kilka lat młodości mojej w Wilnie* (1959), p. 267.

ir Jokimas Lelevelis — buvo suaugę su Vilniaus universitetu, kaip ir du didžiausi poetai — A. Mickevičius ir Julius Slovackis.

Bet ar dėl to jau tą konfliktą galima paversti lietuvių-rusų konfliktu, kaip tai dažnai daroma mūsų istorijos vadovėliuose ir istorinėje literatūroje? Niekas tada jo taip nevadino: nei patys Lietuvos vadovaujantieji sluoksniai, nei Vilniaus universiteto studentai bei Kražių ir Kėdainių moksleiviai, nei caro administracija Petrapilyje bei Vilniuje, nei juo labiau Lietuvos liaudis, kuri lyg rodos nuolat kartojo: ne mūsų pupos, ne mūsų ir kiaulės.

1795 metų Lenkija buvo visiškai ne tas pat, kaip 1795 m. Lietuva. Teisingai sako prof. Marijonas Kukielis, gražios Lenkijos XIX a. istorijos autorius, kad 1795 m. Lenkija nebuvo išgverusi valstybė; ji buvo pasinešusi į reformas, pažangi, pilna gyvybės, pasitikėjimo savo jėgomis ir savo ateitimi.*(13)* Gegužės 3 d. konstitucija buvo ateinančių Lenkijos kartų idealas, o galantiškas Tado Kosciuškos sukilimas kaitino tų kartų kovos dvasią. Lenkų kultūros ekspansijos prasme Lenkija XVIII a. pabaigoje buvo pasiekusi daugiau negu bet kada praeityje. Tą netrukus įrodys nepaprastas tos kultūros suklestėjimas Vilniaus universitete.

Nėra nei mažiausios abejonės, kad tais idealais ir ta kovos dvasia buvo užsikrėtusi ir Lietuva, ypač jos mokyklinis jaunimas. Ano meto Lietuvos mokyklos, išskyrus kai kurias parapijines mokyklas, ne tik buvo totališkai lenkiškos, ne tik jose nebuvo mokoma lietuvių kalbos, bet dargi vedama kova prieš ją, prieš visokius vadinamus „litvinizmus". Suprantama, kad tokiose mokyklose auklėjamas jaunimas persiėmė patriotine lenkiška dvasia. Tai ypač išryškėjo moksleivių bylose 1823-24 metais ir 1831 m. sukilime. Jų siekimuose niekur neiškilo ir negalėjo iškilti Lietuva, kaip atskiras

13 M. Kukiel, *Dzieje Polski porozbiorowe* (1963), p. 37.

nacionalinis vienetas,*(14)* nes tokio nacionalinio vieneto dar ir iš viso nebuvo. Būti laisvu, reiškė pasidaryti lenku. Net ir lietuviškuose 1831 m. atsišaukimuose žmonės buvo raginami būti lenkais, nes ir „Dievas su lenkais", o Trakų apskrities sukilimo akte tiesiog buvo skelbiama: „Norime ir savo pareiga laikome sudaryti su Lenkija vieną tautą ir jėgą ir viena konstitucija vadovautis".

Nieko nuostabaus užtat, kad ir rusų valdžia į tą kovą žiūrėjo, kaip į kovą prieš lenkų įtaką Lietuvoje.

Iš esmės padėtis nepasikeitė ir 1863 m. sukilime, kurį Mikalojus Akelaitis teisingai pavadino „lenkų vaina su maskoliais".*(15)* Įdomu, kad to paties Akelaičio žiniaraščio (laikraštėlio) lenkiškas pavadinimas skambėjo taip: „Wiadomosci o *Naszej* Wojnie z Moskalami" („Žinios apie *mūsų* karą su maskoliais"). Verta čia pabraukti žodį „mūsų". Kodėl Akelaitis negalėjo to žodžio pavartoti lietuviškajame to laikraštėlio pavadinime, juk jis buvo aiškus unijos su Lenkija šalininkas? Nežinau, ar kas nors yra bandęs atsakyti į tą klausimą. Galima būtų tik spėti, kad Akelaičio sąmonėje jau brendo dviejų Lietuvų samprata: senosios lenkiškosios Lietuvos ir naujosios lietuviškosios Lietuvos, kurios labui jis nemažai buvo pasidarbavęs. Jis žinojo, kad 1863 m. sukilimas dar tebebuvo už lenkiškąją Lietuvą, užtat jam ir tiko „lenkų vainos su maskoliais" pavadinimas. Pavadinus tą sukilimą „mūsų vaina su maskoliais" implikuotų tą naująją lietuviškąją Lietuvą, kuriai dar per anksti buvo pradėti kariauti su rusais. Lietuvių-rusų konfliktas dar nebuvo gimęs. Dar vis tebevyko lenkų-rusų konfliktas. Neturėdamas ką daug pasakyti apie tą „vainą" Lietuvoje (jis ją vadina tik „vainele"), Akelaitis apgailestavo, kad jo paties Augustavo gubernija buvo visiškai apsnūdusi ir pasidžiaugė tik, kad

14 M. Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje* (Kaunas, 1970), p. 458.

15 *Prasa tajna z lat 1861-1863*, 3 dalis (1970), p. 194-8.

Lietuvoje į sukilimo viršūnes kartais prasimušdavo paprasti valstiečiai (mini Adomo Bitės ir Mykolo Puidoko pavardes). Rodos, tuo jis lyg norėjo pasakyti, kad ar jau ne laikas pradėti galvoti apie naujus Lietuvos vadovaujančius sluoksnius.

Lietuvių-lenkų konfliktas

Niekas ligi šiol nėra nuodugniau tyrinėjęs lietuvių-lenkų santykių XIX amžiuje. Tie santykiai vystėsi dviejose plotmėse: tarp Vilniaus ir Varšuvos ir Lietuvos viduje. Pirmoje plotmėje galima buvo tik klausti: ar Lietuvos lenkai kuo nors skyrėsi nuo Lenkijos lenkų, nes apie gyvą lietuvių tautą Varšuva taip pat nieko nežinojo, kaip ir Petrapilis. Lietuvių tauta jiems tebuvo kažkur nuskendusi praeityje ir ji niekados nebesugrįš. Iš tiesų Varšuva nedaug težinojo ir ne labai norėjo žinoti ir apie savo laiko Lietuvos lenkus, kaip paprastai sostinei ne labai įdomu, kas dedasi provincijoje. O Lietuva jiems ir tebuvo Lenkijos provincija arba kolonija. Į žmogų iš Lietuvos Varšuvoje žiūrėjo su tokia pačia nuostaba lyg jis būtų atvažiavęs iš Amerikos. Taip bent liudijo vilniškių *Gatvės žinių* („Wiadomosci Brukowe") korespondentas ir tai pačiu Vilniaus universiteto klestėjimo metu. Toms pačioms *Gatvės žinioms* ypač sunku tai suprasti, kadangi joms Lietuva buvo ta pati Lenkija („kraj nasz polski"), o jie, šubravcai, tokie pat, gal dar geresni, kaip Varšuvos lenkai. Tik pats Varšuvos elitas (Stanislovas Staszic) suprato, kad jeigu tuo metu lenkų kalba ir kultūra nebūtų pražydusi Vilniuje, kažin ar ji būtų išsilaikiusi ir visoje Lenkijoje.

Tiesa, jie dar kartais tebesivadino lietuviais, bet tarp tokio lietuvio ir lenko nebuvo prieštaravimo, kaip nėra prieštaravimo tarp brito ir anglo. Gražiai tą išreiškė A. Mickevičius savo *Piligrimų knygose*. Koks skirtumas, klausė Mickevičius, jeigu vienas sūnus vadinasi Vladislovas, o kitas — Vytautas.

Jų abejų pavardė — lenkas. Nebuvo didelio skirtumo ir jų ateities perspektyvose; gal tik Vilniaus lenkuose buvo populiaresnė unijos idėja, o Varšuvos — vieningos tautinės Lenkijos valstybės, kaip ją suprato Ketverių metų seimas ir Gegužės 3 d. konstitucijos autoriai. Lietuva turėjo būti tik dar kelios lenkų vaivadystės. Vėliau, po 1863 m. sukilimo, daugiausia rusų administracinių organų spaudžiami, jie ėmė vengti ir lietuvio ir lenko vardo, nusikaldami naują „kraštiečio" („krajowiec") pavadinimą. Iš tų kraštiečių išsivystė galinga lenkų federalistų srovė, kovojanti už didžiąją Lenkiją, į kurią įeitų Lietuva, Gudija ir Ukraina.*(16)*

Tačiau staiga ir beveik netikėtai XIX a. pradžioje pačioje Lietuvoje iškilo lietuvių-lenkų santykių klausimas. Žemaičiuose (o gal ir Vilniuje?) atsirado lietuvių patriotų būrelis, kuriam be garsios Lietuvos praeities parūpo dar ir dabartinė lietuvių tauta su savo kalba, papročiais, liaudies kūryba. Paprastai tai vadinama lituanistiniu sąjūdžiu, bet gal bus ne perdaug tai pavadinti ir lietuvių tautiniu sąjūdžiu, kuriam Simonas Stanevičius net savotišką himną parašė („Šlovė žemaičių"). Tas sąjūdis rado atgarsio ir kitur Lietuvoje, traukdamas į savo pusę tokį kun. Antaną Strazdą, bet kartu truputį baimės įvarydamas tiems lietuviams, kurie jau buvo susigyvenę su lietuvio-lenko tapatybės idėja. Iš čia turbūt ir tos šubravcų ir jų *Gatvės žinių* patyčos iš Dionizo Poškos Baublio, į kurias galima žiūrėti, kaip į pirmą lietuvių-lenkų konflikto apraišką. Ar tik ne tokiems skrupulams išsklaidyti tas pat Stanevičius ir bus parašęs savo garsiąją pasakėčią „Arklys ir meška", kad lietuvių (žemaičių) tautinis sąjūdis nebūtinai bus priešingas unijinėms idėjoms. Truputį vėliau, XIX a. viduryje, Mikalojus Akelaitis, pats valstietis,

16 Apie tai įdomius svarstymus parašė žymus vilnietis, teisininkas prof. Zigmantas Jundzillas „Z dziejów polskiej myśli politycznej na ziemiach b. W. X. Litewskiego", *Alma Mater Vilnensis* (1958), p. 40-85. Jis kalbos nelaikė būtinu tautybės atributu.

bet mėgęs draugauti su ponais, labai rūpinosi lietuvių kalba ir kultūra, bet kartu karštai agitavo už Lietuvos-Lenkijos uniją, kuri esą nebūtinai turėtų reikšti Lietuvos sulenkinimą.*(17)*

Panašiai galvojo ir Antanas Baranauskas, rašęs gražias lietuviškas eiles ir rūpinęsis lietuvių kalba, bet taip pat nuoširdžiai ir karštai tikėjęs lietuvių-lenkų unija. Kai kas jam priskiria ir „litvomano" žodžio išradimą,*(18)* o karštuolis J. Tumas-Vaižgantas jį net išgama pavadinęs. Iš antros pusės, varšuviniai lenkai tą patį Baranauską, kaip ir Mikalojų Daukšą, laikė tokiais litvomanais, kurie rūpindamiesi savo tauta nenorės tos jaunosios Lietuvos jėga atplėšti nuo lenkybės.*(19)*

Iš tikrųjų tada, XIX a. paskutiniais dešimtmečiais, ir pačioje Lietuvoje lietuvybės skatinimas dar atrodė toks nenatūralus ir neprotingas daiktas, jog jis galėjo atsirasti tik nesveikų smegenų galvose. Iš čia ir litvomano, kaip tautinio, o gal ir religinio, fanatiko vardas. Ypač Lietuvos dvaruose. Gabrielė Petkevičaitė, kuri labai gražiai laviravo tarp dvaro ir kaimo (tokie tada buvo ir V. Putvinskis, ir J. Juškytė, ir Lazdynų Pelėdos ir daugelis kitų), prisiminė: „Man pačiai teko girdėti sulyginant žmonių inteligentų ginčų: ar litvomanija yra tikybinė sekta, ar tik limpamoji protligė (psichozė), tarp jaunuomenės siaučianti".*(20)*

---

17 A. Janulaitis, *Mikalojus Akelaitis* (Vilnius, 1969), p. 34.

18 J. Bagdonas, *Iš mūsų kovų ir žygių*, I (1930), p. 11.

19 A. Brückner, „Polacy a Litwini", rink. *Polska i Litwa w dziejowyn stosunku* (1914), p. 389.

20 G. Petkevičaitė, *Krislai* (Vilnius, 1966), p. 467. Įdomu, kad kaip Lietuvoje litvomanų-lenkomanų ginčas, taip Suomijoje buvo gyvas finomanų-svekomanų ginčas. Svekomanai buvo unijos su Švedija šalininkai. A. V. Igelstrom „Finlandija" leidinyje *Formy nacionalnogo dviženija v sovremennych gosudarstvach* (1910), p. 625-653.

Litvomanų-lenkomanų ginču lietuvių-lenkų konfliktas pačioje Lietuvoje pasiekė aukščiausio laipsnio. Jis neišvengiamai buvo aštrus ir piktas, kaip paprastai būna tos pačios šeimos ginčai. Maironis „Jaunojoje Lietuvoje" prisimena:

Tikėjos prikelti kapus Gedimino
Ir kalbą senovės gadynės,
Užtai litvomanais visi išvadino
Ir net piktadariais tėvynės.

Tų litvomanų iš tikrųjų buvo tik saujelė. Ir Basanavičius su Petru Vileišiu, ir Kudirka su Jablonskiu susirašinėjo dar lenkiškai. Pastarasis vėliau prisimindamas Marijampolės gimnazijos laikus ir pasikalbėjimus (žinoma, lenkiškai) su Kudirka, rašė: „Aukštosiose klasėse buvau drauge su V. Kudirka. Ir mudu to mūsų gyvenimo negerumus suprasdavova — pasikalbėdamu išrasdavova, kad nereikią savos kalbos gėdytis, tik sakydavova, kad nereikią visur savo kalba verstis, kad tik pasiutėliai („szalency") galį svajoti apie lietuviškosios kalbos įsigalėjimą viešajame mūsų krašto gyvenime, apie visokius *savus* to gyvenimo raštus, apie *savo* laikraštį, apie *savą* literatūrą, apie *savus* Kraševskius, Mickevičius . . ."*(21)*

Didžiausias tų savų raštų, savos literatūros ir savos kultūros stabdys buvo ne carinė administracija, bet tas daugumos (Maironis sako „visų") įsitikinimas, kad Lietuva pati viena negalės gyventi, kad ji savo likimą turės būtinai susieti su Lenkija. Kas kitaip galvoja, tas yra pamišėlis, „piktadaris", dabar pasakytume, disidentas, kurio vieta kalėjime arba psichiatrinėje ligoninėje. Dar 1911 M. Römeris rašė *Lietuvos žiniose,* kad nors ir gerokai pažengta tautinio atgimimo keliu, „tačiau da nepasisekė jai sulaužyti Lietuvos

21 A. Piročkinas, *Prie bendrinės kalbos ištakų: J. Jablonskio gyvenimas ir darbai 1860-1904 m.* (Vilnius, 1977), p. 24. Žodį „szalency" Jablonskis verčia pasiutėliu. Iš tikrųjų čia geriau tiktų pamišėlio žodis.

lenkų pasenėjusios pažiūros, kuri į Lietuvą žiūri kaip į Lenkijos parubežiaus dalį ir į lietuvių tautą kaipo į lenkų tautos atskalą".*(22)*

Kaip žiūrėjo Varšuvos lenkai į lietuvių tautinį sąjūdį ir į litvomanų-lenkomanų ginčą? Reikia tuojau pat pasakyti, kad tikrieji lenkai su nemažu susidomėjimu sekė tai, ką *Dziennik Poznanski* 1883 m. pavadino „lietuviškuoju fenomenu" („objaw litewski"). Jiems tai buvo netikėta ir mažai suprantama, nes jie taip pat buvo įpratę prie mickevičinės lenko-lietuvio sampratos. Nieko blogo nematė, jei lietuviai („žemaičiai") melsis lietuviškai iš lietuviškų maldaknygių. Bet kai paaiškėjo, kad *Aušra* ir kiti lietuviški laikraščiai eina toliau negu lietuviška maldaknygė, lenkų spauda tiesiog piestu šoko prieš lietuvių tautinį sąjūdį, laikydami jį rusų ar net ir vokiečių pagimdytu. Tai nusitęsė maždaug ligi 1918 m.*(23)*

Lietuvių-rusų konfliktas

Sunkiausia šaltai ir nešališkai kalbėti apie lietuvių-rusų santykius XIX amžiuje. Faktas, kad XVIII a. pabaigoje Lietuvos žemės buvo įjungtos į Rusijos imperiją savaime tuos santykius pastato į nuskriaustojo ir skriaudėjo poziciją. Taip daugumoje mūsų istorijos vadovėlių tie santykiai ir vaizduojami. Šiuo atžvilgiu didelio skirtumo nėra tarp nepriklausomybinių („buržuazinių") ir dabartinių („tarybinių") istorikų. Pastarieji norėtų tik visą kaltę suversti ant carinės valdžios, daugiau ar mažiau teisindami pačią rusų tautą, ypač jos

22 G. Petkevičaitė, *Pasikalbėjimai* (1967), p. 757. Pacitavus tuos žodžius Petkevičaitė pastebėjo, kad bene Rõmeris ir buvo vienintelis, kuris suprato savo krašto piliečio pareigas.

23 J. Ochmański, *Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku* (1965), p. 178-197. Apie vėlesnius laikus P. Lossowski, „Litewski ruch narodowy w polskiej myśli politycznej 1883-1914", rinkinyje *Polska i jej sąsiedzi* (Wroclaw, 1975), p. 119-157.

pažangiuosius („demokratinius"), socialistinius ir revoliucinius sluoksnius. Iš tikrųjų valdžia yra taip pat esminis kiekvienos valstybės elementas kaip žmonės (tauta) ir žemė (teritorija). Mūsų atveju carinė valdžia kartais geriau suprato lietuvių tautos interesus negu, pavyzdžiui, kai kurie dekabristai arba socialistai. Norint teisingai suprasti lietuvių-rusų santykius, reikia labai gerai įsisąmoninti, kas buvo 1795 m. Lietuva. Užtat šiame straipsnyje taip labai šį momentą ir akcentuojame.

Taigi kalbame apie lietuvių-rusų, ne apie Lietuvos-Rusijos santykius. Daug kas tų dviejų dalykų neskiria. Ligi XVIII a. galima buvo ir reikėjo kalbėti apie Lietuvos didžiosios kunigaikštijos ir Maskvos, vėliau Rusijos imperijos santykius. Bet tų santykių negalima perkelti į XIX amžių, nes, kaip minėjome, Lietuva, kaip politinis ir valstybinis vienetas, nustojo egzistavusi anksčiau negu jos žemės buvo prijungtos prie Rusijos. Tos žemės buvo prijungtos prie Rusijos ne kaip atskiras politinis ir socialinis vienetas, bet kaip Lenkijos valstybės dalis. Ilgą laiką jos ir sudarė pagrindinį lenkų-rusų konflikto objektą, kurio negalima automatiškai paversti lietuvių-rusų konfliktu. Pirma turėjo susižiesti lietuvių tauta, kaip atskiras politinis ir socialinis vienetas, kad galėtų gimti jos santykiai su kitomis tautomis. Tame tautos formacijos procese, kuris ir buvo pagrindinis Lietuvos XIX a. istorijos faktas, Rusijos vaidmuo nebuvo vien tik neigiamas, kaip daug kas galvoja. Dažnai atsitiktinai, o kartais ir sąmoningai Rusija prisidėjo prie tos formacijos, ne tik kovodama su lenkų įtaka Lietuvoje, bet ir tiesiogiai palaikydama lietuvių (žemaičių) gimines, kai dar apie tautą buvo per anksti kalbėti.

Nežinia, ar iš tikrųjų Kotryna II Rusijos politinę programą naujai prijungtose buv. Lietuvos d. k-jos žemėse nusakė trimis prancūziškais žodžiais — depoloniser, decatholiciser, demoraliser (nulenkinti, nukatalikinti, nudorinti), tačiau būdinga, kad toje programoje nerandame žodžio

„delithuaniser" (nulietuvinti). Ne tik nulietuvinimo klausimas nekilo Kotrynos II galvoje, tokio klausimo dar nekėlė nei garsusis Muravjovas, kuris aplamai uoliau vykdė Kotrynos II politiką negu visa eilė Vilniaus generalgubernatorių prieš jį ir po jo. Teisingai rašė dr. Jonas Totoraitis maždaug prieš 60 metų: „Ir jam (Muravjovui) ir ištvirkėlei carienei lietuvybė išrodė tokia menka, kad jiedu neminėjo jos tarp griaujamų daigtų. Juodu mintijo, kad lietuvybė jau mirus savaime".*(24)*

Vis dėlto nuo XIX a. pradžios jau galima kalbėti apie šiokius tokius lietuvių-rusų santykius. Jie buvo dvejopo pobūdžio: iš vienos pusės, individualinės rusų etnografų, kalbininkų, istorikų pastangos supažindinti rusų šviesuomenę su lietuvių kalba ir tauta. Iš antros — kovodama su lenkų įtaka Lietuvoje Rusija, dažniausiai to visiškai nenorėdama, sudarė palankesnes sąlygas lietuvių tautai vystytis. Kaip žinia, jau Kotryna II tvirtino, kad prisijungdama tas žemes, Rusija nebuvo nieko Lenkijai skolinga, ji tik susigrąžino tai, kas nuo jos buvo atplėšta ir kas Lenkijai niekados nepriklausė. Niekas jos per daug negali kaltinti, kad ji tose žemėse visiškai nepastebėjo lietuvių tautos, nes toji tauta dar ir pati savęs nebuvo susiradusi. Povilas I, nekęsdamas motinos, atsisakė jos politikos ir favorizavo lenkišką Lietuvą. Jo sūnus Aleksandras I, savo draugo ir užsienio reikalų ministerio Adomo Čartoriskio įtakojamas, žengė dar žingsnį toliau ir kurį laiką vazojosi su mintimi, kad reikia Lietuvą „grąžinti" Lenkijai. Bet čia jam kelią pastojo rusiškasis nacionalizmas, kurį žadino ne tik Napoleono galybės sutriuškinimas, bet ir lenkiškasis nacionalizmas, kuris Vilniuje pasireiškė stipriau negu Varšuvoje. Iš čia ir prasidėjo tas chroniškas lenkų-rusų konfliktas, apie kurį kalbėjome anksčiau.

24 J. Totoraitis, *Lietuvos atgijimas* (Chicago, b.d.), p. 21. Šioje nedidukėje knygelėje teisingai nušviestos mūsų tautinio sąjūdžio ištakos ir lietuvių-lenkų-rusų santykiai. Įžangoje autorius prisipažįsta, kad jam daug kur talkino kun. P. Būčys.

Kadangi tame ginče lenkai visą laiką buvo pralaimėjusių pusėje, jų įtaka Lietuvoje mažėjo: mokyklose, seimeliuose, teismuose, pagaliau, po 1863 m. sukilimo ir bažnyčioje. 1840 m. Vilniaus generalgubernatorius F. Mirkovičius pareiškė Vilniaus šlėktai: „Laikas suprasti, kad jūsų šlovės amžius jau pasibaigė".*(25)* O 1860 m. pats caras Aleksandras II tame pačiame Vilniuje kalbėjo: „Pasakykite bajorams, kad aš jais esu nepatenkintas, tegul žino ir jie, ir Europa, kad čia ne Lenkija".*(26)* Vos keleriems metams ir dar vienam sukilimui praūžus maždaug tą patį pasakė ir vysk. Motiejus Valančius savo pamoksle Kauno katedroje. Jis patarė laikytis savo kalbos ir „nesekti paskui savo kaimynus lenkus, tegu jie savo sviruojančiu nepastoviu būdu tvarko savo reikalus kaip išmano". Nors ir netikėdamas, kad Lietuva kada nors bus „savistovi tauta", jis jai siūlė eiti skirtingu nuo lenkų keliu. Žinoma, Valančius ir pats turbūt netikėjo, kad kada nors lietuviai pamils rusus kaip savo brolius.*(27)* O gal? Jeigu galima buvo pamilti lenkus, kodėl ne rusus. Jau kadaise minėtasis dr. Stanislovas Moravskis prileido mintį, kad gal kada tą naują panelę Rusiją bus galima pamilti, kaip savo tėvą ir motiną.

Gyvenimas nuėjo kitu keliu. Kol rusai tramdė lenkų įtaką Lietuvoje, širdies neskaudėjo. Bet kai jie pradėjo lenkiškumo vietoje brukti rusiškumą į mokyklas, spaudą ir ypač į bažnyčią, visi piestu stojo. Prie to prisidėjo ir dažniausiai labai obskurantiška, grobuoniška, žemos moralės, pilna tuščios didybės ir įsivaizdavimo, mėgstanti kur reikia ir nereikia rodyti savo galybę, nesiskaitanti ne tik su žmogaus teisėmis, bet ir su gero elgesio taisyklėmis vietinė rusų

25 D. Fajnhauz, *Ruch konspiracyjny na Litwie i Białorusi 1846-1848* (Warszawa, 1965), p. 18.

26 A. Janulaitis, *Mikalojus Akelaitis* (Vilnius, 1969), p. 51.

27 Kun. A. Alekna, *Žemaičių vysk. Motiejus Valančius* (Čikaga, 1975), p. 170-1.

administracija. Iš čia ir prasidėjo tas lietuvių-rusų konfliktas, kuris užpildė žymią dalį paskutinių XIX amžiaus ir pirmojo XX a. dešimtmečio istoriją. Jį dar aštrino siauros nacionalistinės tendencijos Petrapilyje ir Lietuvoje. To konflikto pasėkoje lietuvių tauta subrendo ir prinoko jeigu ne visiškai nepriklausomam gyvenimui, tai bent pilnai kultūrinei ir politinei autonomijai. Dėl karo ir revoliucijos Rusija pasidarė mažesnė kliūtis į Lietuvos nepriklausomybę negu Lenkija.

Buvo ir kita lietuvių-rusų santykių pusė, kylanti iš individualių pastangų pažinti lietuvių kalbą, papročius, liaudies kūrybą, kultūrą plačia šio žodžio prasme. Kai *Gatvės žinios* ir visokios „grandesos" (kilmingos ponios) be didelės pagarbos atsiliepė apie Poškos Baublio senienas, o Vilniaus universiteto cenzoriai nenorėjo praleisti jokios lietuviškos knygelės, to paties universiteto rusų kalbos ir literatūros profesorius Ivanas Loboika (1786-1861) informavo apie tai grafą Rumiancevą, kuris tada organizavo istorinį muziejų Petrapilyje. Tas pat Loboika stebėjosi, kodėl universitetas turėjo net du hebrajų kalbą žinančius cenzorius, o nei vieno lietuvių kalbą mokančio. Loboika palaikė ryšius su visa eile žemaičių studentų ir rašto žmonių ir net galvojo apie lietuvių kalba žurnalą, kuriam esą netrūktų nei skaitytojų, nei rašytojų tarp žemaičių dvarininkų ir dvasiškių.*(28)* Negalima pamiršti, kad visa tai dėjosi garsiosios filomatų-filaretų ir kitų moksleivių bylos metu, kurią patys rusų valdininkai ir lenkų propagandistai baisiai išpūtė, paversdami tiesiog imperijos karu su vaikais. Kai netrukus po to mirė Aleksandras I, D. Poška, S. Stanevičiaus raginamas, parašė elegiją („raudą"), kurioje, tarp kita ko,

28 A. Kaupuža, „XIX a. pradžios Lietuvos kultūros veikėjai pagal prof. I. N. Lobojkos susirašinėjimą su N. P. Rumiancevu Muziejaus steigėju", *Literatūra*, X (1967), p. 165-199. Kartais Petrapilio cenzoriai buvo palankesni lietuviškiems leidiniams negu Vilniaus universiteto cenzoriai.

skelbė, kad „lygiai anas (caras) mylėjo lenką ir maskolių". Galima būtų klausti, kodėl Poška čia vietoje lenko neįrašė lietuvį arba žemaitį. Atsakymas paprastas: jis nenorėjo meluoti. „Lenkas" ir „maskolius" čia reiškė ne atskirą žmogų, bet visą lenkų ir rusų tautą. Aleksandras I galėjo jas mylėti, dėl to kad jis jas žinojo ir pažino. Jis negalėjo nei mylėti nei neapkęsti lietuvių tautos dėl to, kad jis jos visai nežinojo ir nepažino. Iš teisybės, dar ir pačiam Poškai nebuvo aišku, kas toji lietuvių tauta. Jis gerai pažinojo lietuvių ir žemaičių mužiką, bet tauta negali susidaryti iš vienų mužikų.

Šalia I. Loboikos buvo ir kitų rusų kalbininkų ir etnografų, kurie domėjosi lituanistiniais dalykais (Keppenas, Preisas ir kt.) bet turbūt pats reikšmingiausias buvo Aleksandras Hilferdingas (1831-1872), kuris į mūsų istorijos vadovėlius be reikalo pakliuvo, kaip rusifikatorius ir kitoks niekadėjas, nors jį gana palankiai vertino mūsų tautinio sąjūdžio pionieriai (J. Basanavičius, Šliūpas ir kt.). Hilferdingui jau rūpėjo ir politinis lietuvių tautos likimas (apie jį plačiau esame rašę 1973 m. *Metmenyse,* t. 25).

Net ir po to, kai įsiliepsnojo lietuvių-rusų konfliktas dėl mokyklos, dėl spaudos ir dėl bažnyčios, rusų intelektualiniuose sluoksniuose būdavo nemaža simpatijos lietuvių tautai. Prof. V. Merkio apskaičiavimu, spaudos draudimo klausimu dauguma rusų laikraščių ir žurnalų buvo lietuvių pusėje.*(29)* Užtat lietuvių-rusų santykiai XIX a. neišsivystė į tautinį antagonizmą, kaip, sakysime, lenkų-rusų, arba lietuvių-lenkų. Net ir didžiausios įtampos metu tarp lietuvių ir rusų tokio antagonizmo nebuvo. Be reikalo kai kas dabar, pasisavinęs lenkiškąjį XIX a. istorijos modelį, bando nukelti tą antagonizmą į XIX amžių.

---

29 V. Merkys, *Nelegalioji lietuvių spauda kapitalizmo laikotarpiu* (Vilnius, 1978), p. 116-17.

MUZIKALUMAS TAPYBOJE

Pirmoji M. K. Čiurlionio tapyta sonata

GENOVAITĖ KAZOKIENĖ

Muzika vaizduojamame mene gali pasireikšti dvejopai: vidiniai ir išoriniai. Vidinis pasireiškimo būdas yra panaudojimas muzikinių elementų — ritmo, rimo, pauzių, pakartojimų ir t.t. Jie iš tikrųjų nėra būdingi vien tik muzikai, bet bendri ir kitiems menams (poezijai, šokiui). Toks vidinis muzikos inkorporavimas gali būti menininko panaudotas intuityviai, be sąmoningų pastangų įjungti muziką ar ją sugretinti su tapyba, skulptūra bei architektūra. Kiekvieno didelio meno kūrinio požymis yra harmonija, dažnai vadinama muzikalumu, charakterizuojanti visą kūrinį kaip išbaigtą vienetą. Išorinis muzikos panaudojimas paprastesnis — jis reiškiasi muzikinio siužeto pavaizdavimu.

Muzika ir vaizduojamasis menas buvo siejami įvairiose kultūrose nuo senų laikų. Indų skulptoriai jau nuo Maurijos periodo (300 m. pr. Kr.) buvo įsisąmoninę meno sąveiką taip stipriai, kad jų skulptoriai turėjo formaliai mokytis ne tik muzikos, bet ir šokio principų. Indų dinamiška skulptūra savo dievų ir deivių statulose muzikinį ritmą ir šokio judesį įkūnijo vedina pradinės sintetinės menų sampratos.

Vakarų mene atskiros meno šakos gyvavo nepriklausomai viena nuo kitos. Šokio principų net ir skulptūroje niekas nerišo, nes ir pats šokis nebuvo pasiekęs ritualinės svarbos.

Tačiau Vakarų tapyboje muzika vaidino šiokią tokią rolę. Ilgą laiką tai reiškėsi tik realistiniu muzikuojančiu muzikos instrumentų arba muzikos klausytojų atvaizdavimu. Tai išorinis muzikos temos panaudojimas. Tik su romantizmu Vakarų mene naujai iškilo sąmoningas ieškojimas gilesnių tarpusavio ryšių. Romantizmo srovė, akcentuojanti jausmą prieš racionalumą, buvo palanki dirva pasireikšti menininkų fantazijai, inspiruotai muzikos poveikio. Taip pasklido muzikiniai paveikslai, vaizduoją tapytojų vaizduotėje muzikos kūrinių sukeltas fantazijas (pvz., Moritz von Schwindo *Simfonija* 1852).

Tačiau Baudelaire paskelbta vad. atitikmenų doktrina („doctrine des correspondances") atvėrė visai naujus horizontus Vakarų menuose, sukeldama daug triukšmo poetų, muzikų ir tapytojų tarpe. Jo doktrina veikė dviem kryptim. Pirma, jis visą pasaulį matė kaip didžiulę sumą neišaiškintų, paslaptingų simbolių, reflektuojančių „didžiąją realybę" (Swedenborgo idėja). Tas paslėptas reikšmes atskleidžia ir dešifruoja poetas arba menininkas, tuo pačiu tapdamas žyniu arba pranašu. Antra, menams svarbesnė jo doktrinos dalis buvo ta, kuri teigė esančius atitikmenis tarp visų estetinių pojūčių bei fizinių charakteristikų: kiekvienas garsas turįs jį reprezentuojančią spalvą, sugestionuoja atitinkamą skonį, kvapą ir pan. Muzika buvo laikoma aukščiausia meno rūšimi kaip abstrakčiausia ir daugiausiai sugestionuojanti. Galvota, jog per ją galima geriausiai pajusti ir prisiartinti prie „didžiosios realybės". Todėl nenuostabu, kad tokios teorijos šviesoje muzikos vaidmuo tapo pagrindinis. Poezijoje buvo akcentuojama muzikinio sąskambio reikšmė (Baudelaire, Verlaine, Rimbaud), tapyboje sąmoningai ieškoma muzikinių atitikmenų. Romantikas Delacroix aiškino savo dienoraštyje: „Įspūdis, sukeltas tam tikro spalvų, šviesos ir šešėlių išdėstymo būdo, vadinamas paveikslo muzika".*(2)* Jo ypatingas dėmesys buvo nukreiptas į spalvą, kaip emocionaliausią ir išraiškingiausią elementą tapyboje, žodžiu, Baude-

laire dėka atgimė muzikalumas poezijoje ir vaizduojamame mene. Wagnerio muzikinės dramos virto menų sintezės simboliu, analogijų įsikūnijimu, „totaliniu menu", jungiančiu muziką, poeziją, dramą, vaidybą ir sceninę tapybą į vieną vienetą.

Tačiau aiškiai suformuluotos teorijos dėl muzikalumo aspekto mene nebuvo. Tad kiekvienas menininkas šią problemą sprendė individualiai. Whistleris pirmasis nuosekliai daugelį savo paveikslų pavadino muzikiniais vardais (simfonija, noktiurnas) ne todėl, kad būtų vaizdavęs muzikuojančius ar muzikos sukeltus vaizdus savo fantazijoje, kaip kad darė menininkai anksčiau, bet norėdamas pabrėžti, kad pačios linijos, jų išdėstymas, harmoniškas spalvų suderinimas yra muzika paveiksle. Jis išreiškė muzikinę nuotaiką ne siužetu, iki šiolei meno istorijoj turėjusiu primatą, bet abstrakčių paskirų paveikslo elementų pagalba.

Baudelaire idėjos turėjo didelės įtakos ir vėlesniems menininkams. Gauguinas daug kalbėjo apie spalvų muzikalumą ir jų simboliškumą. Jis aiškino, kad „spalva, kaip ir garsas, yra vibravimas ir įstengia pasiekti tai, kas gamtoje yra bendriausia ir todėl neaiškiausia — vidinę jėgą".*(2a)* Jis ne tik tikėjo spalvų ir garsų analogija, bet suteikė spalvoms ir tam tikros simbolinės reikšmės. Gauguinas žengė toliau už Delacroix, padėdamas išlaisvinti spalvą iš realistinių funkcijų. O jo bendralaikis Sérusier jau visai aiškiai formulavo: „. . . garsai, spalvos ir žodžiai turi nuostabią išraiškos vertę, nepriklausomą nuo to, ką jie bevaizduotų, net nepriklausomą nuo žodžių prasmės".*(3)* Visi šie menininkai žengė tapybinių elementų nepriklausomumo keliu, ypatingą dėmesį kreipdami į spalvą ir suteikdami jai abstraktinį arba, kaip jie sakydavo, „muzikinį" charakterį.

Šveicarų menininkas Ferdinandas Hodleris susikūrė savo „paralelizmo teoriją". Jo tapyboje buvo paraleliai pakartojamos figūros ir dekoratyviniai elementai. 1904 m. jis pareiškė: „Žinau, kad to paties dalyko pakartojimas sustiprina

įspūdį".*(4)* Nors pats Hodleris neminėjo muzikos, tačiau, kartodamas vieną ir tą patį motyvą keletą kartų, jis nesąmoningai pasinaudojo muzikos principu, išgaudamas didelį ritmo jausmą. Tad kalbant apie muzikalumą tapyboje, Hodlerio paralelizmo teorija turėtų būti minima, nes ji prisidėjo prie pasikartojančio motyvo, kaip muzikinio elemento, išryškinimo.

Čiurlionis, būdamas Varšuvos meno mokykloje ir grįžęs atostogų į Druskininkus, diskutavo Baudelaire teorijas.*(5)* Varšuva tada politiškai priklausė nuo Petrapilio, kur to meto avangardiškas „Meno pasaulio" (Mir iskusstva) sąjūdis tebuvo avangardiškas tik Rusijoje, kurioje tuo metu viešpatavo realistai vad. „peredvižnikai". Iš tikrųjų „Meno pasaulis" tebuvo tik retrospektyvinė grupė, kuri XX a. pradžioje sėmėsi įkvėpimo iš XVIII a. Europoje praėjusių srovių — vėlyvojo baroko ir rokoko. Todėl bet kokios pažangios meninės įtakos nei Varšuvos mokyklai, nei Čiurlioniui iš Petrapilio negalima buvo ir tikėtis.

Nors politiškai Varšuva ir priklausė Petrapiliui, tačiau kultūriškai ji orientavosi į Krokuvą, kuri, būdama Austrijos politinėje priklausomybėje, turėjo tiesioginius ryšius su Vienos menininkais — secesionistais. O Viena buvo įtakojama paties didžiojo meno centro — Paryžiaus. Tad Varšuva buvo Vakarų Europos meno įtakoje. Varšuvos dailės akademijos mokytojai gaudavo paskutiniuosius iliustruotus meno žurnalus iš Paryžiaus ir iš Vienos, kuriuos jie demonstravo savo mokiniams. Jau tas faktas, kad Čiurlionis su draugais diskutuodavo Baudelaire doktrinas, rodo, jog mokiniai buvo susipažinę su teoretinėm Vakarų idėjom. 1906 m. Čiurlionio kelionė po Europos meno centrus (Vieną, Miuncheną, Prahą, Drezdeną, Niurnbergą) suteikė jam progos praktiškai susipažinti su senaisiais ir naujaisiais meno šedevrais. Jam, kompozitoriui-dailininkui, muzikiniai elementai paveiksluose labiau negu kam kitam turėjo būti

pastebimi ir pajuntami. Visi aukščiau minėti menininkai Čiurlioniui buvo žinomi. Čiurlionis, kaip ir Hodleris, turėjo susikūręs savo „paralelizmo teoriją", liečiančią muzikos ir tapybos ryšį. Jis taip pat kartojo savo darbuose „vieną ir tą patį" motyvą. Čiurlionis, kaip ir Whistleris, sukūrė savo paveiksluose muzikinę nuotaiką. Čiurlionis, kaip ir Gauguinas, suteikė spalvai simbolinės reikšmės ir, kaip skelbė Baudelaire, matė šį pasaulį kaip simbolišką atšvaitą „didžiosios realybės", kurios regimus simbolius jis savaip išsiaiškino. Čiurlionio kūrybinis priėjimas buvo skirtingas nuo visų ankstyvesniųjų (iki šiol ir vėlesniųjų) menininkų. Tai kuo gi jis taip skyrėsi?

Visų pirma Čiurlionis jau buvo subrendęs kompozitorius ir turėjo stiprų profesinį požiūrį tiek muzikos, tiek ir kitų menų atžvilgiu. (Tuo tarpu aukščiau minėtieji menininkai tebuvo tik muzikos mėgėjai arba mėgėjai-atlikėjai.) 1907 m. jis užbaigė savo stambiausio muzikinio veikalo *Jūra* orkestravimą ir tais pačiais metais Čiurlionis—kompozitorius sukomponavo keturių dalių vizualinę sonatą. Jis ir tapyboje galvojo muzikiniais terminais, todėl trumpas žvilgsnis į muziką neišvengiamai reikalingas, norint suprasti Čiurlionio galvojimą.

Muzika yra laiko menas, susidedąs iš pasikartojančių motyvų su variacijom. Čiurlionis vietoj gaidų panaudojo vizualinius objektus ir juos sudėstė į nuo Beethoveno laikų nusistovėjusią sonatinę formą specifiniu muzikiniu būdu, iki šios dienos dar niekieno nepanaudotu. Jis turėjo susikūręs „paralelizmo teoriją", tačiau ją suprato ne kaip Hodleris (paralelus įvaizdžio pakartojimas), bet kaip menininkas, matąs bendrą paralelinę konstrukciją įvairiuose menuose: ir muzikoj (laiko mene), ir tapyboj (erdvės mene), ir literatūroj. Savo sužadėtinei jis irgi aiškino, kad ji savo literatūriniams „fantastiškiems paveikslėliams" duotų sonatos formą.*(6)* Čiurlionio supratimu, įvairių menų forma, konstrukcinis planas gali būti toks pats, paralelus. Tą Čiurlionis įrodė savo

tapytose sonatose ir fugose. Tad pats paveikslo suorganizavimas, kompozicija yra Čiurlionio fantastiškos kūrybos pagrindas.

Pirmoje tapytoje sonatoje, vėliau pavadintoje *Saulės sonata* (1907), Čiurlionis ištikimai laikėsi muzikinių dėsnių. Todėl reikėtų trumpai peržvelgti pačią sonatos, kaip muzikinio veikalo, konstrukciją. Sonata yra bent dviejų dalių, kontrastuojančių savo tempu ir nuotaika, muzikinis kūrinys. Nuo XVIII a. pabaigos sonata buvo išplėtota iki keturių dalių sonatinio ciklo (allegro, andante, scherzo ir finale). Kiekviena ciklo dalis paprastai būna trijų dalių. Viso sonatinio ciklo (t.y. visos sonatos) paskirtis yra įvesti motyvus skirtingose tonacijose, suvesti juos į kontrastą ir harmoniškai išrišti iš to kilusį konfliktą. Sonata pradedama pagrindinėje tonikos tonacijoje. Vėliau vystoma aukštesnėje dominantės toncijoje, o finale grįžtama į pradinę tonaciją. Sonatos forma yra skirtingas terminas ir turi griežtesnius reikalavimus. Jis paprastai taikomas tik pirmajai sonatinio ciklo (t.y. visos sonatos) daliai, kuri vadinama pirmosios dalies forma. Sonatos forma susideda iš trijų pagrindinių dalių: 1) ekspozicijos, 2) perdirbimo ir 3) reprizos. Pirmoji, ekspozicinė dalis, grupuojama dar į tris pogrupius: a) įvedimas pirmojo motyvo tonikos tonacijoje, b) įvedimas antrojo motyvo dominantės tonacijoje ir c) motyvų užtikrinimas ir įtvirtinimas naujoje tonacijoje.

Saulės sonatą Čiurlionis suplanavo keturių dalių: *Allegro, Andante, Scherzo* ir *Finale*. Kaip rodo patys pavadinimai, tos dalys kontrastuoja savo tempais ir nuotaika. Analoginis muzikos ir tapybos išsprendimas šiuo atveju buvo keleriopas: muzikinės tonacijos (tapyboje spalvos) atžvilgiu, muzikinio tempo (tapyboje teptuko potėpių bei kitų tapybiškų elementų) atžvilgiu, kompozicijos (linijų, planų ir objektų sukonstruktavimo) atžvilgiu ir kontrastuojant tolimą su artėjančiu arba arti esančiu vaizdu.

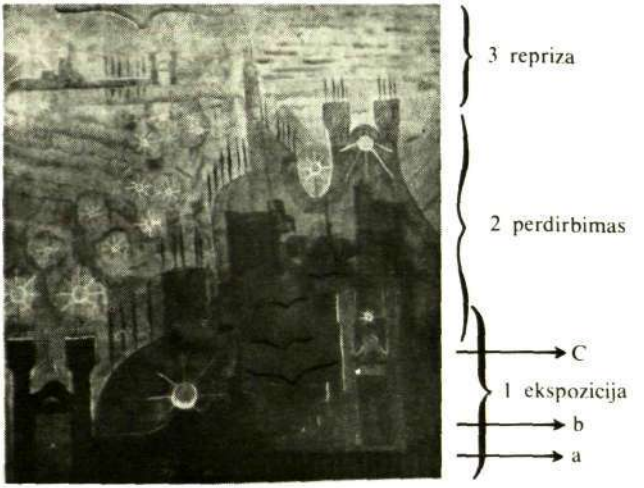

SAULĖS SONATA. ALLEGRO

Allegro dalis buvo nutapyta mėlyname monochrome, tonikos tonacijoje su dominantės įstojimais (auksinės spalvos objektais). Teptuko potėpiai tamprūs, sugestijuoją gyvą, energingą judesį. Kompozicija kondensuota, duodama kosminis vaizdas. *Andante* dalį Čiurlionis atliko dominantės tonacijoje, auksiniame monochrome. Teptuko potėpiai žymiai praretinti, tapybiniai kaspinai praplatinti, be įtampos. Kompozicija atitinkamai suprastinta, panaudojant vos kelis lygių linijų ir stambių mastelių objektus. Rezultate paveikslas nutapytas lėtame tempe, dvelkiąs ramybe ir susikaupimu. *Scherzo* dalis sukonstruktuota ją kontrastuojant abiems pirmosioms dalims, žaismingai, šviesiausioje ir aukščiausioje tonacijoje, pagyvinant linksmų, gaivių spalvų dėmėmis. Kompozicija sudaryta iš melodingų grakščių linijų, objektai gausūs, bet smulkesnio mastelio. *Finale* — sugrįžimas vėl į tonikos tonaciją, tik jau žemesniame registre (tamsiai

melsvame monochrome), su keliais dominantės priminimais (varpo kraštas ir šerdis).

Visoje sonatoje Čiurlionis operavo vos keliais simboliais: tvora — ženklinančia užtvarą, vartais (uždarais ir atvirais) — galimu užtvaros atidarymu, saule — universaliu gyvybės simboliu, paukščiu — lietuvių tautosakoj įsitvirtinusiu dievų pasiuntinio ar pranašo simboliu, ir medžiu — sudvasintos gamtos simboliu. Kiekvienoje sonatinio ciklo dalyje paraleliai buvo vystomos trys pagrindinės temos: kosminė, gamtos ir žmogaus.

Turint galvoje muzikinę sonatos konstrukciją, simbolių reikšmę ir temų vystymą, galima pradėti nuoseklesnį paveikslų nagrinėjimą. Suprantama, įvairios dalys, temos ir motyvai nėra griežtai lyg kirviu nukirsti, bet persipina ir tarpusavy jungiasi. Paveikslai skaitomi iš apačios į viršų.

Allegro dalis padalinta į tris horizontalinius planus, atitinkančius tris sonatos formos dalis. Žemiausiame plane, ekspozicijoje, Čiurlionis (a) pogrupyje įveda pirmąjį motyvą — tvorą su vartais ir kalno-pilies metaforą vyraujančioje mėlynoje spalvoje. Ant vartų ir ant tvoros švytintis saulės motyvas yra dominantės spalvoje. Antram ekspozicijos pogrupyje (b) jis tris kartus pakartoja kalno metaforos įvaizdį diminuendo būdu (laipsniškai sumažindamas mastelį) ir miniatiūriškai pakartoja tvoros motyvą, pastatydamas tvorelę ant tvoros. Pagaliau (c) pogrupyje dešinėje paveikslo pusėje pastatęs augmentuojančiu metodu vartus su saulėmis, jis užtikrina abiejų motyvų svarbą. Visi tris kartus pakartoti metaforiniai kalnų kontūrai tuo pačiu metu sugestijuoja ir kalnus, ir ranką su į viršų pakeltu smiliumi.

Antrajame plane (perdirbimo dalyje) išvystoma saulės procesijos judesys iš apačios į viršų. Dvylika saulių ritmingai skrieja savo keliu. Dešinėje pusėje kolosalinė kalno-pilies metafora užima didžiausią paveikslo plotą. Ji praturtinta daugeliu peršviečiančių planų, sugestijuojant pilių ir bokštų

kontūrus, tuo implikuojant žmogaus egzistenciją. (Muzikoje toks metodas vadinamas stretto, kada nauja tema pradedama ankstyvesniajai dar nepasibaigus). Kad tie permatomi pilių ir bokštų planai yra ateities vizijos, patvirtina ir dvylikos skrendančių paukščių — pranašų virtinė, užtapyta ant mėlyno kalno. Abi dalis, abi temas Čiurlionis sujungia tarpininkaujant žmogaus draugo — medžio ir dievų pasiuntinio — paukščio simboliais. Sugestijuojamas judesys iš apačios į viršų įvairiais tapybiniais būdais: fonas nutapytas greitais vingiais, mažėjančių saulių grupuotė teigia kryptį į viršų, ritmingai susodinti medžiai veržiasi ir net prasiveržia į aukščiausią paveikslo planą. Su judesiu įvedama ir ketvirtoji — laiko dimensija, kuri vystoma dvejopai: į viršų su saulėm ir į gilumą peršviečiamųjų bokštų planais.

Aukštai nubrėžta horizontali linija perveda vyksmą į paskutinį, aukščiausią *Allegro* planą — reprizą. Visi gyvi judesiai iš perdirbimo dalies čia pristabdomi horizontalių linijų ir simbolių. Prasideda susumavimas — pakartojami visi simboliai, tačiau tik po vieną kartą sumažintoje skalėje: viena saulė, viena pilis, viena tvora, viena lygi medžių eilė. Virš atvirų vartų skrieja didysis paukštis, pranašaująs tolimesnių įvykių raidą. Ekspozicinėje dalyje ant uždarų vartų nutapytas saulės įvaizdis, vartams atsidarius, tampa išlaisvintas ir šviečia virš pilies. Čiurlionis jungia paukščio ir saulės simbolius labai akivaizdžiai, dešinėje reprizos pusėje sukurdamas naujas sparnuotų saulių ir saulės paukščių metaforas. Visoje jo kūryboje šie du simboliai susieti tampriais ryšiais, vienas sugestijonuoja kitą. *Allegro* dalies antrajame plane dvylikos saulių procesija turėjo atitikmenį dvylikos paukščių virtinėje; reprizos dalyje saulės ir paukščio simboliai suliejami į bendrą įvaizdį, neabejotinai patvirtinant jų pastovią reikšmę. Aukščiausias *Allegro* planas nutapytas tonikos-dominantės spalvos ir nuramintų linijų lygsvaroje.

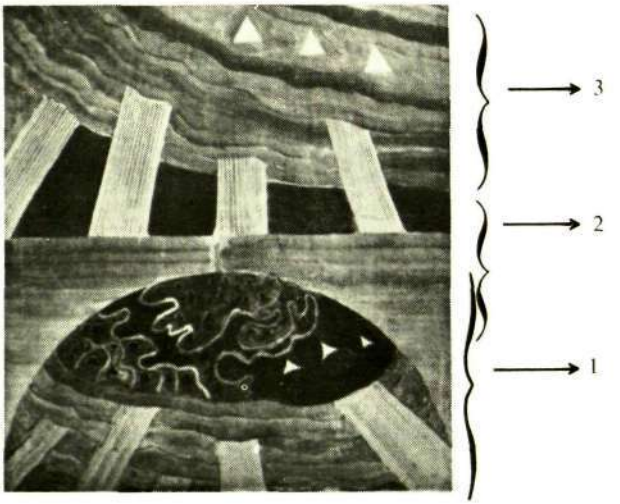

SAULĖS SONATA. ANDANTE

Andante dalis buvo suplanuota kaip „vaizdas iš arti". Atviri vartai iš *Allegro* reprizos atvedė į *Andante*, kuri kontrastuoja pirmajai daliai spalva, nuotaika, judesiu, masteliu ir intensyvumu. Visas paveikslas atliktas auksinėje dominantės tonacijoje, tapybiškai analoginiame monochrome ir kompoziciniai suskirstytas į tris planus: žemiausią, kuris baigiasi su apibrėžtu planetos kontūru, aukščiausią, kuris banguotų debesų forma apytikriai pakartoja atvirkštiniu būdu planetos pusskritulį, o juos jungiantis vidurinysis planas teturi vieną vienintelį objektą — degančią žvakę. Apatinis planas su nežymia moduliacija atkartoja aukščiausio plano horizontalius kaspinus, įstrižai spinduliuojančias tiesias juostas ir po tris trikampius. Žemesniojo plano pusskritulis tarytum ataidi aukščiausio plano įvaizdžius sumažintoje skalėje.

Čiurlionis domėjosi indų filosofija ir naudojosi jų simbolika. Senojoje indų kultūroje trikampis simbolizavo

neatskleistą viršžmogišką išmintį. Šiame paveiksle trys debesyse įkelti trikampiai atkartoti sumažintame mastelyje ant planetos paviršiaus. Degančios žvakės simbolį Čiurlionis jau buvo panaudojęs *Laidotuvių simfonijoje* (1903) ir psichologiniame portretiniame paveiksle *Tiesa* (1905). Tad šie šaltiniai čia savaime paaiškina simbolinę žvakės reikšmę — tiesą. *Andante* tapybiškomis priemonėmis (potėpių, planų, plokščių, linijų, spalvų pagalba) išreiškia ramybę ir susikaupimą. Šią reikšmę dar labiau užtikrina trikampių ir žvakės simboliai. Šioje dalyje tęsiamas tuo pačiu metu visų trijų temų vystymas: kosminė tema išreikšta aukščiausiame plane netiesioginiu saulės įvaizdžiu (spindulių kaspinai liudija jos egzistenciją), gamtos tema, glaudžiai susijusi su žmogaus tema, išreikšta medžių grupuotėmis, o žmogaus tema išreikšta jo dvasinių atsiekimų tarsi santrauka — degančia žvake — tiesos simboliu.

Scherzo — giedriausia sonatos dalis — yra vienintelė, išeinanti iš monochromo ribų. Linksmų spalvų akcentai pagyvina sonatoj viešpataujančią rimtį. Paveikslo horizontalūs planai beveik lygiai išbalansuoti: pirmas su tiltais, antras su įlankom, o trečias su lygiai nusitęsiančia medžių eile. Kompozicinių planų santykiavimas išsprendžiamas grakščiais lenktų linijų įsipynimais ir nuspalvintų iškyšulių pagalba: vieno plano, vieno pasaulio egzistencija sujungta su sekančiuoju; vieno pasaulio dangus tampa kito pasaulio ežerais taip, kaip lietuvių tautosakoj. Čia viršutinis planas kiek perkeistai atkartoja žemutinį planą. Čiurlionio tapybiniuose darbuose kompozitoriaus preciziškas formų ir spalvų išbalansavimas lygus gaidų rašymui: apatinių tamsių medžių grupės yra vizualiai lygios viršutinio plano aukštiems medžiams ir eile susodintų blyškių medžių įvaidžiui spalvos ir formos atžvilgiu. Taip pat vidurinio plano įlankų vingiai ir gėlių išdėstymas atsveria vienas antrą, išlaikydami vizualinę lygsvarą. *Scherzo* dalies ypatingai lygus paveikslo paviršiaus padengimas tempera pagyvintas ritmiškai lenktom linijom,

ritmiškai sugrupuotais medžių vienetais, ritmiškai kylančiu tiltu. Judesys taip išbalansuotas, kad nors paveiksle nieko nėra statiško, viskas virpa ir juda vietoje, tarytum švenčia pasiektą ekstazę ir harmoniją. Visi trys planai liudija metamorfozės apoteozę: apačioj įvesti drugeliai (metamorfozės viršūnė), vidury gėlės pačiame žydėjime, o viršutiniame plane kosminiai simboliai, praturtinti dar vienu įvaizdžiu — šalia saulės dar įvesta trys mėnulio pjautuvai, tarytum nurodą saulės viešpatavimo pertrauką.

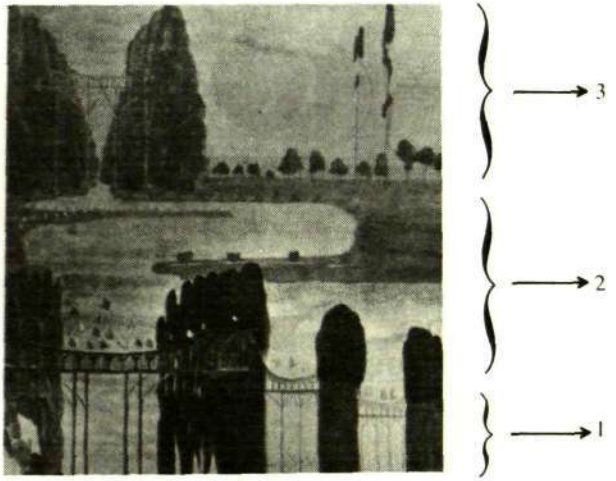

SCHERZO. SAULĖS SONATA

Finale Čiurlionis pakartoja visa, ką yra pasakęs, susumuoja visas temas ir sukuria vėl kosminį paveikslą kaip ir pradinėje *Allegro* dalyje. Čiurlionis kompozitorius paskutinėje sonatos dalyje grįžta vėl į pradinę muzikinę tonaciją, į mėlyną spalvą, tik žemesniame tone. Iki šiolei perdirbinėjęs vizualinius objektus nežymiai (kartojo juos padidindamas, sumažindamas, atvirkščiai, apverstai), šiuo atveju Čiurlionis

juos perkeičia grandioziniu būdu: *Allegro* dalyje buvusią kalno metaforą paverčia kosminiu varpu, saulę — varpo šerdimi, tvorą — voratinkliu, o iš kalno-pilies vizijų išryškina keturis bokštus-sostus, pasodindamas ant jų viršūnių snaudžiančius karalius — žmogų kūrėją.

Varpo kontūrai figūravo jau *Allegro* dalyje. Jų pagalba buvo nutapyta didžioji kalno-pilies metafora, slepianti savyje permatomus planus — ateities vizijas. Tai žmogaus-kūrėjo sfera, sukurianti pilis, bokštus ir miestus. Pati varpo simbolika Čiurlionio buvo panaudota jau pirmuosiuose tapytuose darbuose: *Laidotuvių simfonijoj* (1903) varpas skelbė mirtį, *Audros* cikle (1904) — pavojų, *Pavasario* cikle (1907) — gamtos pabudimą, o Antrosios lietuvių dailės parodos plakato projekte (1908) — lietuvių meninį ir tautinį atgimimą. Aišku, kad Čiurlioniui varpas galiojo kaip skelbėjo, šauklio simbolis. Iš šių visų varpo simbolių pats įdomiausias yra paskutinysis — plakato varpas.

Allegro dalyje „užslėptas" varpas buvo apglėbęs visą civilizaciją, o žmogiškoji veikla tartum įsprausta į gamtos pasiūlytus rėmus (kalną). *Finale* varpas įgauna savarankišką vaidmenį, netgi su kosmine anotacija: varpo pakraštyje įrašyta visa praėjusi ir būsimoji eiga — vizualiniai įvaizdžiai, paimti iš *Allegro* dalies (saulė, paukštis, pilis), iš *Andante* (spinduliuojanti saulė) ir iš *Scherzo* (viršutinio plano tiltai, medžių eilė, upelis ir mėnulis). Paralelizmas tarp šio kosminio varpo ir parodos plakato varpo yra neginčytinas — tai vieninteliai varpai, turį specifinę užduotį, jau įrašytą ant paties varpo. Plakato varpas turėjo ne tik aiškų įrašą („Antroji Lietuvių Dailės Paroda"), bet ir aiškų lietuvišką Vytį. Tuo tarpu *Finalo* varpas taip pat turi aiškų vaizdinį įrašą. Net jų abiejų formos, ypač šerdis, yra tokios pačios.

Saulės transformacija į varpo šerdį paverčia ir patį varpą kosminiu varpu. Kad šerdis yra kitas saulės įvaizdis, patvirtina tas faktas, jog saulė ištisai visame sonatos cikle

buvo tapoma spinduliuojanti, dominantės tonacijoje — auksine spalva. *Finale* pats šviesiausias objektas ir yra varpo šerdis, savo forma artimiausias saulės formai, vienintelis spinduliuojantis objektas, kurio poveikyje nušviestas varpo pakraštys ir pats voratinklis. Charakteringa, kad varpo šerdis nėra vien tik saulės simbolis, bet ir saulės-voro metafora: iš saulės pusės tai gyvenimo pažadas, iš voro — laikina pertrauka.

Dar netikėtesnė metamorfozė yra *Allegro* dalyje nutapytos tvoros (ar tvorų) perkeitimas į voratinklį *Finale*. Nors išvaizda labai skirtinga, tačiau jų abiejų semantika šiuo atveju yra ta pati: abiejų objektų užduotis ką nors atitverti, atskirti. Tvora buvo riba, nuo kurios erdvėje įvykiai buvo pradėti. Voratinklis, pritvirtintas prie varpo, galimo garsinio simbolio, tarytum tampa laiko ženklu, žyminčiu pauzę laike. Tačiau nuostabiausia šios metamorfozės dalis yra voratinklio pagalba išgautas rondo judesys: iš *Allegro* gyvo, *Andante* lėto, o *Scherzo* linksmo judesio Čiurlionis pasiekia galutinį sonatos ciklo judesį — rondo, sugestijuojantį ratą, sukimąsi, o tuo pačiu ir nepabaigiamumą. Rondo judesiu galima teigti, kad visi įvaizdžiai, nutapyti ant varpo pakraščio, nusako ir praeitį, ir ateitį. Dabar ir abiejų įvaizdžių sutapatinimas (tvoros ir voratinklio) atrodo turįs daugiau bendro, negu iš sykio atrodė: ne tik jų semantika, bet ir sudedamosios dalys yra vienodai reguliarios, pasikartojančios, taisyklingos.

Visi trys *Finalo* planai, atstovaują tris temas, yra darniai perpinti: žemiausias — žmogaus planas (su karaliais sostuose), vidurinysis — gamtos tema (voratinklis), o viršutinis atitinka kosminę temą (kosminis varpas). Voratinklio galai prikabinti prie varpo ir pridengia žmogų — žmogų-karalių. Pirmosiose trijose sonatos ciklo dalyse žmogaus egzistencija tebuvo implikuojama per jo darbų įvaizdžius (pilis, bokštus). Tačiau *Finale* pats žmogus tiesiogiai parodytas kaip kūrėjas, savo darbų karalius, besiilsįs gamtos prieglobstyje, apgaubtas švelnaus voratinklio, kuris prijungtas prie kosminio varpo ir

nuo jo priklausomas. Čia voras yra svarbiausioji voratinklio dalis, nes jis tuo pačiu metu gãlioja ir kaip kosminio varpo šerdis. Tokiu būdu tampriai perpinamos temos — kosminė ir gamtos. Tai jėgos, apsaugančios ir globojančios besiilsintį žmogų-karalių — kūrėją.

Allegro dalyje įvedęs saulės, gamtos ir žmogaus temas, Čiurlionis jas vystė ir plėtojo tolimesnėse dalyse ir, perkeitęs *Finale* pirminius simbolius, stebinančiu būdu padarė išvadą: saulės ir žmogaus gyvenimas yra nuolatinis rondo. Čia jau nesvarbu, ta ar kita saulė užtekės, bet svarbu, kad yra išreikšta gyvenimo pagrinde esanti pastovios kaitos idėja. Čiurlionio pasaulyje viešpatavo totali harmonija, sukosi reguliarus ratas, galiojo taisyklingas voratinklio rondo.

Kaip matome, Čiurlionio paralelizmo teorija galiojo visiems menams, pabrėžiant įvairių menų galimas vienodas ištakas. Muzikalumas tapyboje jo buvo suprantamas ne fragmentiškai, bet vidiniai, pačiame paveikslo vizualiniame suorganizavime. „Muzika yra pakartojimų menas", teigė ir tebeteigia dažnas muzikos teoretikas. Čiurlionis kompozitorius, pavertęs skambančią melodiją vaizdu, ją pakartodamas diminuendo, augmentacijos, inversijos būdais, įvesdamas antrą, trečią ir t.t. vizualinį instrumentą, parašydamas jiems tą pačią ar kiek pakeistą melodiją kitame plane ir visą tą vaizdų partitūrą surašęs į paveikslą ne gaidomis, bet vaizdais, — sukūrė stulbinančius meno kūrinius. Tokia kompozitoriaus tapyba išmušė realistus iš vėžių, nes, įvesdamas naujus planus, Čiurlionis įvedė ir ketvirtąją — laiko dimensiją. Jo sudėtingais, muzikinės konstrukcijos principais sukomponuotuose paveiksluose dinamiška įvykių eiga vyksta įvairiais laikais, galioja vienu ir tuo pačiu metu. Žinant, kad muzika yra pakartojimų menas, darosi suprantami jo keisti vaizdai: tvora ant tvoros, pilių lyg susodintų medžių eilė, paukščių virtinė, saulių procesija, medžių rikuotė ir t.t. Kartojimas paskirų ir sudėtinių įvaizdžių yra muzikinė būtinybė.

Ritmas ir balansas yra viena iš pagrindinių charakteristikų visų Čiurlionio paveikslų. Tai išreiškiama ritmingai grupuojant įvaizdžius, ritmingai kartojant tos pačios krypties linijas. Balansas jo kūriniuose taip svarbus, kaip ir muzikoje — Čiurlionis, kaip kompozitorius, traktuoja įvaizdžio „vertę" ir spalvos, ir dydžio aspektais.

Naudojosi Čiurlionis ir kitom tapybinėm ankstyvesnių dailininkų vartotom priemonėm, sukeliančiom muzikinį poveikį, tačiau intensyviau ir esmingiau. Ir jam galiojo spalvos ir garso analogija. (Tai yra Čiurlionio spalvos santūrumo, tapymo monochromais priežastis.) Ir jam, kaip ir Gauguinui, galiojo nusistovėjusi ar individualiai nustatyta spalvos simbolika, ir jis išreiškė nuotaiką tapybiniais elementais, moduliuodamas liniją ir spalvą kaip Whistleris. Ir jis, kaip Hodleris, kartojo tą patį įvaizdį, bet jį kiek pakeitęs ir per daugelį planų. Tačiau bendras vaizdų sujungimas, kompozitoriškas jų sukomponavimas yra Čiurlionio didžiausias nuopelnas. Čiurlionis sugriovė paveikslo kompozicijos tradiciją ir, panaudodamas muzikos dėsnius, praturtino tapybą ketvirtąja — laiko — dimensija.

Saulės sonatos filosofinis turinys, pilnas panteistinės lietuviškos pasaulėjautos, išreikštas nuolankiu žmogaus-karaliaus įsijungimu į gamtos sukamą ratą, mums, lietuviams, yra ir artimas, ir jaudinantis. Baudelaire doktrina, matanti mus supančioj gamtoj kitų pasaulių simbolius, atgręžė Čiurlionį į tolimą lietuvišką ir dar tolimesnę, bet giminišką indų mitologiją. Ji davė jam raktus atrakinti užsklęstus būties vartus, sulaužyti užtvertas tvoras ir atverti mums visiems mūsų visų laukiančias naujas egzistencijas, apdainuotas lietuvių liaudies dainose, nupasakotas pasakose ir mituose paprastom formom ir paprastais simboliais. Čiurlionis ir buvo tas žynys, pranašas, kuris dešifravo kasdienybėje nuskendusius ženklus ir simbolius ir, atpažinęs jų pirmykštę prasmę, susiejęs juos su „tikrąja realybe", vėl įvedė mus į tuos pamirštus pasaulius, kurie buvo dar gyvi tautosakoj.

Visa tai jis perdavė lyriškoje mūsų liaudies dainų nuotaikoje, kurios skambesys teberezonuoja mumyse. Tai priežastis, dėl ko lietuviai, nors ir neišsiaiškinę simbolių prasmės bei kompozicinės sandaros, pajunta Čiurlionį savu, artimu. O atsekus Čiurlionio vystomą mintį, jo darbai dar labiau atsiskleidžia.

Kaip Beethovenas savo stipriausią kompoziciją *Devintąją simfoniją* sustiprino įvesdamas į muziką ir žodžio meną, taip Čiurlionis savo stipriausius darbus — tapytas sonatas ir fugas — sukonstruavęs revoliuciniais pagrindais sustiprino įvesdamas filosofinės minties plėtojimą.

1. H. R. Rookmaaker, *Gauguin and 19th Century Art Theory* (Amsterdam, 1972), p. 15.
2. *Op. cit.*, p. 215.
3. *Op. cit.*, p. 215.
4. Maly and Dietfried Gerhardus, *Symbolism and Art Nouveau* (Oxford, 1979), p. 49.
5. Jadvyga Čiurlionytė, *Atsiminimai apie M. K. Čiurlionį* (Vilnius, 1973), p. 146.
6. M. K. Čiurlionis, *Apie muziką ir dailę* (Vilnius, 1960), p. 320.

ALLEGRO

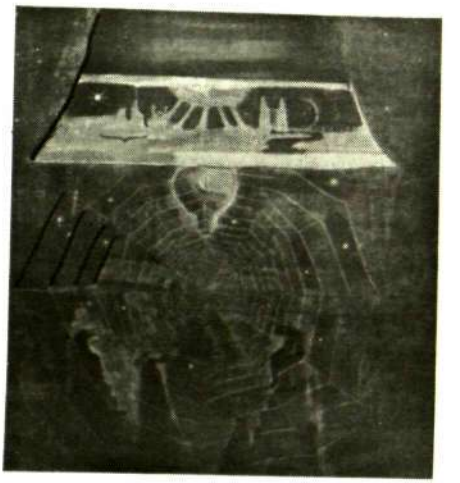

FINALE

RIMTAI IR LAISVAI SU VINCU RASTENIU

VYTAUTAS KAVOLIS

Su Vincu Rasteniu bendradarbiavau ketvirtį šimtmečio. Susipažinome studentų delegacijai nusibeldus į New Yorką vienyti lietuvių liberalų.

Vienos partijos lyderis, tipiškas išeivijos politikas, mus priėmė kažkokios apytuštės įstaigos prietemoje, kalbėjo apie 1927 metus, kaltino kitus ir, argumentui sustiprinti, trenkė kumščiu į stalą.

Vincas Rastenis išsivedė du studentus į saulėtą New Yorko popietę — anais 1953 metais — ir ilgai su mumis šnekėjosi apie dabarties problemas, negirdamas saviškių, nekaltindamas svetimųjų, o svarbiausia: nebandydamas mūsų paveikti, mūsų klaidas atitaisyti, mus į savo partiją atvesti. Kalbėjome iš karto draugiškai, su tarpusaviu pasitikėjimu, nors tuomet jis buvo vyresnis už mus abu su Raimundu Mieželiu paėmus drauge. — *Gal uogyčių?*, prisimenu Vincą Rastenį dar siūlant, kai jau buvo atėjęs laikas atsisveikinti.

Nieko tąsyk nenutarėme, ir visas liberalų vienijimo vajus po kelių metų sugniužo, susidūręs su senųjų veikėjų tarpusaviais nepasitikėjimais ir beveik vieningu jų visų įtarumu nepriklausomo (ir norinčio nepriklausomu išlikti) jaunimo iniciatyvoms. Sugriuvo ir dauguma Vinco Rastenio

projektų, jo gal net daugiau, negu mūsų. Bet ir šiandien prisimenu, kaip tąsyk studentiškai stebėjomės, grįždami traukiniu į Bostoną: — Yra toje kartoje žmogus, su kuriuo galima *visiškai racionaliai* apie viską kalbėti!

Blaivus galvojimas ir nepretenzinga, nieko nereikalaujanti žmogiška šiluma lydėjo Vincą Rastenį visuose mūsų susitikimuose. Jis svarstydavo jam jautriausius klausimus be kompleksų ir užkulisių, išeiviams būdingų užsikirtimų ir sustingimų, nejautė prievolės savo kalbų užbaigti būgno tratėjimu ar sentimentalumo skysčiu. Apie praeitį ir paskaitose ir žurnalistikoje užsimindavo tam, kad nušviestų kokį dabarties aspektą.

O praeityje buvo ir epizodų, kaip ministerio pirmininko Tūbelio pakvietimas teisės studentui, rodos formaliai tuomet net nebuvusiu tautininkų sąjungos nariu, tapti jos generaliniu sekretoriumi. („Tik raštinėje!" — apie tą postą vėliau patikslino Vincas Rastenis. O aš pagalvojau: — Tik Lietuvoje . . .). Buvo praeityje ir sovietų kalinio patirtis, bet ji nebūdavo deklamuojama, nei nuskriaustojo nei herojaus kaukė neatrodė reikalinga. Vincas Rastenis savęs nesigailėdavo, nesigailėdavo savęs ir kitiems.

Svarbiausias rūpestis Rastenio gyvenime buvo tiksliai, visose jos daugiaprasmybėse ir daugiasluoksniškumuose, suprasti dabartį ir jos keliamus uždavinius bei siūlomas progas. (Kaip žurnalistas, jis sykį apibūdino save „reakcionieriumi", reaguojančiu į viską, kas vyksta.) Bet jam rūpėjo ne vien suprasti, bet ir atlikti dabartyje tai, ką jis sugebėjo atlikti. Ir viską — didelį ar mažą — jis vykdydavo kuo sąžiningiausiai, su civilizuotu darbo džiaugsmu, palydėdamas sklandžiu ir sąmojingu sakiniu.

Mišrioje draugijoje, kurioje jo bendraamžiai dalindavosi senovės saldumu ir rūgštimi, o jaunesnieji kalbėjo apie šiandieninius užsimojimus, Rastenis, ir sulaukęs septyniasdešimt ketverių, atsidurdavo jaunesniųjų tarpe, klausydamas, ką jie sakydavo, dalyvaudamas jų jieškojimuose, jų

minties kitimo ir vystymosi procesuose. Atkeliaudavo kaip smagus, neįkyrus svečias, kuriam už betką įdomiau, užmiršus save, pasidairyti sekančios kartos mintyse ir darbuose. Klausdavo klausimų, kaikur paberdavo skepticizmo miltelių, parūpindavo kokią detalę, plačiau pasisakydavo pakviestas. Neatrodydavo nuskriaustas, nesitraukdavo, jeigu veiklos vaga pasukdavo ne jam artimiausia (politine) kryptimi.

Dažniausiai susitikdavome Santaros suvažiavimuose, kuriuos Vincas ir Emilija Rasteniai lankė ištikimai, kaip retas kas. Iš ankstyvesniųjų suvažiavimų prisimena jo 1960 m. paskaita, skatinusi mus į sovietinėje Lietuvoje vykstančius („priverstinės revoliucijos") procesus žvelgti blaiviau, pasiremiant kruopštesnėmis studijomis, daug ką persvarstant ir naujai įvertinant. Iš jo ir tuometinio Vinco Trumpos galvojimo daugiausia ir kilo konkrečioji „Veidu į Lietuvą" programa, dėl kurios tautininkai vėliau nulinčiavo vieninteliu savo vadu: Juozą Bachūną ir Vincą Rastenį.

Bet linčiuodavo jį ir kiti. Baudžiamas būdavo Rastenis už tai, kad gyvendamas mokinosi, kai kiti mokintis jau buvo nustoję, kad naudojosi savo protu. Gal ir dėl to, kad neturėjo išeivijos politiniuose vaduose tarp 1962 ir 1974 m. ypač reikalautos neapykantos, instinkto gerklės perpjovimui. Rastenį į liberalus atvedė, galutinėje išvadoje, ne šaltas protas ir politinė analizė, bet liberalinis temperamentas, retas net ir liberalų partijų vaduose.

Šalia analitinių, socialiniais mokslais, politine atsakomybe ir liberalia dvasia dvelkiančių paskaitų, prisimenu Vincą Rastenį (1955 ar 1957 metais) Tabor Farmoje skaitantį naktį prie laužo paupy jo iš prancūzų kalbos verstą ilgą literatūrinę pasaką, rodos, Orfėjaus mito motyvu. Skaitė jis ugnies atošvaistoje paskendęs savy, nesižvalgydamas į auditoriją, ne taip kaip skaitydavo paskaitas, lyg džiaugdamasis vien graudžia grožio svajone. Tik vieną sykį jį tokį nevisuomenišką temačiau.

Dvidešimt dviem metais vėliau kviečiau Vincą Rastenį Santaros suvažiavime vėl skaityti paskaitą. Ir dar dalyvauti autobiografiniame pašnekesy, kokius paprastai rengdavome tik su pirmą kartą atvykstančiais nepažįstamais svečiais. Bet tąsyk šovė galvon, kad reikėtų būtent su juo. Rastenis atrašė: „Matau, kad šį kartą būsiu į Tabor Farmą įklimpęs giliau, negu kada nors . . . Kadangi dėl labai objektyvių aplinkybių tai gali būti ‚paskutinis pasispardymas', tai tebūnie jis bent kiek ir trankesnis . . ." Tiek apie ligą.

Paskaitą Rastenis skaitė gerai apgalvotą, tik truputį pasikeitusiu balsu. („Kalbėjimo mechanizmas", paaiškino susirinkusiems, „kiek sutrikęs"). Vėliau pustrečius metus gyveno praradęs balsą ir pajėgumą rašyti.

Paskutinioji Vinco Rastenio paskaita, atskardėjusi kaip tik jaunesniuosiuose jos klausytojuose ir vėliau išspausdinta *Akiračiuose,* nagrinėjo tautinį apsisprendimą. Paskaitai išsiruošė norėdamas, laiško žodžiais, kad „tas formulavimo *niuansas* padėtų atsikratyti nuo tuo tarpu plačiai kursuojančių deklaracijų tautybės klausimais *iluzoriškumo*". Niuansas, kaip ginklas prieš iliuziją. Rastenio buvo pabraukti.

Niuansas, kaip pasipriešinimas iliuzijai, yra ir jo žurnalistinės kūrybos, brandžiausios išeivijoje, savybė. Bet ne tik jautrumas niuansui, potekstei, detalei. Tame pačiame suvažiavime, autobiografiniame pokalby, paklausus, kas *Tėviškės žiburius* daro geriausiu išeivijos laikraščiu, Vincas Rastenis trumpai atsakė: — Kruopštus darbas ir tolerancija.

Kruopštumas, tolerancija, jautrumas niuansui ir ištikimybė yra pagrindiniai Vinco Rastenio dvasinio portreto bruožai, jo kasdienybė ir jo sekmadieniai. Bet man su Vincu Rasteniu nuo mūsų pirmojo atsisveikinimo lieka susieta kažkas saulėto, primenančio didmiesčio viešbutyje pasiūlytą ankstyvųjų žemuogių lėkštutę.

MOKSLAI IR IDĖJOS

IŠEIVIJOS LIETUVIAI SOCIALINIUOSE MOKSLUOSE: I

Socialiniai mokslai — nemelodinga ir komplikuota disciplina — nėra buvę lietuvių kultūros stiprybės šaltinis. Iki XX a. vidurio rimtesnį kūrybinį įnašą į socialinius mokslus lietuviai tėra davę tik su Lietuvos praeitimi susietose srityse — proistorės, istorijos ir tautosakos studijose.

Bet ir apskritai mažesniosios tautos socialinių mokslų vystymesi nėra pasiekusios tų kūrybinių horizontų kaip dailėje, literatūroje, filosofijoje ar fizikoje. Kiekvienoje iš šių kultūrinės veiklos sričių randame „pačių didžiųjų" vardų, kilusių iš mažesniųjų tautų. Nei sociologijoje, nei politiniuose moksluose, nei ekonomikoje XIX ir XX amžiuje taip nėra. Tik psichologijoje prisimename šveicarus Carl Gustav Jung ir Jean Piaget pasidarbavusius pačiame to mokslo vystymosi priekyje.

Šį mažųjų tautų „atsilikimą" socialiniuose moksluose gal būtų galima aiškinti tuo, kad socialiniai mokslai gimsta iš besiformuojančių pasaulio problemų sprendimo proceso, mėgina tą procesą ir iš jo žmogui kylančius predikamentus tiksliau suvokti, jame užimti intelektualiai pagrįstas pozicijas, atitinkančias tiek empirinį objektyvių sąlygų supratimą, tiek galvojančio individo sąžinės ir vaizduotės reikalavimus.

Kad galėtum tiksliai suvokti besiformuojančias pasaulio problemas, reikia būti arti jų, tiek arti, kad pačiame savyje jas pajustum giliau, skaudžiau ir todėl aiškiau negu jas pajunta pasaulis apskritai. Mažųjų tautų socialiniams mokslininkams trūksta instinktyvaus pajutimo, kad jie patys yra besiformuojančios pasaulio problematikos skausmingasis branduolys.

Šią hipotezę bent iš dalies patvirtintų ir tie du išimtiniai atvejai, kada mažosios tautos davė žymų įnašą į socialinius mokslus: XVIII amžiaus škotai ir XX amžiaus vengrai. Abiejų šių tautų socialiniai mokslininkai buvo integruoti ne tik į didelės, bet ir Europos kultūriniame procese tuomet gaivališkai veiklios kalbinės bendruomenės (pirmuoju atveju anglų, antruoju vokiečių) diskurso lauką. Ir škotų, ir vengrų mokslininkai buvo pakankamai arti

tuometinių ekonominių ir socialinių kitimų audros centrų, kad galėtų jų sukeliamus bangavimus pajusti savo pačių sielos komponentais. Bet jie nebuvo patys faktinieji tų pakitimų vairuotojai ir todėl galėjo atsiduoti jų studijavimui.

Šalia šių tuometinės jų situacijos savybių, abi mokslininkų grupės (kaip ir dauguma žymiųjų socialinių mokslininkų apskritai) dar buvo paveldėjusios formaliai panašią kultūrinę tradiciją: intensyvų prisirišimą prie švento teksto, turėjusio kuo intymiausią ryšį su socialiniu gyvenimu. Tų šventųjų tekstų pajėgumas išaiškinti socialinį gyvenimą ir duoti jam kryptį buvo tačiau jau pasirodęs aiškiai nebepakankamu. Socialiniai mokslai Kalvino *Institutų* ir nuolatinių Talmudo interpretacijų paveldėtojams žymia dalimi buvo šventųjų tekstų sekuliarizacijos reikalavimas; neatsitiktinai Adam Smith pirmiau parašė *The Theory of Moral Sentiments* ir tik vėliau *The Wealth of Nations*. Šis kontekstas be abejo kontaminavo socialinių mokslų empiriškumą. Bet be jo vargiai įsivaizduojama dvasios įtampa, skatinusi pačius svariausius socialinių mokslų žingsnius.

Lietuviai socialiniai mokslininkai buvo likę nuo šių autentiškų kūrybiškumą skatinančių aplinkybių nuošaly. Jų gamintas mokslas iki XX a. vidurio liko „provinciniu mokslu".

Socialinių mokslų veiklos laukas

Socialiniai mokslai yra tos disciplinos, kurios bando atsakyti klausimus: Kaip veikia visuomenė ir įvairūs jos aspektai? Kokias savybes turi žmogus ir kaip jis jas įgyja? Kaip žmogus interpretuoja savo patirties reikšmę ir kaip sukuriamos skirtingos reikšmių interpretavimo tradicijos? Kaip žmogus kinta savo gyvenime ir kaip kinta visuomenė savo istorijoje? Ką daryti, kai žmonės padaro savo tarpusavį gyvenimą nepakenčiamu?

Kaip šio problemų lauko ribos nėra aiškios, taip nelengvai apibrėžiamos ir socialinių mokslų ribos. Istorija socialiniams mokslams priklauso, kai ji, bandydama rekonstruktuoti praeities įvykių priežastingumo ir reikšmių sąryšius, svarsto ir analitinius klausimus, bandydama suvokti, kokios rūšies būtybė yra žmogus, kas žmonių kolektyvą paverčia visuomene, kas apsprendžia kolektyvinių likimų skirtingus turinius ir trajektorijas. (Kaip tik šių bendrųjų analitinių klausimų, praaugančių aprašomųjų įvykių specifiką — t.y. teorinės, analitinės, lyginamosios istorijos — lietuvių istorikų darbuose kaip ir nėra, ir todėl jų čia nenagrinėsime.)

Psichologija laikytina socialiniu mokslu, kai ji tyrinėja žmonių pergyvenimų savybes realiuose jų socialiniuose kontekstuose ir bando suvokti ryšius tarp socialinio santykiavimo ir individo sąmoningumo formų. Socialinis mokslas galėtų būti ir tautosakos bei tautotyros studijos. Tačiau čia jau reikia pabrėžti, kad papročių (arba bet ko kito) aprašymas ir klasifikacija tėra tik medžiagos moksliniam darbui paruošimas, atskirtinas nuo to, kas yra paties mokslinio darbo esmė, būtent paruoštosios medžiagos analizė, siekiant suvokti ją pagaminusio proceso logiką. (Išeivijoje tautosakos studijose daugiausia pasidarbavo Jonas Balys. Tačiau šias studijas iš lavonų preparavimo į mokslinio skrodimo lygį tepakėlė Algirdas Greimas. Išeivijos įnašus į tautosakos studijas čia toliau minėsime tik tiek, kiek juos yra davę socialiniai mokslininkai.)

Tam tikrais savo aspektais — būtent, kiek jos nušviečia mūsų aukščiau iškeltuosius klausimus — socialiniams mokslams artimos ir humanistinės disciplinos, ypač lingvistika, literatūros mokslas ir lyginamosios religijų studijos. Šias disciplinas nuo socialinių mokslų skiria didesnis dėmesys simbolinėms struktūroms negu jų socialiniams kontekstams, tuo tarpu kai socialiniai mokslai principe kreipia lygų dėmesį į žmogaus gyvenimo reikšmes ir į socialinę to gyvenimo aplinką. Antropologija daugiau žvalgosi į „reikšmių" pusę, ekonomika į „aplinkų", bet sociologija ir politiniai mokslai vis dar išsaugo socialinius mokslus, kaip galvojimo būdą, definuojantį balansą tarp empirinių aplinkybių ir subjektyvių reikšmių, tarp „gyvenimo būdo" ir „sąmoningumo", tarp Sanšo Pančos ir don Kichoto. (Išeivijos lietuvių, tiesa, nei lingvistika nei literatūros mokslas socialiniu požiūriu nesuvokta, o lyginamosios religijos studijos — išskyrus M. Gimbutienę — priartėja nežinomai žemei.)

Tikslus ir gyvenimo būdo ir sąmoningumo aprašymas, ir niekada nesibaigiantis bandymas išaiškinti, kokios ryšių grandinės ir kokios kultūrinės logikos apipavidalina ir įprasmina skirtingų žmonių skirtingus santykius tarp jų gyvenimo būdo ir jų sąmoningumo, ir kokiais keliais visa tai kinta istorijos eigoje — ir apibrėžia socialinių mokslų, kaip analitinių disciplinų šeimos, pagrindinę kryptį. (Apie „pritaikomąją" socialinių mokslų technologiją čia nekalbėsime. Faktiškai pagrindinis lig šiol egzistavęs ryšys tarp socialinių mokslų, kaip galvojimo būdo, ir jų pritaikymo technologijos yra iš teologinių diskusijų pažįstama iliuzija, kad didelis noras, jog kas nors egzistuotų, įrodo to dalyko ar santykio egzistavimą ar net jį įkūnija.)

Griežčiau socialiniai mokslai atsiskiria nuo tų humanistinių disciplinų, kaip teologija ir kai kurios filosofijos šakos, kurios

nustato, kas žmogui moraliai ar logiškai „privaloma". Kol socialiniai mokslai nenustoja būti mokslais, tol jie išlieka aprašomosiom ir žmogiškojoje patirty egzistuojančias tendencijas bei alternatyvas nušviečiančiom, bet ne privalomybes nustatančiom, ne „normatyvinėm" disciplinom. Bet mokslui priklauso ir svarstyti klausimus, kiek mes apmokame už savo pasirinkimus.

Sunku būti socialiniu mokslininku. Kai gamtininkas vadovaujasi „objektyviais" savo stebėjimų duomenimis, pats juos tik sukonstruktuodamas į hipotetines sistemas, kai humanitaras visų pirma pasitiki „subjektyviu" savo paties požiūriu ir jį spontaniškai įtikinančiu stebėjimo būdu, reaguodamas į savo aplinkos ir savo patirties reiškinius, — socialinis mokslininkas savo mokslui pabunda išbandydamas savo požiūrį žmonijos patirtimi, nuolat savęs klausdamas, ar tai, kas jį patį įtikina, atlaiko visos žmonijos patirties kritiką. Tik tai, kas atlaiko skirtingomis kryptimis išsiskaidžiusios žmonijos patirties svorį ir paties individo sąžiningiausius argumentus prieš tai, kas jį spontaniškai įtikina, socialiniam mokslininkui atrodo verta „moksliškai tikėti". Socialinį mokslininką (o taip pat ir jo darbų apžvalgininką) kamuoja Wang Yang-ming perspėjimas: „Jeigu vienas dalykas neatranda sau tinkamos vietos, tai reiškia, kad mano pajėgumas dorybei nebuvo, vienu ar kitu būdu, pilnai įgyvendintas".

Vertinimo kriterijai

Išeivijos lietuvių įnašus į socialinius mokslus vertinsiu dviem pagrindiniais požiūriais: ***kiek*** jie yra davę savo mokslinėms disciplinoms ir ***kokiame lygyje*** jų disciplinų struktūroje jų įnašas egzistuoja.

Į pirmąjį klausimą nukreipti „pragmatiniai" vertinimo kriterijai:

(1) Į kurias savo mokslinių sričių šakas lietuviai yra davę stambesnių įnašų? (Stambesniais įnašais laikytina arba rimtų akademinių leidyklų išleistos knygos, arba bendra tematika susietų straipsnių rinkiniai, arba novatorišką reikšmę turintys atskiri straipsniai.)

(2) Kokią reikšmę jų disciplinose, tarptautinėje plotmėje, turi lietuvių įnašai? (Kiek reikalinga, bet kuria kalba rašant, cituoti jų darbus, svarstant jų nagrinėtus klausimus?)

(3) Kokias esmines, gyvybiškas jų disciplinos šakas ar metodologines perspektyvas išeivijos socialiniai mokslininkai yra apleidę, į jas nedavę įnašo? (Ar išeivijos lietuvių mokslas plačios skalės,

visapusiškas, ar substantyviai, metodologiškai ir ideologiškai ribotas?)

Šie trys „pragmatiniai" kriterijai vaizdingumo dėliai gali būti susumuoti, iškeliant juos sintetizuojantį klausimą: (4) Jeigu reikėtų iš šiuo metu užsienyje gyvenančių lietuvių mokslininkų sudaryti universitetą, kaip atrodytų to universiteto socialinių mokslų departamentai, sprendžiant iš užsienyje gyvenančių lietuvių bei lietuvių kilmės mokslininkų iki šiol paskelbtųjų mokslinių darbų?

Antrąjį, labiau „analitinį" klausimą — kokiame mokslinio pasiekimo lygyje lietuvių įnašai egzistuoja — tegalima mėginti atsakyti, tik bent apytikriai apibrėžus bendrąją mokslo struktūrą, kurioje į tam tikrą, mokslininkų normaliai pripažįstamą svarbos hierarchiją susidėsto atskiri mokslininkų įnašai. Tokiame mokslo struktūros modelyje galima išskirti šias, nuo stambiausio iki smulkiausio, įnašų plotmes:

(1) Naujas pagrindinis kurio nors žinojimo lauko reorganizavimas, profesinių lygiųjų pripažįstamas reikšmingu ir ilgiau ar trumpiau istorijoje išliekąs.

(2) Naujos, kritiškos reikšmės kuriai nors disciplinai (arba kelioms disciplinoms) turinčios metodologijos išvystymas.

(3) Strateginių faktinių duomenų, kuriais toksai teorinis reorganizavimas galėtų būti pagrįstas, sukaupimas.

(4) Duomenų, iliustruojančių egzistuojančius teorinius principus, arba visai su jokia teorija nesusietos „faktinės žaliavos", rinkimas.

Šitoks mokslinės struktūros modelis yra bendras visiems mokslams — gamtos, socialiniams ir humanitariniams. Čia reikia tačiau pastebėti, kad ir humanitarinės ir socialinės disciplinos, nors vienu atžvilgiu yra „mokslai", kitu atžvilgiu yra „menai", metaforų sistemos, pergyvenimo išraiškos, literatūros žanrai (Hayden White). Kaip tik jų „meninis" aspektas išsaugo ir humanitarinius ir socialinius mokslus nuo to principinio neįdomumo visiems nespecialistams, kuriuo atžymėti, šiandieninėje savo vystymosi fazėje, gamtos mokslai.

Vien tik „moksliniu" atžvilgiu vertinti socialinius mokslus būtų ne visai teisinga. Bet neatsižvelgti į bendrąją mokslo struktūrą, kurioje įsirašo atskiri mokslininkų pasiekimai, ir galvoti, kad kiekvienas dalykas, kurį bet kuris mokslininkas padaro, egzistuoja toje pačioje plotmėje, ir juos tereikia tik inventorizuoti, alfabetiška tvarka visus išvardinant, — būtų obskurantiškas nesusigaudymas, kas mokslą (net ir dalinį mokslą) padaro mokslu.

Archeologija ir antropologija

Stambiausią įnašą, tiek savo paties turiniu, tiek lyginant su savojo mokslo apimtimi, išeivijos socialiniai mokslininkai bus davę antropologijai ir archeologijai. Tarp šių mokslo šakų yra pakankamai ryšio, kad jas svarstytume drauge.

Išeivių tarpe yra bent devyni mokslinėje literatūroje matomi šių šakų atstovai, išspausdinę tryliką knygų ir nemažiau devyniasdešimties mokslinį įnašą davusių straipsnių. (Kai kurie šių, kaip ir kitų šakų atstovai yra dalyvavę ir populiaresnėje periodikoje ar spausdinę anotacijas, recenzijas, komentarus ar trumpesnius straipsnius enciklopedijoms. Šių publikacijų čia neskaičiuojame.)

Proistorikas Jonas Puzinas pagrindinius savo darbus atliko nepriklausomoje Lietuvoje, išeivijoje rašė straipsnių lietuvių proistorės klausimais, sistematizuodamas vėliausių tyrinėjimų duomenis. Lietuvoje įsivyravusia tendencija, domėjosi vien su lietuvių praeitimi susieta tematika.

Maždaug pusę viso lietuvių įnašo į archeologiją ir antropologiją paėmus drauge yra davusi Marija Gimbutas. (Čia, kaip ir toliau, pirmą sykį minėdamas autoriaus pavardę, ją pristatysiu taip, kaip ji mokslinėje literatūroje rašoma.) Marija Gimbutienė, šalia daugybės straipsnių, yra išleidusi septyniaš individualias ir dvi jos suredaguotas knygas, kuriose rekonstruktuojama Rytų Europos proistorė nuo Mezolito amžiaus, baltų bei slavų genčių išsivystymas iki istorinio laikotarpio, ir senosios Europos civilizacija, klestėjusi pietų Europoje tarp 7,000 ir 3,500 m. pr. Kr. prieš indoeuropiečių invaziją. Šios civilizacijos ir jos meninio-religinio universo atgaivinimas — pats dramatiškiausias Marijos Gimbutienės laimėjimas. Jai, kaip retai kam, yra tekę būti visos civilizacijos „atradėju" — t.y. sintetizuojančiu jos gyvenimo būdo ir dvasinio charakterio atkūrėju iš įvairiausių, daug kur išbarstytų fragmentų ir gausių jos pačios archeologinių kasinėjimų Jugoslavijoje, Graikijoje ir Italijoje duomenų. Paskutiniuoju metu daugiausia tyrinėja indoeuropiečių invazijos į Europą bangas ir procesus. Yra spausdinusi darbų ir apie lietuvių liaudies meno simboliką, kai kurias lietuvių mitologijos temas.

Ryškų įnašą į Europos archeologijos studijas dviem knygom davė Sarunas Milisauskas. Meksikos slėnio proistorę keliuose straipsniuose analizavo Vincas P. Steponaitis. Straipsnių apie obsido prekybos kelius ir reikšmę Majų imperijai, pakeičiančių kai kuriuos jos galybės ir smukimo aiškinimus, išspausdino Raymond

V. Sidrys. (Specialiai paminėtina įspūdinga lietuvių koncentracija archeologijos studijose: iš maždaug 30,000 išeivių bangos penki mokslininkai palyginti negausiame studijų lauke!) Visi trys jaunesnieji archeologai labiau domisi ekonominių, politinių ir socialinių struktūrų išsivystymu, griežtai prisirišę prie fiziškai apčiuopiamų ir statistiškai analizuojamų duomenų, ir itin atsargiai liečia simbolikos ir žmogaus dvasinio gyvenimo pasaulį, kuris kaip tik labiausiai traukia drąsesnės vaizduotės, humanistinio veržlumo Mariją Gimbutienę.

Išeivių archeologijoje (kaip ir antropologijoje bei sociologijoje, bet ne kituose socialiniuose moksluose) galima įžvelgti tam tikrą „puritonų" ir „romantikų" mokslininkų išsiskyrimą, kartais atskiriantį vienus individus nuo kitų, o kartais juntamą skirtinguose tų pačių individų darbų sluoksniuose. „Puritonai" suvokia savo mokslinį darbą kaip grynai techninį uždavinį, neturintį jiems kokios nors asmeninės reikšmės, o „romantiko" darbe visada, už objektyvaus uždavinio sprendimo, slypi, dažnai sunkiai apčiuopiama, ir asmeninė potekstė, jo paties „sielos reikalas". „Romantiką" tipiškai kamuoja jo pasaulio fragmentiškumas, išsiskaidymas, nuolatinė griuvėsių ir impulsų konfrontacija — ir jo studijos jam yra galingas bandymas tuos išsiskyrusius tikrovės elementus, intensyvia intelektualine pastanga, vėl sujungti į „viską apimančias", tegul ir laikinas, vėl sugriūsiančias, sintezes. Bet net ir sugriuvusios, romantikų sintezės „galingu kūno troškuliu per amžius dega". „Romantiško" ir „klasiško" mokslininko tipo išsiskyrimas pastebėtas — rodos, chemiko W. Ostwaldo — ir gamtos moksluose, kur jis siejosi su polinkiu studijuoti vidines ir kintančias „energijas" (romantikai) arba išorines ir pastovias „struktūras" (klasikai). Su mokslinio įnašo vertingumu mokslininkų tipų skirtumai neturėtų turėti nieko bendro, nors, bent socialiniuose moksluose, turbūt visi didieji įnašai buvo duoti „klasikų", jautusių stiprų „romantinį" impulsą savo charakteryje.

Prie „romantiško" tipo mokslininkų priskirtina ir antropologė bei meno istorikė Joan M. Vastokas (gim. Belickaitė), kartu su savo vyru (Romas K. Vastokas) išleidusi kruopščią funkcinę ir simbolinę algonkinų šventojo meno studiją, šiuo metu spausdinanti antrą savo knygą apie Kanados uolų meną. Yra rašiusi apie Čiurlionį, miestų architektūrą, kognityvinę meno analizę, „primityviuosius" stilius, „moderniųjų" menininkų parodas.

Fizinėje antropologijoje svarių straipsnių davė Birutė M. F. Galdikas, studijuojanti daugiausia orangutangus jų natūraliame

habitate Indonezijoje. Galdikaitė yra paskelbusi rezultatų, naujai nušviečiančių aplinkos ir hominidų santykį bei žmogaus evoliucijos ankstyvesniuosius žingsnius. Jos stebėjimai sugestionuoja, kad elgesio ir kultūriniai skirtumai tarp žmonių ir šimpanzių yra nedidesni negu tarp šimpanzių ir orangutangų ir kad žmonės apskritai artimesni aukštesniosioms beždžionėms negu paprastai galvojama.

Socialinėje antropologijoje darbuojasi Liucija Baškauskas, išspausdinusi įdomų bandymą rekonstruktuoti gedulo dėl tėvynės praradimo proceso charakteristikas, fazes ir pasėkas lietuvių pabėgėlių tarpe. Ji vienintelė išeivijos antropologė, kurios studijų problematika perdėm lietuviška.

Lietuvių kuriamos antropologijos ateitis išeivijoje turėtų būti gana šviesi: šalia vyresnės, pasaulinio masto mokslininkės, tebesiveržiančios priekin savąja kūrybine trajektorija, visi kiti savo darbus spausdinusieji yra dar palyginti jauni, kompetentingi mokslininkai, vieni jau daug išspausdinę, kiti tik pradedantys publikuotis, bet visi, manyčiau, apdovanoti intelektualine iniciatyva, užtikrinančia nenutrūkstamą mokslinį produktyvumą.

Išeivijos archeologai yra reorganizavę rytų ir pietų Europos proistorės studijų lauką. Šie jų darbai matomi visur, kur vykdomi tos srities tyrinėjimai. Stambesnių metodologinių įnašų archeologijoje ir antropologijoje lietuvių turbūt nėra duota. Bet jų atliktos meno antropologijos, hominidų evoliucijos ir pietinės bei centrinės Amerikos proistorės studijos jau yra davusios tų mokslų šakų tolimesniam vystymuisi strateginės reikšmės galinčių turėti duomenų. (J. Vaštokienės įnašus reiktų atskirai vertinti dar ir Kanados meninio gyvenimo kontekste.)

Išeivijos antropologai mažai davė gal pačiai pagrindinei antropologijos šakai — socialinei antropologijai, taip pat lingvistikai bei psichologinei antropologijai. Jei reikėtų šiandien iš išeivijoje esančių mokslininkų kurti universiteto antropologijos-archeologijos departamentą, jis turėtų minėtąsias spragas, bet savo stiprybės taškais neabejotinai *matytųsi pasaulyje.*

Išeivijos lietuvių antropologų-archeologų raštai, be anglų ir lietuvių kalbų, išversti į vokiečių, rusų, prancūzų ir italų kalbas, verčiami portugalų kalbon. Trys yra rašę ir lietuviškai, tačiau išeivijoje neišleista nei viena lietuvių kalba šios srities knyga. (Su kultūrine antropologija savosiomis mitologijos studijomis susisiekia Algirdas Julius Greimas, tačiau jo *Apie dievus ir žmones* čia antropologijai nepriskyrėme.)

Sociologija

Ankstesnė emigracija yra davusi kelis sociologus, parašiusius disertacijų ir vieną kitą straipsnį apie Amerikos lietuvių akultūraciją, religinius papročius ir šeimų formavimąsi (J. Bogusas, P. P. Jonitis, C. P. Sirvaitis). Šios studijos ryškesnių pėdsakų nepaliko, nes, užuot sprendusios pagrindines problemas, iš esmės vien aprašinėjo, kaip lietuviai dalyvauja visas etnines grupes paliečiančiuose procesuose.

Skliausteliuose įterpsime, kad visais atžvilgiais badaujančioje lietuvių išeivijos studijų srityje daugiausia pasidarbuota istorikų, kurie tačiau savo temas rinkosi ne dėl jų mokslinio svarbumo, bet dėl atsitiktinai susidėjusių aplinkybių (pvz. parapijos arba kokio kito objekto jubiliejus, reikalavęs parašyti jo istoriją). Nevisada (pvz. A. Kučo atveju) ši istorikų produkcija išlaiko net ir objektyvumo reikalavimą: vis nukenčia „radikalusis" sąjūdis, vienu metu turbūt užvaldęs didesnį procentą senosios lietuvių negu bet kurios kitos amerikinės išeivijos, bet nei palikęs stambesnių savo pastangų rezultatų, nei išprovokavęs objektyvesnių savęs studijų (su J. Jakšto parašytos J. Šliūpo biografijos išimtimi). Įdomų įnašą į ankstyvosios išeivijos teatro istoriją, atskleisdamas neįtikėtiną jo gaivališkumą, yra davęs literatūros istorikas B. Vaškelis. Išeivijos studijose sąžiningai darbuojasi pusiau istoriniu, pusiau sociologiniu metodu Amerikos studijų specialistas William Wolkowich-Valkavičius. Bet lietuvių išeivijos specifinė patirtis, problematika, sąmoningumo vystymasis ir simbolinės pergyvenimo formos emigracijos tyrinėtojų dar beveik nenagrinėtos. Beveik viskas, kas emigracijos studijose lietuvių padaryta, laikytina tik problemiškai neorientuotu ir teoriškai nereikšmingu žaliavos sukaupimu. Bet yra ir į probleminės interpretacijos lygį pakylančių išimčių, kurių yra truputį davę ir dabartiniai antropologai bei sociologai.

Vienuolika šiuo metu aktyvių išeivijos lietuvių sociologų yra išleidę devynias knygas (ir dar dvi, išeinančias už sociologijos ribų) ir nemažiau 120 straipsnių. Didžioji jų dalis išspausdinta anglų (šis tas vokiečių) kalboje, tačiau trys sociologai yra davę mokslinių įnašų — jų tarpe tris knygas — ir lietuviškai. Lietuvių sociologų raštų išversta į švedų, ispanų, vokiečių, italų ir rusų kalbas.

Išeivijos sociologams būdingas ir tematikos ir analitinių perspektyvų įvairumas. Savo tyrinėjimuose jie yra palietę beveik visas sociologijos šakas, išskyrus matematinę ir eksperimentinę sociologiją, mažiau negu iš sociologų būtų lauktina duodami nebent politinei sociologijai ir klasių santykių studijoms. Analitinės

perspektyvos, kuriose darbuotasi, apima istorinę sociologiją, struktūrinį funkcionalizmą, simbolinę interakciją, interpretacinę sociologiją, konflikto sociologiją, neomarksizmą ir besiformuojančią civilizacinės analizės mokyklą. Iš šiandieninių sociologijos srovių gal tik etnometodologija ir vad. Frankfurto arba „kritinė" mokykla lietuvių tarpe nerado atgarsio. Kai ką apie išeivijos *lietuvius sociologus (nors ne visus)* pasako tai, kad jų darbų, šalia sociologinių publikacijų, galima rasti ir estetikos, socialinės psichologijos, antropologijos, psichoanalizės, literatūros kritikos, istorijos ir politinių mokslų leidiniuose.

Kai kurie iš jaunesniųjų sociologų dar tik pradeda publikuoti savo tyrinėjimų darbus. Bet jau iš pirmųjų straipsnių (Daiva K. Stasiulis apie aparteido sistemą Pietų Afrikoje, Grace deSantis [Gražina Budrytė] apie konkurencinius procesus Amerikos medicinos specialybių santykiuose) matyti stipri analitinė įžvalgos galia ir teoriškai reikšmingas empirinės problemos traktavimas. Stasiulis iš lietuvių ne tik išeivijoje, bet ir sovietinėje Lietuvoje bus ar tik ne vienintelė, sugebėjusi empiriniame tyrinėjime vaisingai panaudoti marksistinę perspektyvą.

Su mažesniu teorijos krūviu, bet į lygiai degančias socialinės praktikos problemas kreipiasi ir Nijolė V. Benokraitis, amerikietiškos mokyklos *policy-oriented* empiricistė, išspausdinusi (su Joe Feagin) sąžiningą apžvalginį veikalą apie diskriminavimą prieš negrus ir moteris Amerikos darbo rinkoje ir ligšiolinių politinių priemonių kovoje prieš diskriminaciją ribotą veiksmingumą. Apie medicininį aptarnavimą ir senų žmonių problemas šiek tiek rašė R. Kulys (Regina Kulienė) ir Galina Suziedelis (Sužiedėlienė). Amerikos šeimų stovio statistines analizes reguliariai spausdina Alexander Plateris. Sociologinių skaitinių apie Amerikos problemas rinkiniuose kartais užtinkama, bet čia prie sociologų nepriskirta, *žurnalistė* Rasa Gustaitis.

Tautotyrinę disertaciją apie tradicinę lietuvių ir latvių kaimo bendruomenę ir jos pasaulėvaizdį yra išleidęs, vėliau aptilęs, Gerhard Bauer (Bauras). Apie polonizacijos, rusifikacijos ir tautinio atgimimo procesus vėlesnėje Lietuvos istorijoje, lyg tęsdamas Lietuvos sociologijos pionieriaus M. Roemerio tradiciją, rašė Kajetonas Čeginskas. John J. Macionis spausdino straipsnių apie intymumą ir bendruomenę modernioje visuomenėje ir 1982 m. (su James L. Spates) skaitytojams pristatys tarptautinių tyrinėjimų medžiaga pagrįstą knygą apie miestų sociologiją.

Šeimos sociologijos ir vaikų bei jaunuolių socializacijos studijose

Amerikoje neblogai matomą įnašą, nuoseklią tyrinėjimų programą vykdydamas, vaisingai jungdamas simbolinės interakcijos, struktūrinės sociologijos ir sociolingvistikos perspektyvas, yra davęs vienos kolektyvinės knygos ir aštuoniolikos straipsnių autorius Viktor Gecas. Jis ir specifinių, bet į teoriją orientuotų, problemų tyrinėtojas, ir kai kurių savo studijų lauko problematikos aspektų (pvz. socialinės klasės įtakų į vaikų socializaciją) sistematizatorius, šiuo atžvilgiu analogiškas psichologijos Inai Užgirienei. Gečas yra atsargus empirinių duomenų interpretatorius, tikslus savo studijų srity egzistuojančių teorijų vertintojas, ir pajėgus skirtingų intelektualinių perspektyvų harmonizatorius, savo specialųjį lauką suvokiąs ne izoliacijoje (kaip tai neretai daro šeimos sociologai), bet didžiųjų sociologinio galvojimo tradicijų kontekste.

Septynių individualių ar redaguotų knygų (dvi iš jų čia nepriskirtos sociologijai) ir nemažiau šešiasdešimties straipsnių autorius Vytautas Kavolis nevisai sutelpa į sociologijos ribas. Ankstyvoji jo tyrinėjimų programa sistematizavo antropologijos, meno istorijos, psichologijos ir sociologijos duomenis apie vizualinių menų išraiškos savybių ir socialinės struktūros bei vertybinių orientacijų santykius bei istorinius meninio kūrybiškumo kontekstus. Naudojimasis duomenimis iš daugelio akademinių disciplinų literatūros ir visos žmonijos visame jos istoriniame vystymesi laikymas savo studijų lauku liko būdingas ir antrajai, vėlesnei jo tyrinėjimų programai, kurios tikslas, drauge su bendradarbiaujančiais kitų disciplinų atstovais, išvystyti „civilizacinės analizės" metodiką, tinkamą bet kokių socialinių ar humanistinių problemų nagrinėjimui lyginamojoje gelminėje istorinėje perspektyvoje. Ligi šiol šioje perspektyvoje svarstyti klausimai buvo savęs supratimo būdų istorija ir tipologija, tvarkos ir netvarkos simbolistika, blogio modelių, moralinių kultūrų ir sąmoningumo struktūrų lyginamosios analizės. Pirmosios programos rezultatai meno sociologijos literatūroje laikomi empirine socialpsichologine alternatyva šiuo metu meno sociologijoje vyraujančiom fenomenologijos ir semiotikos mokykloms, bet taip pat lyginti ir su Karl Mannheimo ir struktūralistų darbais. Antroji studijų programa dar tik pradeda mokslinėje literatūroje rodyti savo vaisius. Dar rašė apie socialinę patologiją ir interpretavo XIX ir XX a. kultūrinę psichologiją.

Išeivijos sociologų moksliniuose darbuose sunku apčiuopti kokias nors specifines filosofines įtakas, ir jie yra mažiau dalyvavę ideologinėse kovose negu sociologams apskritai būdinga. Jei kas ir dalyvavo, tai atskirai nuo savo sociologinių tyrinėjimų programos.

Atitrūkimą nuo filosofinės kontempliacijos ir nuo ideologinės kovos, net ir empiriniu sociologu esant, gal reikėtų laikyti, platesnėje intelektualinėje perspektyvoje, lietuvių sociologų darbų reikšmę siaurinusiu faktoriumi. Vis dėlto jų publikacijose galima pajusti platesnę (tiesa, rėksmingai nereiškiamų) ideologinių simpatijų skalę negu kitų lietuvių socialinių mokslininkų tarpe. Socialiniams *mokslams ideologinis įvairumas svarbu, nes jie žymią dalį savo* gyvybinės energijos semia kaip tik iš ideologinių įtampų.

Tie problematikos laukai, kuriuos lietuviai sociologai yra savitai sistematizavę, nėra sociologijoje tokie centriniai kaip išeivių archeologų darbai Europos proistorės studijose. Esminėmis sociologijos ašimis palieka tarpasmeninė dinamika, klasių santykių ir religijos-visuomenės sąveikų, plačiąja prasme, problematika, ir visuomeninio gyvenimo formų vystymasis, funkcionavimas bei trūkumai. Visose tose srityse lietuviai yra davę įnašų, bet jų problematikos pagrindinai nepersvarstę. Metodologiniai išeivių įnašai sociologijon dar nėra išbaigti. Tad, jeigu reikėtų šiandien iš išeivių organizuoti universiteto sociologijos departamentą, jis būtų problematika ir metodologija įvairus, kūrybingas, kritiškas savo paties disciplinai ir besidarbuojąs ties kai kuriomis jos briaunomis, — bet sociologijoje nebūtų tarptautiniame mokslo pasauly tiek matomas, kiek matomi lietuvių archeologai jų darbo srityje.

Išeivijos sociologų tarpe nėra nei vieno, kuris sociologijos mokslus būtų išėjęs Lietuvoje. Išskyrus ankstyvesnį teisininką Platerį, jų nei vienas net nestudijavo Lietuvos universitetuose. Jei išeivijos istorikų darbuose, sakoma, vis dar nusveria nepriklausomoje Lietuvoje išmokslinta karta, tai sociologija — labiau net negu kiti socialiniai mokslai — yra grynas išeivijos produktas.

Lietuvių antropologų dauguma vienas kitą moksliškai pažįsta ir jų darbus cituoja. Sociologai savo tarpe visiškai izoliuoti. Ir jei apie savo politinių mokslininkų darbus išeivijos visuomenė žino beveik viską, tai apie sociologų darbus ji nežino beveik nieko.

(Apie psichologiją, politinius mokslus ir ekonomiką — kitame numeryje.)

Vytautas Kavolis

KŪRYBINIUOSE PASAULIUOSE

1981 metų pabaigoje išėjo penktoji Liūnės Sutemos poezijos knyga *Vendeta*. Šį kartą tai keturios poemos (ar variacijos pasirinkta tema): „Vendeta", „Mirtis neateina, ji čia", „Bijau" ir „Šimtametės žiemos užrašai". Jos parašytos ketverių metų laikotarpy: 1974-1978. Poema „Vendeta" dedikuota neseniai mirusiam rašytojui Mariui Katiliškiui. Ir tai daugiau nei vienos poemos dedikacija. Visas rinkinys savo esme yra „išėjusiųjų negrįžti" poezija, išaugusi iš egzilės dramos. Joje — ir praradimo skausmas, ir moralinių vertybių trupėjimas, ir šiuolaikinio žmogaus savijauta, abejonės, baimė, prieštaravimai. Patirties skonis — kartus, kaip šermukšnio uogos, sūrus, kaip tėvo ašara. Aplinka — aštriai žeidžianti. Poetės balsas — nervingai trūkčiojantis. Įtampos kreivė kiekvienoje poemoje vystosi draminiais principais: emocijų bangavimas ritmiškais pakartojimais auga iki iššūkio, riksmo ir, staigiai užgniaužtas, krinta žemyn, išsiliedamas neišvengiamybės atomazga („Tokia jau mūsų dalia").

Keturios poemos — kaip keturi nervingo, likimo linijom išraižyto delno atspaudai. Autentiški, bet ne autobiografiški. Tai greičiau vidiniai monologai, nei intymios išpažintys: intymumas perfiltruotas per poetinę prizmę, dažniausiai apibendrintas. Jausmingumas — sutramdytas, išskyrus keletą sentimentalesnių lyrinių nukrypimų į vaikystę, į pasakas, į raudas. Poetinė intonacija — pilna tikrumo. Čia nejauti falšo, nėra ir įmantrumo, dirbtinio poetizavimo, tuščių deklaracijų. Žodžio tikrumas remiasi į sunkų asmeninės patirties klodą. Iš jo skeveldrų auga struktūros, šakotos kaip koralai.

Poemose Liūnė Sutema — kaip ir ankstesnėj savo kūryboj — balansuoja tarp dviejų pasaulių: tarp gimtosios Žemaitijos ir „bevardės žemės", į kurią ji ilgai ir skausmingai bandė įleisti šaknis. Tarp prarastų namų ir svetimos pakrantės, kur ją likimas atbloškė „ne Viešpaties valia". Dažnai viršų ima praeities dimensija, sugrąžinta poezijoje į dabartį.

Savo dvilype pasaulėjauta Liūnė Sutema artima „žemininkams" ir „bežemiams" poetams. (Tas skirstymas jos atveju, man atrodo, reliatyvus.) Tos pačios ištakos maitino K. Bradūno, H. Nagio kūrybą, J. Meko *Semeniškių idiles*, jos savaip transformavosi A. Mackaus poezijoje, kurios „neornamentuotai kalbai" Liūnės Sutemos poezija bene labiausiai gimininga. Šiuos abu poetus riša ir panašiai suvoktas būties tragizmas.

Naujoje Liūnės Sutemos poemų knygoje egzistencijos tragika brandžiau ir stipriau išreikšta, nei ankstesniuose jos rinkiniuose. Ji nuskamba keliais požiūriais: čia ir pasipriešinimas likimui, išdidus atsparumas, ir filosofinis susitaikymas, ir kosminės grėsmės nuojauta.

Poema „Vendeta" pradedama beveik apokaliptiniu vaizdu:

Dieną ir naktį plaukia
saulė balta migloje,
vietos nerasdama nusileist —
nematysiu paskutinio saulėlydžio. . .

p. 7

Visuotino tragizmo akivaizdoje gimsta kerštо, iššūkio, protesto geismas:

Aš turėjau gimti Korsikoj,
giminės kerštu pirmajam šauksme,
giminės keršto skoniu burnoj —

p. 10

Nuo kartėlio ir skriaudų griūties sutrupa krikščioniškas atlaidumas, vaikystėje mokytas iš Šventojo Rašto:

— Atsuki kitą veido pusę —
Aš kitos neturiu —
p. 12

Moraliniai absoliutai sutirpsta. Sąvokos darosi dvilypės, dviprasmiškos. Kaltė nebėra nedaloma, primetama kitiems. Kiekvienas nešasi savąją atsakomybės ir kaltės dalį. O ir išdavimo žymę. „Kas man atleis? . . . Kam aš atleisiu? . . ." — klausia poetė. — „Niekam ir niekada". Tad kam mesti iššūkį? Likimui, Dievui? Bet juk „ne Viešpaties valia" ugniaviečių, pelenų tyla „kapų duobėm

prasižiojusi laukė". Kraujo kerštas būtų saldus, būtų svaigus, kaip katarsis, išgyvenus tragediją. „Akis už akį. . . Dantis už dantį". . . Bet net giminės kerštо mes neišmokom, užaugę po berželiais liūdnais. Priešingai, kraujo „kerštas sūrus, / kaip vienintelė tėvo ašara, /sutirpdžiusi manyje / akmenį ir ledus —. . . Aš turėjau negimt. . ."

Atsakomybė gula ant visų pečių — už tai, kas įvyko, ir už tai, kas vyksta. Ir nėra atleidimo.

Viešpatie, neatleisk,
jie žinojo ką darė —
Viešpatie, neatleisk,
nes žinau ką darau —

p. 13

Šie prištaringi minties vingiai — pilni emocinės įtampos ir jėgos. Tai šiuolaikinio žmogaus dvasinė drama.

„Vendetoje" poetinė intonacija, pakilusi iki kerštо šauksmo, iki maištingos liturginės kodos, grįžta prie savojo išeities taško — gimtosios žemės. Į vienintelį tikrą ir pastovų dvasinį prieglobstį, iš kurio poetė semiasi savo gyvybingumą, savo žemaitišką, stoišką atkaklumą — būtį:

šimtmečiais teriotoje Žemaitijoje,
šimtmečiais kentusioje Žemaitijoje,

. . . . . .
e s u —

p. 18

Draminis poemos ciklas užsibaigia panteisitiniu susiliejimu su žeme:

susigersiu žemėn pilkai rusvu
saulėlydžiu,
kurio niekada nemačiau.

p. 25

„Vendeta", bene stipriausias Liūnės Sutemos kūrinys. Iš temos variacijų, pakartojimų, priešpastatymų, iš įtampos pakilimų ir atoslūgių susidaro savita poetinė struktūra, savo ritminėm moduliacijom primenanti muzikinę fugą. Jos emociniai kirčiai — skaudūs, rėžiantys. Jos prasminė potekstė — keleriopa.

Antroji poema „Mirtis neateina, ji čia", skirta mirusiai draugei Daliai Juknevičiūtei. Mirties tema čia vystoma per kontrastą su šiltu poetiniu trapaus gyvenimo motyvu:

paragaukim šermukšnių, nebėk lyg vejama —
ir kodėl tavo gėlė balta vienoj rankoj,
o kitoje spurda paukštis? —
p. 27

Dienų skubėjime, laiko tekėjime palaipsniui ateina suvokimas, kad mirtis visada su mumis, net motinos įsčiose. Artimo žmogaus netekimo akivaizdoje, poetė vėl atsigręžia į vaikystę, kur mirtis tebuvo tik žaidimų ritualas:

Seniai, labai seniai,
kai laidojau paukštį, lėlę, drugius,
.....
net po mirties vėl buvo ramu ir saugu —
p. 34

Dabar nebėra nuo jos užuovėjos, nebėra ir iliuzijos. Begyvenant atkrito apgaulingi mirties pavidalai: ji nei benamė katė, nei laumvaikis, nei tyla Madonos veidu. Ji čia, su mumis kasdien.

Pralenkiau naktį —
esu dylanti tavo diena,
nykiai skurdi, kaip po maro, bado,
po ugnies ir karo,
p. 32

Čia vėl, kaip ir pirmoje poemoje, nuskamba religinių giesmių žodynas, tik potekstėje jau sutirpęs „Gelbėk mus, Viešpatie". Ir iššūkio nėra:

Netiesa, tai nebuvo Jo valia —
Netyčia pasukom gaublį, —
.....
ir mes čia —
p. 26

Nėra ir rankų grąžymo, nevilties, įsisąmoninus mirties neišvengiamybę. Greičiau trapios poetinės gyvenimo prasmės užtvirtinimas ir — susitaikymas, išlydint seserį:

ir nešaukim jos vardu —
neatsilieps — —
tokia jau mūsų dalia.

p. 36

Ši poema mažiau dramatiška, nei pirmoji. Joje esama net šiurpokos ramybės ir kartu jautraus balto prisiminimų švytėjimo. Atsargiai, lyg pirštų galais parinkti įvaizdžiai (balta gėlė, spurdantis paukštis, variniai vijokliai apie kaklą, šermukšnių oranžinis lietus) virpančia linija brėžia skubančios, išeinančios iš gyvenimo siluetą. Kiek banalesniais štrichais, man atrodo, perduoti vaikystės, prarasto pasakų prieglobsčio motyvai ir mirties kaukės („jaučiu tave, mirtie, benamę katę, kailiu pašiurpusiu" . . . „nesišypsok taip gašliai" ir pn.).

Trečiojoje poemoje „Bijau" tirštais, vientisais potėpiais ištapyta pasąmonės būsena: baimė, nepastovumas, vienatvė. Žaliõs, gličios, dumblu ir žuvimi kvepiančios spalvos tonais perduotas dusinantis ir nesibaigiantis grimzdimas, kai negali nei iškilti į paviršių, nei pasiekti dugno. Sakytum, žmogus, pavargęs nuo balansavimo tarp dviejų polių — gimtosios žemės ir svetimos neono šviesos — nuslysta nuo siauros realybės briaunos ir ima skęsti košmariškoj praeinamumo baimėj, pasąmonės netikrume, kai nėra už ko užsigriebti, kai slysta iš rankų ir praeitis, ir dabartis.

Bijau — bijau praeities —
baimė karčiai žalia —
Tėvas lėtai vaikšto po Biržę —
ji seniai iškirsta, . . .

p. 40

Tėvo sodinti medžiai jau lapoja buvusioj prerijoj. Vaidmino upelio vaga seniai užversta. (Panašūs motyvai skamba ir K. Bradūno poezijoje, bet dusinantis baimės jausmas — grynai Liūnės Sutemos. Neatsimenu, kad kas nors lietuvių poezijoje būtų taip išrašęs, išmoduliavęs kankinančią baimės savijautą.)

Bijau, niekada nepaskęsiu —
Vandenis tik skandina mane,
neleisdamas užspringti žuvimi ir dumblu —
Baimė žalia —

p. 38

Baisu sugrįžti į gimtąją žemę, kuri jau nebe ta. Baisi ir dabartis, kaip nubudimas džiunglėse — „glaudžiasi, kimba, smaugia tvanki,

drėgna žaluma". Baisu tarp žmonių, kurių plėšrios akys seka kasdien, baisu ir netekti jų.

gyvenu baimėje,
susitraukęs embrijonas —
kada, pagaliau,
ji gimdys mane?
p. 45

Pro dumblinų žalių baimės įvaizdžių tinklą prasiveržia desperatiškas poetės šauksmas:

Jei myli,
Cezario piūviu išgelbėk mane
ž i e m ą, — —
p. 46

Nes tik žiema turi mirtiną savo patvarumą, kada „elnias devyniaragis sustingsta pusnyje. . . kada suledėja Žilvino puta". Tik tautos atmintyje įšalusi mitologinė erdvė yra vienintelė, kuri nekinta. Poetės išsigelbėjimas — sugrąžintam balanse tarp poetinės erdvės ir tikrovės, atgautoj harmonijoje, kuri kažkada gaubė vaikystę:

Noriu vaikščiot virve,
tarp pasakos ir tavęs,
nenuslysdama, —
taip, kaip vaikystėje.
p. 47

Paskutinėje knygos poemoje „Šimtametės žiemos užrašai" tos sustingusios mitologinės erdvės motyvas išsivysto į abstraktoką totalinio ledmečio, šimtametės žiemos vaizdą. Šalčio sukaustytas laikas ir pasaulis. Ranka, suledėjusi kaip upelė. Suledėjusios akys, pilnos žalumos. Stikliniai vaisiai dubeniuose — neliesk jų — subyrės. Sniego kalnai. Nesibaigianti pūga. Motinų veidai apledėję, beraudant — neapleisk mūsų. Ir užmiršti vardai. Nors čia ir nuskamba trapios atgimimo vilties motyvas, poemos vaizdų sistemoje slepiasi neišvengiamos pražūties, kosminės mirties nuojauta. O kas, jeigu po šimtametės žiemos seks „šimtametė sausra, šimtametė kaitra ir sudegins mus?" — —

Kaip ir „Vendetoje", taip ir čia, Liūnei Sutemai giminės, tautos ir individo išlikimas ar pražūtis neatsiejamai rišasi su kalbos gyvybe:

dabar, po šimtametės žiemos —
kaip atsiplėšti nuo jos?

kaip pakrikštyti krūmus,
medžius, gėles,
kurių vardus užmiršai? —

p. 52

Panašiai poemoje „Vendeta" poetė, svarstydama savo giminės ir kalbos likimą, klausė:

Kas man atleis,
kad mano kalba,
ne Viešpaties valia,
ugniavietėm springo,
pelenais duso? —
Niekas ir niekada.

p. 11

Pačios Liūnės Sutemos poetinė kalba yra ir jos buvimas. Poemose jos žodis pakitęs: aštresnis ir taupesnis, poetinė frazė labiau išgryninta ir suveržta, nei ankstesniuose rinkiniuose. Nors kaip ir anksčiau, ji semiasi iš lietuviško podirvio daugelį įvaizdžių, tautosakinių elementų, o ir savaip panteistinį gamots suvokimą. Tuo atžvilgiu ji atrodo kartais artimesnė lietuviškai tradicijai, nei daugelis poetų, šiandien rašančių Lietuvoje. Praradimo skausmas suteikia šiai lietuviškai dimensijai dramatizmo ir dažnai apsaugo nuo idealizavimo ar sentimentalumo. Dažnai, bet ne visada. Kartais poemų audinį praretina graudus jausmingumas, susikaupęs tautosakiniuose įvaizdžiuose, ypač diminutyviniuose epitetuose, našlaitiškose raudose, vaikystės motyvuose („po berželiais svyruonėliais, ilgesingai liūdnais", „baltų dobilėlių saldumas", „pasaka . . . apie baltą riterį", „saulėlydžių angelai" ir pn.). Šie įvaizdžiai mažai transformuoti ir, sakytum, traktuojami kaip šventos relikvijos. Čia, matyt, poetės Achilo kulnas, ir jam nėra skydo. O tautosakinė, kaip beje ir vaikystės, atributika jau gerokai išeksploatuota lietuvių lyrikoje, ir sunku iš jos išgauti šviežią skambėjimą. Ne retai Liūnę Sutemą gelbsti įtampos pilnas kontekstas: disonansų, antitezių pasaulyje „elnias devyniaragis" ar „Vandenis" įsiprasmina kaip kitos dvasinės erdvės simboliai. Kaip atpažįstami astrologiniai ženklai neoniniame danguje virš Čikagos.

Savo ruožtu *Vendetos* poemų kalba liudija, kaip palaipsniui jos kūryboje skirtingos pasaulio dimensijos keitė savo proporcijas, kaip stiprėjo poetės drama, ieškodama savo išraiškai aštresnių formų, kartesnio skonio, kraštutinumų sandūros.

Vaikystėje „pilnatis klajodavo nedildama — / mano pasaulyje, anuomet / delčios nebuvo niekad", — sako poetė. Harmoninga

pasaulėjauta, minkštos spalvos, apvalios formos trupėjo, aižėjo, skilo. Mėnulis sudilo į delčias, pusnys perpjautos, išsekę upės, dygūs krūmokšniai, perdžiūvę ratai, iščiulptas korio vaškas . . . Gomuryje liko kartus skonis — pelenų, dilgėlių, šermukšnių, erškėtrožių, karčios baimės. Nusėdo gyvenimo druska, sūri, kaip tėvo ašara. Saugaus prieglobsčio įvaizdžiai liko tuščiaviduriai: tušti balto riterio šarvai, tėvo rankos — tuščios.

Liūnės Sutemos poemose — maža spalvų. Vos keli dramatiški akcentai pilkšvame, dažnai šaltai baltame, kaip įkapės, fone. Saulė, ir ta balta. Saulėlydis — pilkai rusvas. Tik aitriai oranžiniai šermukšniai ir žemuogės, raudonos, kaip kraujo lašai („Mirtis neateina, ji čia"). Visa ketvirtoji poema užlieta spindinčio ledo baltumo. Vienintelė poema „Bijau" skęsta žalios spalvos variacijose. Bet tai ne tradiciškai žalia vilties spalva, o kartus, dumblinas baimės žalsvumas.

Tos taupios spalvos, aštrūs daiktai, kartus skonis kuria poetinį audinį, kuriame savaime maža belieka vietos džiaugsmui, tikėjimui, gyvenimo poetizavimui. Pati poetinių ženklų sistema liudija suaižėjusią, skeveldrom pažirusią pasaulėjautą ir kartu sunkią, alinančią grumtį su egzistencija — neišvengiamą, kaip gyvenimo - mirties ciklas.

Liūnei Sutemai būdinga jungti šiuolaikinę dikciją su tautosakine ir liturgine. Kaip būdinga jai viename sakinyje gretinti būtąjį laiką su esamuoju ir būsimuoju. Tariamąją nuosaką su liepiamąja („negalėjau pasirinkt . . . *esu* . . . ir ateisiu . . ."). Tai jos savitas balsas, išaugęs iš dviejų pasaulių sandūros. Balsas, pajėgęs apsivalyti nuo poetinių puošmenų ir kasdieniškų emocijų, ritmo moduliacijomis, kirčiais ir disonansais pakeitęs rimuotos strofos sąskambius.

Tai Liūnės Sutemos balsas, kuris ilgai ieškojęs harmonijos gyvenime, savojo centro žemėje — kaip vietos saulei nusileisti — surado savo namus ir prasmę pačioje poezijoje.

negalėjau pasirinkti:
būt ar nebūt —
šimtmečius būsinčioje Žemaitijoje
e s u —

p. 18

Aušra-Marija Jurašienė

Liūnė Sutema. *Vendeta.* Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas. Chicago, 1981.

TAVO ŽODŽIAI LIEČIA MANO KŪNĄ GYVYBĖS VANDENIU

Paskutiniųjų metų Lietuvoj pasirodžiusiuose poezijos rinkiniuose — o taip pat ir *Poezijos pavasariuose* — vis dažniau užtinkama jau beveik trafaretu virtusi *tėviškės* tema visuose jai įmanomuose išsišakojimuose. Jei pats Lietuvos minėjimas kartais ir atrodo jau tik mados apraiška, įdomesnės yra jo pasėkos: visų pirma, grįžimas į regionalinę gimtinę ir jos šnektą. Tokiu būdu vienas ir tas pats motyvas įneša įvairumo: su Žemaitija, Aukštaitija, Dzūkija ateina ir jų gamtovaizdžiai, skirtinga augmenija, kitokie paukščiai, skirtingos mažybinės formos ar ištiktukai. Tai, žinoma, gali būti ir vieno poeto specifinė vidinio pasaulio išraiška, susijusi su jo temperamentu, kaip, pavyzdžiui, Leonardo Gutausko volungė ir griežlė. Bendras įspūdis betgi labai įdomus: beveik visi poetai keliauja į savo vaikystę, į „senolių namus", ieško glaudaus sąlyčio su gamta. Dažniausiai visa ten apgaubta auksinėmis varsomis; retkarčiais iškyla karo metų prisiminimai, taip pat jau pastelinių tonų įgavę. Neidealizuojantis artinimasis prie vaikystės, kaip Albino Mikutos, pasitaiko daug rečiau.

Atskleidus keletą po ranka pasitaikiusių pernai išleistų knygelių ar pavarčius 1980 metų *Poezijos pavasarį*, gaunasi įspūdis, kad Lietuva tebėra žemdirbių ir civilizacijos nesudarkytų žalių laukų kraštas. Labai retas iš ten suburtų autorių užsimena apie miestą; net ir tarp tokių jis kartais panaudojamas tik kaip kontrastas. Taip, pavyzdžiui, Tatjana Rostovaitė eilėraštį pradeda „Beprasmiška / slankiot apleisto miesto / benzinu pagiriojančiom gatvėm" (p. 56) ir po to jį visą skiria kaimui ir jo gamtai. Vytautas Skripka kalba apie rašomąją mašinėlę ir lėktuvus, pripažindamas: „Bet šnaresys dobilų / Galvijų garsai / Ūkiančios pievos / Permuša trenksmą mašinų" (p. 60). Itin įdomus Gintauto Dabrišiaus „Daugiau nebūsiu", sekantis kitus „modernių temų" eilėraščius ir išgaunantis galutinį efektą labai paprasta priešpastatymo technika: pradžioje iškeltas miestas sunaikinamas serija klausimų paskutiniuose trijuose posmuose.

Kasdieninė dabartis retai tefigūruoja šios antologijos puslapiuose. Tuo pačiu beveik galima tvirtinti, kad ir jų kalba atrodo mažiau eksperimentalia, grįžta į lėtai tekančią tradiciją. Juntama, kad poetams vis labiau rūpi jų vidinis pasaulis, iškyla lyg koks tai pavėluotas egzistencializmas. „Programinių" eilių beveik nebepasitaiko; išnykęs ir socialistinis realizmas. Tai nepraeina, neužkliuvę kritikams: „Mūsų pilietinė poezija, veikiama prieštaringų sudėtingos tikrovės impulsų, dabar gal pernelyg susispecializavo, išblaškė jėgas.

Susitelkdama į kritišką analizę ir autoanalizę (kurios šiandien, žinoma, taip pat reikia), kartais ji užmiršta savo pozityviąją funkciją — kreipti mūsų žvilgsnį į visuomeninio idealo grožį" (Juozas Stepšys, „Padėka Respublikos atgimimo poezijai", pp. 42). Išviršinis-tematinis pasikeitimas savaime veda prie didesnio dėmesio atkreipimo į žodį, kuris užakcentuojamas dvejopai: ne tik jo iškėlimu eilių sandaroje, bet ir jo tematiniu pabrėžimu. Ir čia galima kalbėti bent apie dvejopą jo įvedimą: žodis kaip esminis poeto įrankis ir geriausia priemonė per jį save pažinti ir įamžinti visuotinėje plotmėje ir „tėvynės žodis", neatskiriamai susijęs su jau minėtąja „tėviškės" tematika.

Kartais beveik susidaro įspūdis, kad ir Lietuvoje tebegyvenantys poetai pradeda bijoti to žodžio sunykimo. Žymus vokiečių romanistas Karl Vossler yra kartą pasakęs, kad ir tremtyje tėviškės nenustojama tol, kol išlaikomas jos žodis, kuris virsta „visur su savim nešiojama tėviške". Žodžio turtingumo bei stiprybės išnykimo gaida dažnai užgaunama pas tremties poetus. Dabar betgi ir Lietuvoje kuriantys ją neretai paliečia. Užuot kalbėję apie žodžio išsipildymą universalia prasme, jį atriboja erdvėje net ir tada, kai jam priduodama transcendentali reikšmė. Taip, pavyzdžiui, Alfonsas Maldonis savo „tėviškės patvirtinimo" triptike vieną dalį pavadina „Žodžių vainikais", ir tiems žodžiams priduodama aiški lietuviška spalva, nors per eilėraštį kartojamas leitmotyvas veda bendresnėn plotmėn:

Jie lyg Paukščių Takas,
Juo einu ir einu,
Ne pats švytėdamas,
O jų šviesos nušviestas..
(p. 43)

Antanas Drilinga temą susieja su konkrečiu pavyzdžiu, iškeldamas Donelaičio amžinybės užsipelniusią kūrybą: „Ir stojo žodis, / Kuriuo patikėjo laikas" (p. 29). Neretai amžinybę su lietuviškumu susieja ir Marcinkevičius:

Ant, pilkapy, mūsų pavėsy,
šnekučiuodamies
prožodžiai ilsis.
(Būk ir palaimink, 42).

Pasitaiko ir ne viena užuomina apie prūsų kalbos išnykimą (Marcinkevičius, Leonardas Gutauskas, *Svetingumo namai*), kuriam priešpastatoma sąmoninga kova už savosios išlaikymą.

Pereitais metais pasirodė visa eilė dėmesio vertų knygelių. Kiek ilgiau norisi stabtelti prie trijų: Janinos Degutytės *Tarp saulės ir netekties* (1979). Justino Marcinkevičiaus *Būk ir palaimink* (1980) ir Marcelijaus Martinaičio *Tie patys žodžiai* (1980). Visose trijose akivaizdus tėviškės motyvas, supintas ir su jo išraiška: liaudies dainų paprastumu. Marcinkevičius šiam rinkinyje itin nuosekliai šlifuoja eilėdarą; Degutytė ir Martinaitis dažniau vartoja verlibrą, tuo nutoldami nuo tautosakinių formų. Tačiau juos skaitant, prisimena Wilhelm Dilthey išvedžiojimai apie poezijos esmę, glūdinčią tarp *das Erlebnis* ir *die Dichtung*, ir beveik norisi tvirtinti, kad abu pastarieji aiškiai svyra *Erlebnis* pusėn, tuo tarpu kai pas Marcinkevičių visuomet viršija *Dichtung*. Degutytės, Martinaičio išgyvenimas perduodamas betarpiškai; Marcinkevičiuje jaučiasi meniškos sąmonės filtras. Jis visada buvo labai atidus kalbai. Naujajame rinkinyje visa eilė eilėraščių — ir ištisa knygos trečioji dalis — skirti žodžiui, kuris visų pirma yra kūrybinės galios išraiška, ne tautiškumo simbolis. Jis atveria poetui duris ir į save. Jis sugretinamas — tas motyvas pasitaiko ir pas kitus — su kasdienine duona. Šioje knygelėje betgi įdomiau ne tai, ką Marcinkevičius sako apie žodį, bet ką jis su juo daro. Sąmoningai išieškomi liaudies dainų ritmai, mažybinės formos, paralelizmai, anaforos, pakartotiniai klausimai: bandoma atkurti primityvias formas. Vienu iš gerai pasisekusių pavyzdžių galėtų būti „Senutė":

Ką ji parneša margoj prijuostėj,
kai iš pievų grįžta?
Parneša ji tris žoles.
Trys žolės,
visos trys kraujažolės.

Ką ji parneša akių kampučiuos
iš kapų kalnelio?
Parneša dvi ašaras.
Tai sunkiai
ašaras dvi neša.

Ką ji parneša, kai jau negrįžta,
kai jau nebegrįžta?
Parneša ji,
parneša, vaikeliai,
ko jau nepakėlė.

(Būk ir palaimink, 65)

Kadaise Marcinkevičius gana patosiškai yra išsireiškęs, kad „poemos išeities tašku privalo būti svarbiausi, pagrindiniai, labiausiai išsikristalizavę, aukščiausi nacionalinio patyrimo momentai" (*Literatūra ir menas*, 1966.XI.12 cituota p. 63). Šioje knygoje jis įrodo, kad sugeba tuos kristalus perduoti tiek lyrinėse miniatiūrose, tiek ilgesnėse epinio pobūdžio poemose kaip „Vandens užkalbėjimas".

Trumpame ant *Tarp saulės ir netekties* aplanko duodamame apibūdinime Janina Degutytė paaiškina, kad šis rinkinys — tai ieškojimas atsakymo į klausimą „kas yra gyvenimas?" ir vardo tai akimirkai, kuria gyvenam, tuo beveik sutapatindama „gyventi-kalbėti". Visa žmogaus egzistencija sutalpinama į švytuoklės judėjimą tarp dviejų polių. Tuo pačiu ir žodis, ir eilėraštis atsistoja tarp išsakymo ir neišsakymo. Nėra dingę jai būdingi teigimai neigimu. Du „Mūsų motinų kalba" fragmentai skiriami savojo žodžio reikšmei. Pirmajame užtinkame fenomeną, kuris dažnai kartojasi tremties poetų kūryboje: mylimų daiktų vardinimą. Jei tremtiniai kartais sūdaro ištisą eilėraštį tik iš vietovardžių, kurių kartojimas duoda tarsi magiškos galios į ten persikelti, Degutytė vardina daiktus, susijusius su prarasta vaikyste sodžiuje, teigdama „ir tai bus maldos žodžiai" (p. 43). Tuo būdu skaitytojas įvedamas į visai asmenišką pasaulį. Nereikia čia nei epitetų, nei įvaizdžių, nei liaudies formų: kiekvienas žodis savo esme tampa ir išgyvenimu. Susirūpinimas gimtojo žodžio likimu perduodamas ištisa eile klausimų. Abiejuose po šiuo pavadinimu sujungtuose eilėraščiuose užakcentuojama, kad „motinų kalba" yra poetei duotas likimas, ir todėl „ūžė, girelė, ūžė", jai turi gilesnės reikšmės, negu Rimbaud ar Cvetajeva. Tai būtų galima interpretuoti, kaip atsisakymą sekti poetines madas. Šiame rinkinyje iš tiesų beveik nėra aliuzijų į nieką, kas nėra glaudžiai susiję su vaikystės prisiminimais. Ir visa serija „Ištrėmimo sonetų" byloja ne apie fizinę, geografinę tremtį, o apie skaidraus pasakų pasaulio praradimą. Sonetai įdomūs savo daryba: nors prisilaiko soneto formos, rimuojama ne klasiškai, o asonansais; vietoj tradicinės 4-4-3-3 schemos patiekiama įvairių variantų. Tuo išgaunama daugiau laisvės ir priartėjama prie atviros formos, kuri patvirtinama ir taikliu *enjambement* vartojimu bei skiemenų skaičiaus eilutėje kaitaliojimu. Šie sonetai virsta tokiais lanksčiais, kaip ir verlibru rašyti eilėraščiai. Poetė nėra užmiršusi ir užuominų meno: eilėraštyje „Šulinys" raktas duodamas tik paskutinėje eilutėje, be paaiškinimų, paminint „1863". Protėvių „baimės ir vizijos" iškeliamos ir kitur, prikergiant: „Palengvėtų, / jei mokėčiau / prabilti jų žodžiais" (p. 45). Aptardama šį rinkinį, V. Daujotytė

taikliai nurodo itin įdomų elipsinės metonimijos panaudojimą (*Pergalė*, 1981.2, pp. 168-171). Giliausiai įsmingantys eilėraščiai ir čia yra tie, kurie išsako išskirtinai poetės vidinį pasaulį ir jos pojūčius kaip „Pavasario prieblanda" ar „Tyla": ne eilėraščiai, o išgyvenimai tiek autorei, tiek skaitytojui.

Martinaitis pabrėžia kalbos svarbumą visai kitokiu būdu: ne tiek tematiniu išsakymu — proporcionaliai žiūrint, nedaugelyje eilėraščių apie ją užsimenama — , kiek tų užuominų strateginiu išdėstymu ar sugretinimu. Taip pirmajame rinkinio eilėraštyje sulyginamos duona ir kalba:

gerai bus, gyvensim —
iš vienų rugių,
iš tų pačių rugių,
iš vienų žodžių,
iš tų pačių žodžių. . .
(p. 7)

Martinaityje aiškiai girdisi ir tradiciniai ritmai, nors pats išgyvenimas labai savitas. Nors išsakymas atrodo labai paprastu, jis neretai daugiaprasmis. Antrosios dalies pirmasis eilėraštis dar labiau užaccentuoja žodžio reikšmę ir galią.

Tai iš mano negerų žodžių
eina tas' nuodas,
tai iš pikto pasakymo
prasideda šis ruduo —
lyg ankstyva senatvė.
(p. 27)

Ir paskutiniame šios dalies eilėraštyje vėl iškeliama kalba, panašiu sugretinimu, kaip pirmajam:

Riedėk, riedėk, saule,
visad smagi ir laiminga
ir suprantama visiems —
kaip kalba.
(p. 43)

Trečiosios dalies paskutinis eilėraštis užvardinamas „Paprasta daina"; jos centre — žodis. Ketvirtoji dalis taip pat užbaigiama žodžiu, pasiremiant anaforine struktūra su variacija, kad jį dar daugiau išryškinus: „Bandau žodžiu. . . Bandau žodžiu. . . Bandau žodžiu. . . Ir pradedu žodžiu, / žodžiu / matyti daug geriau, / negu matydavau / akimis" (pp. 72-3). Rinkinys, pradėtas labai pozityviu

tonu, po truputį jį praranda. Šioje dalyje nebedaug likę skaidrumo. Tai itin iškelia staigų „praregėjimą žodžiu".

Paskutinėje dalyje sugrįžtama prie Lietuvos temos: „Lietuvos kalba, / motinos kalba". Įdomūs čia iškylantys kontrastai: beveik visi eilėraščiai byloja apie vieškelius ir kelius, bet randamas juose ir giliau glūdintis „supančiotų kojų" motyvas. Priešingybės susumuojamos paskutinio eilėraščio paskutiniam posme:

Toli gyvenu,
arti važiuoju
ir nemoku dainos,
kurią dainuoju.
(p. 87)

Martinaičio poezijoje visuomet užčiuopiama lengva ironija, kuri dažnai slepia skausmą. Tad ir paskutiniųjų eilučių quasi paradoksas palieka atviras duris ištisai eilei klausimų, kuriuosna galima būtų įrikiuoti ir bendrąjį, iškilusį iš trumpo žvilgsnio į pereitų metų Lietuvos poetų kūrybą: kodėl pas autorius, jaučiančius savo žemę po kojom, neatsietus nuo savo gyvos kalbos, kyla užuominos apie galimą jos praradimą?

B. Ciplijauskaitė

METMENŲ ŠIMTININKAI:

83) J. ir E. Dovydėnai
84) B. ir J. Lintakai

$60.00
Kun. L. Andriekus

$50.00

Romas Cibas (Australija)
P. Jurkštas
Dr. L. Seibutis

1) *Akiračiai,* 1981 Nr. 10; 1982 Nr. 1, 2.

2) *Bridges,* Vol. 5, Nos. 3, 4-5; Vol. 6, Nos. 1, 2.

3) *Comparative Civilizations Review,* No. 6.

4) Marija Gimbutas, „The Three Waves of the Kurgan People into Old Europe, 4500-2500 B.C.," atspaudas iš *Archives suisses d'anthropologie générale,* Genève, 43 (1979), pp. 113-137.

5) Antanas Gustaitis, *Ko liūdi, putinėli?* Eleginės satyros (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1982). Romo Viesulo aplankas.

6) *Jaunà gaita,* Nos. 135, 136.

7) Antanas Maceina, *Asmuo ir istorija* (Southfield, Mich.: Ateitis, 1981).

8) *Mana,* Nos. 47, 48.

9) *Moteris,* 1981 Nr. 15, 16.

10) *Mūsų sparnai,* Nr. 51.

11) Cary Nelson, *Our Last First Poets: Vision and History in Contemporary American Poetry* (Urbana, Il.: University of Illinois Press, 1981).

12) *Nemuno kraštas,* 1981 Nr. 2, 3.

13) *Pasaulio lietuvis,* 1981 Nr. 10, 11, 12; 1982 Nr. 1, 2.

14) *Svečias,* 1981 Nr. 1-2.

15) *Tėviškės Žiburiai.*

16) Alfonsas Tyruolis, *red., Žvaigždynų sonatos: lietuvių poetų išeivijoje eilėraščiai apie M.K. Čiurlionį* (Southfield, Mich.: Ateitis, 1981).

17) *World Literature Today,* Autumn 1981; Winter 1982.

18) Vincas Žemaitis, *red., Mažoji Lietuva ir mes* (Čikaga: Lietuvių Miškininkų Sąjunga Išeivijoje, 1981).

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Živilė Bilaišytė, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Violeta Kelertienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Dana Bilaišienė, Dalia Bylaitienė, Nerija Linkevičiūtė, Marytė Paškevičienė, Lakštuonė Vėžienė, Gintautas Vėžys, Vytautas Vepštas

Administracija: Marija Paškevičienė
3308 W. 62nd Pl.
Chicago, Illinois 60629

Kaina: Šio numerio — $3.50, keturių numerių prenumerata — $12.00. Kanada ir užsienis — $15.00, garbės prenumerata — $20.00.

Leidžiami AM & M publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois.

Published by A M & M Publications, Non-profit Organization.

Šis *Metmenų* numeris yra gavęs $500.00 JAV Lietuvių Bendruomenės Kultūros tarybos paramą iš jai Lietuvių Fondo skirtos sąmatos.

ALp(LKA)1742
1982, Nr.43

88.291.84